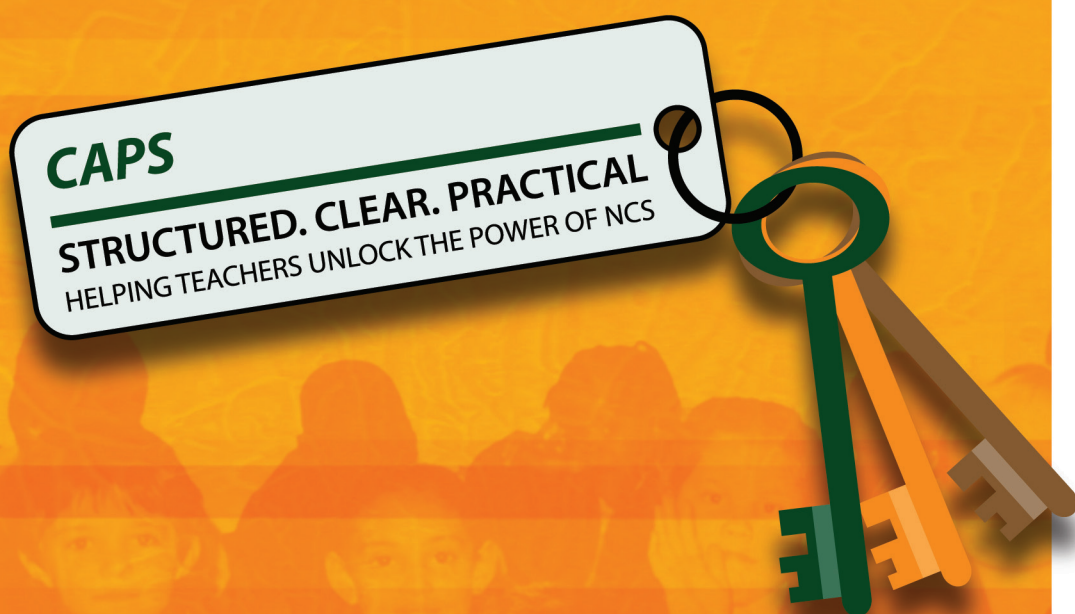

*Tshitatamennde tsha
Kharikhulamu ya Lushaka*

*Tshitatamennde tsha Pholisi ya
Kharikhulamu na u Linga*

*Vhuimo ha Ntsha
Gireidi dza 7-9*

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**TSHITATAMENNDE TSHA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA U LINGA
GIREIDI DZA 7-9**

TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI

DISCLAIMER

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the official departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: capslangcomments@dbe.gov.za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education

222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: <http://www.education.gov.za>

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0498-5

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12*. The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

- (a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;
- (b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and
- (c) *National Protocol for Assessment Grades R-12*.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Angie Motshekga'.

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA 1: U DIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA U LINGA	3
1.1 Siangane	3
1.2 Nyangaredzo	3
1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhulamu ya Afrika Tshipembe	4
1.4 U avhela tshifhinga	6
1.4.1 Vhuimo ha Fhasi/Mutheo	6
1.4.2 Vhuimo ha Vhukati	7
1.4.3 Vhuimo ha Ntsha (Sinia)	7
1.4.4 Gireidi ya 10-12.....	8
KHETHEKANYO YA 2: U DIVHADZA NYAMBO	9
2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Pholisi ya Kharikhulamu na u Linga.....	9
2.2 Tshifhinga tsho avhelwaho Luambo lwa Hayani	13
2.3 Zwishumiswa zwa Thikhedzo dza u Funza na u Guda	15
KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO	16
3.1 Nyangaredzo ya zwikili zwa luambo	16
3.2 Phadaladzo ya zwibveledzwa kha Gireidi dza 7-9	62
3.3 Pulane dza u Funza	63
3.4 Thebulu ya Pulane dza u Funza	66
KHETHAKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA HAYANI	140
4.1 Marangaphanda	140
4.2 U linga ha duvha linwe na linwe kana hu si ha fomaia	141
4.3 U linga ha fomaia	141
4.4 Mbekanyamushumo ya u Linga	144
4.5 U rekhoda na u vhiga	150
4.6 U modareitha mishumo ya u Linga	150
4.7 Nyangaredzo	151
GULOSARI.....	152

KHETHEKANYO YA 1: U DIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHAPHOLISI YA KHARIKHUḐAMU NA U LINGA

1.1 SIANGANE

Tshitatamennde tsha KharikhuḐamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (TKL) NCS) tshi ṭalutshedza pholisi nga ha kharikhuḐamu na u linga kha miṇwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya T nga Tshivendḑa ndi Gireidi ya u Tḑanganedza (Gireidi ya T) .

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhuḐamu iyi, ho shandukiswa Tshitatamennde tsha KharikhuḐamu ya Lushaka hune tshanduko dza ḑo thoma u shuma nga ṇwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa liṇwalwa la Tshitatamennde tsha Pholisi tsha KharikhuḐamu na u Linga tsha Lushaka liṭhihi li pfeseseaho hu u itela uri thero iṇwe na iṇwe i vhe na liṇwalwa layo. Liṇwalo li li khou ya u shuma vhuimoni ha maṇwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa thero dzoṭhe, Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya T-12.

1.2 NYANGAREDZO

- (a) *Tshitatamennde tsha KharikhuḐamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012)* tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:
 - (i) Tshitatamennde tsha KharikhuḐamu na u Linga tsha Lushaka tsha thero iṇwe na iṇwe yo randelwaho;
 - (ii) Liṇwalo la pholisi, Pholisi ya Lushaka malugana na ṭhodea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitatamennde tsha KharikhuḐamu ya Lushaka Gireidi ya T-12; na
 - (iii) Liṇwalo la pholisi, Phurothokhoḑo ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi T-12 (Phando 2012) .
- (b) *Tshitatamennde tsha KharikhuḐamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012)* tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhulamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha
 - (i) *Tshitatamennde tsha KharikhuḐamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya T-9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002*, na
 - (ii) *Tshitatamennde tsha KharikhuḐamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10-12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005.*
- (c) Zwitatamennde zwa kharikhuḐamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharaṭhukhu ya b(i) na
 - (ii) zwo faredza maṇwalwa a pholisi a tevhelaho ane a ḑo shandukiswa nga zwiṭuku nga zwiṭuku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa *Tshitatamennde tsha KharikhuḐamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012)*. Tshandukiso iyi i ḑo thoma u shumiswa nga 2012-2014.
 - (i) Zwitatamennde zwa Thero/Sia la u Guda, Tsumbamaitele ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya T-9 na Gireidi ya 10-12;
 - (ii) Liṇwalo la pholisi, *Pholisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi*, yo rwelwaho ṭari kha *Nḑivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuh 2007*;

- (iii) Liṅwalo la pholisi, *Thanziela ya Nṯha ya Lushaka (National Senior Certificate)* : Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (*National Qualifications Framework (NQF)*); le la anḡadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005*;
- (iv) Liṅwalo la pholisi, *Khwinifhadzo (Adendamu)* ya liṅwalo la pholisi, *Thanziela ya Nṯha ya Lushaka*: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (*National Qualifications Framework (NQF)*), malugana na vhagudi vha vhaholefhal, le la anḡadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006*, yo katelwa ngomu kha liṅwalo la Pholisi la Pholisi ya Lushaka ya malugana na ṯhōḡea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḡa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḡamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12; na
- (v) Liṅwalo la pholisi, *Khwinifhadzo (Adendamu)* ya liṅwalo la pholisi, *Thanziela ya Nṯha ya Lushaka*: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (*National Qualifications Framework (NQF)*), malugana na Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi T-12), sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha Nḡivhadzo ya Nomboro 1267 kha *Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006*.
- (d) Liṅwalo la pholisi, *Pholisi ya Lushaka ya malugana na ṯhōḡea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḡa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḡamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12*, na khethekanyo dzine dza vha kha *Pholisi ya Kharikhuḡamu na u Linga* sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndimba ya 2, 3 na 4 dza heli liṅwalo, zwi vhumba tshipiḡa tsha maga ane a fanela u tevhezwa na maimo kana zwitandadi zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḡamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012). Ngauralo, u ya nga ha *Khethekanyo 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996)*, i vhumba tshipiḡa tsha muteo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Muteo a tsha mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitele na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwo ḡimisaḡo nga zwoṯhe.

1.3 NDIVHONYANGAREDZI YA KHARIKHUḡAMU YA AFRIKA TSHIPEMBE

- (a) Tshitatamende tsha Kharikhuḡamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tshi bvisa khagala zwine zwa dzhiwa sa nḡivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Tshone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nḡivho na vhukoni nga nḡila dzine dza ḡisa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhuḡamu i ṯuṯuwedza uri vhagudi vha vhe na nḡivho yo goḡombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasi kana u sathula kuhumbulele kwa mashangoḡavha.
- (b) Tshitatamende tsha Kharikhuḡamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tshi na mishumo heyi:
- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha miraḡo na ṯhalukanyo, musi hu tshi ṇetshedzwa nḡivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyeledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango lo vhoḡholowaho;
 - u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya nṯha;
 - u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
 - u ṇetshedza vhatholi mbonwasia yo eḡanaho na vhukoni ha mugudi.

(c) Tshitatamende tsha Kharikhuḷamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tsho ḡitika nga milayo i tevhelaho:

- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhona uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani ḷa pfunzo yo fheliswa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza eḡana dza pfunzo u itela zwitshavha zwoṭhe;
- U guda nga u ḡidzhenisa khazwo na vhusedzi: u tuṭuwedza u ḡidzhenisa kha maitele a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou netshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;
- Nḡivho ya nṭha na vhukoni ha nṭha: maimo o linganywaho a fhasisa (gumoṭuku/minimamu) a nḡivho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iṇwe na iṇwe zwo tiwaho ya dovha ya ṇea maimo a nṭha a swikeleaho kha thero dzoṭhe;
- U bvela phanḡa: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iṇwe na iṇwe zwi sumbedza u bvela phanḡa u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;
- Pfanelo dza vhathu, vhuṭanganyi ha vhathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vhathu: u dzhenisa pfunzoni maitele na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vhathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabuḷiki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Pholisi tsha Kharikhuḷamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela fhasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa eḡana, murafho, mbeu, luambo, miṇwaha/vhukale, vuholefhali na zwiṇwe;
- U dzhiela nṭha kana u ṇea ndeme sisiteme ya nḡivho yapo: u ṭanganedza lupfumo lwa ḡivhazwakale na ifa zwa shango ḷino sa zwithu zwa ndeme siani ḷa u fhaṭa mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na
- U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha maṇwe mashango ho sedzwa tshileme (ndeme), vhugodombeli na zwiṇwe.

(d) Tshitatamende tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tsho ḡiimisela u bveledza vhagudi vhane vha kona u:

- topola kana u ṭalusa na u tandulula thaidzo na u ṇea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga nḡila yo vhibvaho);
- shuma zwavhuḡi u woṭhe na musi u na vhaṇwe sa muraḡo wa tshigwada;
- ḡilanga na u laula mishumo yavho nga nḡila i pfadzaho nahone ine ya nyaula;
- kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;
- davhidzana nga nḡila i pfadzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga nḡila dzo fhambanaho;
- shumisa saints i na thekhinolodzhi nga nḡila i pfadzaho zwavhuḡi, hu na vhuḡifhinduleli siani ḷa mupo na mutakalo wa vhaṇwe; na
- sumbedza u pfesesa ḷifhasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga maṇwe maipfi, hu tea u ḡivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo ḡiimisa nga yoṭhe.

- (e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ja u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiwe na tshiwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadededzi vhothe vha tshi pfesesa u kona u divha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanela nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vbona uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shunwa nga zwiimiswa zwa u nea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u nea thuso dzo tiwaho kha Tshiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kilasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwiirathedzhi zwo fhambanaho sa zwo dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Muhasho wa Pfunzo ya Muteo.

1.4 U AVHELA TSHIFHINGA

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa tsha thero dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga ndila i tevhelaho:

THERO	GIREIDI YA R (AWARA)	GIREIDI YA 1-2 (AWARA)	GIREIDI YA 3 (AWARA)
Luambo lwa Hayani	10	7/8	7/8
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo	6	6	7
• Ndivho ya Muteo	(1)	(1)	(2)
• Vhutsila na Mishumo ya Zwanja (Arts na Craft)	(2)	(2)	(2)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(2)	(2)	(2)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1)	(1)	(1)
TSHIVHALOGUṬE	23	23	25

- (b) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya R, 1 na 2 ndi awara dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awara dza 25.
- (c) Kha nyambo, awara dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya 1-2 na awara dza 11 kha Gireidi ya 3. Awara dza nthesa kana gumofulu ja awara dza 8 na gumotuku ja awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumotuku ja awara dza 2 na gumofulu ja awara dza 3 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha Gireidi ya 1-2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu ja awara dza 8 na gumotuku ja awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumotuku ja awara dza 3 na gumofulu ja awara dza 4 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.
- (d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Ndivho ya Muteo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awara 1 kha Gireidi ya 1-2 na awara dza 2 sa zwo sumbedziswa nga awara kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebuḽu i re afho fhasi nga ṅḽila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	6
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na Thekhinoḽodzhi	3, 5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo	4
• Vhutsila (Creative Arts)	(1, 5)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(1)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1, 5)
TSHIVHALOGUṼE	27, 5

1.4.3 Vhuimo ha Nṽha (Sinia)

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Nṽha (Gireidi ya 7-9) tsho dzudzanywa nga ṅḽila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4, 5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
Thekhinoḽodzhi	2
Saintsi dza Ndango ya Ikononi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila na Mvelele	2
TSHIVHALOGUṼE	27, 5

1.4.4 Gireidi ya 10-12

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga nḡila i tevhelaho:

Thero	U Avhela Tshifhinga nga Vhege (Awara)
Luambo lwa Hayani	4.5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4.5
Mbalo	4.5
Ngudo ya Vhutshilo	2
Tshivhalo tsha fhasisa tsha thero tharu dzine ha nangwa khadzo u bva kha Tshigwada B - Anekitsha B, Thebulu B1-B8 dza lḡwalo la pholisi, <i>Pholisi ya lushaka ya malugana na ṡhoḡea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḡa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhulamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya 1-12</i> , zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya lḡwalo la pholisi lo bulwaho afho nṡha.	12 (awara 3x4)
TSHIVHALOGUṡE	27, 5

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi thero dza TKL (NCS) dzi ṡoḡeaho dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho nṡha. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa thero dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mutevhe wa thero dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi ṡoḡa u ṡekedza kana u ita thero dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u ṡekedza idzi thero.

KHETHEKANYO YA 2: U ḌIVHADZA LUAMBO LWA HAYANI KHA VHUIMO HA NṲHA

2.1 NYAMBO KHA TSHITATAMENNDE TSHA PHOLISI TSHA KHARIKHUḌAMU NA U LINGA TSHA LUSHAKA

Luambo ndi tshishumiswa tshi shumiswaho kha u humbula na vhudavhidzani. Lu dovha hafhu lwa vha tshishumiswa tsha mvelele na tsha zwa lunako tshine tsha shumisiwa nga vhathu u itela u pfesesa lifhasi line vha khou tshila khalo. U guda u shumisa luambo zwavhuḍi zwi ita uri vhagudi vha kone u humbula na u wana ndivho, u bvisela khagala vhuvha havho, vhuḍipfi na mihumbulo, u davhidzana na vhaṁwe na u langa shango lavho. Lu dovha lwa nea vhagudi zwivhumbeo zwinzhi na mihumbulo yo pfumaho, nga maanda zwine zwa nga shumiswa u ita uri lifhasi lavho li vhonele li la khwine kha zwine la vha zwone; lavhuḍi u fhirisa zwine la vha zwone; li tshi pfesesea u fhirisa zwine la vha zwone. Ndi nga luambo hune u fhambana ha mvelele na matshilisano zwa sumbedzwa na u fhatwa, ndi luambo lune lwa nga ita uri zwo fhatwaho zwi shandukiswe, zwi hudzwe na u lulamiswa.

2.1.1 Vhuimo ha nyambo

U guda luambo kha Vhuimo ha nṲha hu katelwa nyambo dzoṲhe dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe, sa, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi (Sesotho sa Leboa), Sesotho, Setswana, Siswati, TshivenḌa, Xitsonga - na Luambo lwa Zwanda na nyambo dzi si dza tshiofisi. Nyambo idzi dzi nga gudwa kha maimo a nyambo o fhambanaho.

Luambo lwa Hayani ndi luambo lwa u thoma u wanwa nga vhagudi. Fhedziha, vhezhi ha zwikolo zwa Afrika Tshipembe a zwi gudisi nyambo dza hayani dza vhaṁwe kana dza vhagudi vhoṲhe vho ḍirwalisaho, fhedzi vha nga funza nthihi kana mbili dza nyambo kha vhuimo ha Luambo lwa Hayani. Zwenezwoha, nga madzina uri Luambo lwa Hayani na uri Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma na hu tou ambiwa fhedzi maimo a vhukoni ha u funza luambo, hu si luambo lwapo (Hayani) kana lwe lwa wanwa (sa kha Nyambo dza u Engedza) lini. Kha iyi pholisi, hu tshi ambiwa nga Luambo lwa Hayani, zwi tea u ḍivhea uri hu khou ambiwa vhuimo, hu si luambo lwone lune lini.

Vhuimo ha Luambo lwa Hayani vhu nekedza vhukoni ha luambo zwine zwa nea zwikili zwa mutheo wa u davhidzana na vhaṁwe vhathu zwine zwa Ṳḍea hune ha tshilwa hone na zwikili zwa u kona u pfesesa zwa pfunzo zwine zwa Ṳḍea kha u guda kha masia oṲhe a kharikhulamu. Hu na khwaṲhisedzo ya u funza zwikili zwa U thetshesela, U amba, U vhalala na U ṁwala kha vhuimo uvhu ha luambo. Vhuimo uhu vhu nekedza vhagudi vhukoni ha zwibveledzwa, u takalela vhuḍi ha luambo na ha u humbulela vhune ha vha nekedza vhukoni ha u vhumbulula, u humbulela na u khwaṲhisedza kupfesesele kwa lifhasi line vha tshila khalo. Fhedziha, khwaṲhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa U thetshesela na U amba u bva kha Gireidi ya 7 u ya phanda zwi fhasi ha khwaṲhisedzo ya tshikalo tsha zwikili zwa u vhalala na u ṁwala.

Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma (LET) zwi amba luambo lune lu si vhe lwa ḍamuni, fhedzi lune lwa shumiswa kha nyambedzano kha tshitshavha, zwi amba uri ndi luambo lwa u guda na u funza kha pfunzo. Kharikhulamu i nekedza thikhedzo yo khwaṲhaho kha vhagudi vhane vha ḍo shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma sa luambo lwa u guda na u funza. Mafheloni a Gireidi ya 9 vhagudi avha vha tea u kona u shumisa Luambo lwa Hayani na Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma zwavhuḍi vhe na vhuḍifulufheli u itela ndivho dzo fhambanaho hu tshi katelwa na u guda.

Afrika Tshipembe, vhagudi vhezhi vha thoma u shumisa luambo lwa u engedza, English, sa Luambo lwa u Guda na u Funza (LGF). Hezwi zwi amba uri vha tea u swikelela kha vhuimo ha nṲha ha vhukoni ha English. Vha dovha vha tea u kona u vhalala zwavhuḍi nga English.

Vhuimo ha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma vhu dzhia uri musi vhagudi vha tshi swika tshikoloni lwa u tou thoma, zwi a itea uri vha vha vha si na ṅdivho ya luambo ulwo. Ngauralo, miṅwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfesesa na u amba luambo ulwo. Hu fanela u bveledzwa zwikili zwa mutheo zwa vhudavhidzani. Vhagudi vha Gireidi ya 2 na ya 3 vha ranga nga u fhaṭa ṅdivho ya u vhala na u ṅwala u bva heneḑha kha mutheo wa oraḷa. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa ḷitheresi (u vhala na u ṅwala) zwe vha guda kha Luambo lwa Hayani.

Kha Vhuimo ha Vhukati na ha Nṯha, vhagudi vha bvela phanḑa na u khwaṯhisedza zwikili zwa U thetshelesa, U amba na U ṅwala. Ngauralo, sa izwi luambo lwa u guda lu si luambo lwavho, vha tea u lu shumisesa u itela u ḑivha zwinzhi nga halwo, zwiḥuluhulu ho sedzwa tshikili tsha u humbula na u elekanya. Vhagudi vha dovha hafhu vha shumisesa vhunzhi ha zwibveledzwa nga ṅḑila ine vha bveledza vhukoni ha zwithu zwo fhambanaho, u fana na u kona u humbulela, ngeno vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma. Hezwi zwi ḑo ita uri vhagudi vha bveledze zwikili zwa akhademi kha ulwo luambo, zwine vha ḑo tea u vha nazwo, vḥuhulu ho sedzwa thero dzine dza nga sa Saintsi dza Mupo, Mbalo, nz. dzine ha shumiswa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma musi hu tshi funzwa na u guda thero idzo.

Musi vhagudi vha tshi swika kha Vhuimo ha Nṯha, vha tea u vha vho no vha na ṅdivho yo ṯanḑavhuwaho ya Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma, nga maanḑa ho sedzwa zwikili zwa u humbula na u elekanya ha maimo a nṯha. Fhedzi ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita nyambedzano kana u davhidzana nga ṅḑila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma. Ngauralo, khaedu kha Vhuimo ha Nṯha ndi ya u dzudzanya thikhedzo u itela vhagudi avho khathihi na u vhona uri ṅetshedzo ya kharikhulamu i khou bvela phanḑa kha vhagudi avho na u swikelela zwikalo kana maimo sa zwe zwa tetshelelwa zwone kha Gireidi dza phanḑa. Maimo haya a tea u vha nga ṅḑila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa Luambo lwa u Engedza nga ṅḑila ya maimo a nṯha hu na ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanḑa na pfunzo dza nṯha kana kha ḷifhasi ḷa mushumo. Ngauralo, hu khou themendelwa uri, hune zwa konadzea, vhagudi kha Vhuimo ha Nṯha vha tea u gudiswa zwiteṅwa zwithihi kha vḥuvhili ha nyambo dzine dza ṅekedzwa kha tshikolo heneḑho kha mumono wa vhege mbili. Hezwi zwi amba uri, arali vhagudi vha tshi khou ita dibeithi kha Luambo lwa hayani, na kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma, vha tea u itavho dibeithi.

2.1.2 Zwikili zwa luambo

Kharikhulamu ya Luambo lwa Hayani yo vhekanywa u ya nga zwikili zwi tevhelaho:

1	U thetshelesa na U amba
2	U vhala na U ṯalela
3	U ṅwala na U ṅekedza
4	Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo

2.1.3 Ngona dza u Funza Luambo

Ngona ya u funza luambo kha ano zwibveledzwa a ḑisendeka nga tshibveledzwa, vhudavhidzani, ṯhanganelano na zwi lumbamaho kha maitele.

Ngona yo ḑisendekaho nga tshibveledzwa na maitele a vhudavhidzani vḥuvhili hazwo zwo ḑitika kha u dzulela u shumisa na u sika zwibveledzwa. **Ngona yo ḑisendekaho kha tshibveledzwa** i funza vhagudi uri vha vhe vḥavhali, vḥaṅwali, vḥasedzulusi na vḥabveledzi vha zwibveledzwa vha re na vhukoni, vḥuḑifulufheli na vḥusedzesi. Zwi dzhia u thetshelesa, u vhala, u ṯalela na u sengulusa zwibveledzwa u itela u pfesesa uri zwithu zwo bveledzwa hani na uri mvelele dza hone ndi dzifhio. Nga u sedzulusa nga vḥuronwane (ha tsatsaladzo), vhagudi vha bveledza vhukoni

ha u ṭalisa zwibveledzwa. Zwibveledzwa zwo dziaho ndi zwiko zwa ndeme zwa magudiswa na nyimele kha u davhidzana, u guda ho ṭanganywaho na u funza nyambo. Maitele o teiwaho kha zwibveledzwa a dovha a bveledza zwibveledzwa zwo fhambanaho u itela ndivho na vhathetsheshelesi. Kuitele ukwu ku mbo ḡi vha khagala nga u pfesesa uri zwibveledzwa zwi fhaṭwa hani.

Ngoni ya vhudavhidzani a amba uri musi hu tshi guda luambo, mugudi u tea u ḡivha nga maanḡa luambo lwo livhiwaho khalwo na zwikhala zwa u ḡowela na u bveledza ulwo luambo. Vhagudi vha guda u vhala nga u dzulela u vhala, vha guda u ṛwala nga u dzula vha tshi ṛwala. U funza luambo zwi tea nga ṇḡila ya u vangana, musi mudededzi a tshi khou sumbedza maitele avhuḡi, vhagudi vha ita ṇḡowenḡowe ya zwikili zwo teaho vha sa athu u shumisa zwikili izwi nga vhone vhane. Tshivhumbeo tsha ngudo iṛwe na iṛwe tshi tea u vha tshine tsha katela kiḡasi yoṭhe hu sa athu itwa ṇḡowenḡowe nga zwigawada na u shumisa zwikili zwiswa mugudi nga muthihi-muthihi.

Ngoni dza u shumisa maitele i shumiswa musi vhagudi vha tshi bveledza tshibveledzwa tsha u tou ṛwala na tsha oraḡa. Vhagudi vha dzhenela maimo o fhambanaho a zwa u thetsheshelesi, u amba na maitele a u ṛwala. Vha tea u humbula nga ha vhathetsheshelesi na ndivho musi vhe kati na maitele haya. Izwi zwi ḡo vha thusa uri vha davhidzane na u amba zwine vha khou elekanya nga ṇḡila yone, tsumbo, u funza nga ha u ṛwalwa a zwi sedzi kha tshibveledzwa fhedzi lini, zwi ḡi sedzavho na ndivho na maitele a u ṛwala. Kha maitele a u ṛwala vhagudi vha gudiswa ṇḡila ya u bveledza mihumbulo, u elekanya nga ha ndivho na vhathetsheshelesi, u ṛwala mvetomveto, u dzudzanya mishumo yavho na u ṇekedza tshibveledzwa tshine tsha bvisela khagala kuhumbulele kwavho.

Ngoni dza u funza ḡitheretsha

Ndeme khulwane ya u vhala ḡitheretsha kiḡasini a si u sokou vhala fhedzi lini, ndi u bveledza u dzhiela nzhele ndeme ya kushumisele kwalwo kana kwo teaho kwa luambo lwo kunakiswaho, lu re khagala, lwa kuambeke, nahone zwa ṭalutshedzea nga ṇḡila i pfalesaho tshoṭhe. Musi vhunzhi ha ḡitheretsha hu zwithu zwa u mvumvusa, u takadza, kana nzumbululo, vhaṛwali makone vha bveledza nganea, matambwa na zwirendo nga uri vha na mihumbulo, ngelekanyo na mafhungo, maitele, kuhumbulele na vhutendatenda zwine vha tama u kovhekana kana u dzumbululela vhane vha ḡo vhala zwibveledzwa avho. U shumisa luambo nga ṇḡila ya khumbulelwa ndi ḡiṛwe ḡa u dzumbulula, u khwaṭhisa na u ṇea mavhala a zwi bvaho mihumbuloni yavho.

U funza ḡitheretsha a zwo ngo leluwa na khathihi, fhedzi zwi a konḡa arali hu si na u ṭalisa nga muthu ene muṇe, u elekanya na u fhulufhedzea na mahumbulwa u bva kha vhone vhaṇe vhagudi. Arali vha sa guda u pfesesa ḡitheretsha nga vhone vhaṇe, a vha nga ḡo vha vho guda zwinzhi. Vhadededzi vha tea u sa ṇea ṭalutshedzo na mihumbulo yavho ya ḡitheretsha, fhedzi kha vha tendele u dzhenelela ha vhagudi u ya nga hune zwa konadzea ngaho. U bvisela khagala kupfesesele kwawe a zwi na ndavha uri ndi zwone kana a si zwone. I tou vha ṇḡila ine muvhali a toḡa u bvisela khagala kupfesesele kwawe.

Maga a vhuḡi a u funza ḡitheretsha nga ṇḡila yone a nga katela zwiṛwe kana zwoṭhe zwa zwi tevhelaho:

- U ita nga ṇḡila dzoṭhe u vhone uri bugu dza ḡitheretsha dzi vhalesiwe kiḡasini hu si khou awelwa ha itwa muṛwe mushumo na khathihi. Izwi zwi so ngo fhira vhege mbili. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha vhe na mihumbulo wo ṭambaho nga ha zwine zwa khou bvelela buguni vha tshi kha ḡi tou bva fhasi nayo. U fhedzesa tshifhinga tshilapfu kha u vhala tshibveledzwa/bugu zwi a ḡi thithisa kha u pfesesa havhuḡi mudzedze wa nganetshelo na puloto. Dziṛwe kiḡasi dzi a kona u vhala zwibveledzwa dzi si khou thusiwa. Zwi tea u ṭuṭuwedzwa hezwi. *Vhurendi* vhu tea u gudiswa, hu si *zwirendo*. Kha vha vhaḡe zwirendo zwinzhi kiḡasini, vha vhone uri vhagudi vha kona u ṛwala zwirendo nga vhone vhaṇe.

- Tsenguluso yo dziaho ya zwibveledzwa ndi mushumo wo tetshelwaho maimo a yunivesithi, zwo ralo vhagudi kha vhuno vhuimo a vha tei u guda tsenguluso ya zwibveledzwa zwi kha maimo o angalalesaho lini. Fhedzika muhumbulo wothe wa u funza litheretsha ndi u sumbedza vhagudi uri Luambo lwa Hayani lu nga shumiswa hu na nzhele, vhuṭali, khumbulo na vhuḍi. Hezwi zwi amba u vha na vhusedzesi ha uri litheretsha i sikwa hani, ya shumiswa hani na u dzudzanyululwa hafhu u itela u bvisela khagala na u khwaṭhisedza zwine zwa khou ambiwa. Mishumo iyo i nga kwama u sedzulusa u vha hone na u sa vha hone ha zwifanyiso zwa muhumbulo, uri ndi zwifanyiso zwa muhumbulo zwifhio zwo nangiwo nga muṅwali na uri ndi ngani; tshivhumbeo tsha mafhungo na u ṅwala pharagirafu, kana tshivhumbeo tsha zwirendo, kunangele kwa maipfi, zwiṭuṭuwedzi u buḑekanya na tshibveledzwa; kushumisele kwa zwiga, mubvumo na muvhala zwo teaho. Vhunzhi ha mushumo uyu wo ḑisendeka kha litheretsha, fhedzi u sengulusa mutalo muṅwe na muṅwe wa tshibveledzwa zwi kwasha ndeme yatsho.
- Vhukoni ha u ṅwala vhu tea u ṭumekanywa na u guda litheretsha. Mishumo ya u ṅwala ine ya ṭoda u pfesesiwa ha litheretsha ine ya khou vhalwa i a thusa vhukuma kha u swikelela maimo a u takalela zwa vhusiki kha vhagudi. Nyambedzano kiḷasini dzi a vha dzavhuḍi arali muṅwe na muṅwe a tshi dzhenelela a shela mulenzhe. Fhedzi nyambedzano dza kiḷasini dzi no livhisa kha mishumo ya u ṅwala dzi ḑisa ndivho na mbuelo yavhuḍi.
- Tsha u fhedzisa, ndi zwa ndeme u sumbedza uri litheretsha a si mafhungo a uri phindulo dzone ndi dzifhio lini: muhumbulo wa uri, tsumbo, tshirendo tshi nga kona u amba zwiṅwe na zwiṅwe arali muthu a tshi nga kona u zwi sumbedza, zwi nga vho amba uri litheretsha ndi mazwifhi nahone zwi ita uri muthu a vhe na kuelekanyele ku si na ndavha na uri litheretsha i shuma hani. Tshibveledzwa tshoṭhe tsho fhelela tshi na zwine tsha amba, hu si zwipiḑapiḑa zwatsho lini. U vhalwa tshibveledzwa nga ṅḑila yavhuḍi zwi ita uri zwo ṅwalwaho zwi kone u ṭalusea, u sikea na u dzhiea nga muthu nga u shumisa maitele one a u sedzulusa.

Dziṅwe dza ngona dza litheretsha dzine dza nga shumiswa musi hu tshi funzwa u pfesesa zwiteṅwa zwa ndeme zwa litheretsha **ndi ngona ya ndunzhendunzhe, ya muṅwali, ya thero na ya lushaka lwa litheretsha**. Ngona idzi dzi nga ṭanganyiswa.

Kha **ngona ya ndunzhendunzhe maitele** ndi hune vhagudi vha nga ita ṭhoḑisiso vha ṭanganyisa tshikhala kana tshifhinga tsha litheretsha na zwiwo zwo iteaho kale kana zwa ḑivhazwakale zwo iteaho nga tshenetsho tshifhinga.

Kha **ngona ya muṅwali** vhagudi vha nga shela mulenzhe kha u guda nga ha muṅwali, nga maanḑa ho sedzeswa kha vhurendi, vha ṭumanya vhurendi hawe na tshifhinga tsha ḑivhazwakale tshenetsho.

Kha **ngona ya thero** vhagudi vha nga lavhelesa thero dzine dza nga sa vhulamukanyi, u bvelela, lufuno, vhugevhenga, nz. Kha vhunzhi ha zwirendo kana tshaka dzo fhambanaho dza litheretsha vha dovha vha zwi ṭumanya na nyimele ya kutshilele kwa ḑuvha liṅwe na liṅwe. Vha nga kona u dzhia tsheo nga ha nyito dza vhaanewa na u amba nga ha thero.

Kha **ngona ya lushaka (lwa litheretsha)** vhagudi vha nga khethekanya, u fanyisa na u fhambanyisa tshaka dzo fhambanaho dza litheretsha, tsumbo, phambano vhukati ha puloto kha nganea/nganeapfufhi/ḑirama/ngano.

Ngona dza u funza kushumisele kwa luambo

U funza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi tea u sedzesa kha ṅḑila ine luambo lwa shumiswa ngayo na zwine zwa nga itwa nga luambo, tsumbo, zwine zwithu zwa amba zwone, u shumana na thaidzo na zwitakalelwa, u ṭuṭuwedza khonani na vhashumisani, khathihi na u sima matshilisano o pfumaho. U funza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi tea u vha ṅḑila ya u ita uri zwithu zwi itee nga ngona.

U funza zwivhumbeo zwa luambo/zwivhumbeo zwa girama zwi tea u dxisendeka nga tshibveledzwa, maitele a vhudevhidzani na u vanganya.

Milayo i tevhelaho i tea u dzhielwa nṱha musi hu tshi funzwa zwivhumbeo zwa luambo:

- Girama i tea u funzwa u itela u vhumba zwibveledzwa musi zwi kha nyimele yazwo - nga iṅwe nḽila i kwamana na luambo lwa vhukumakuma.
- Kushumisele kwa girama a ku tei u sedzana fhedzi na kusengulusele kwa mafhungo magede - i tea u ṱalutshedza nḽila ine mafhungo ayo a dzudzanywa ngayo u fhaṱa tshibveledzwa nga u angaredza u fana na zwiṱori, maanea, marifhi, mivhigo, nz, zwine vhagudi vha guda u vhala na u ṅwala musi vhe tshikoloni.
- Hu tea u shumiswa zwithu zwine zwa tendisea zwi no nga sa mufhindulano, inthaviyu - zwi tea u ṱuṱuwedzwa.
- Kha hu ṱumanywe zwivhumbeo zwa luambo na kushumisele kwa luambo nga nḽila dzo fhambanaho kha nyimele dza matshilisano dzo fhambanaho, tsumbo, u bvisela vhuṱfiwa kana mihumbulo khagala, u dḽivhadza vhathu, u amba kana u vhiga nga ha zwithu, nyito, zwiwo kana vhathu kha mupo, zwa tshifhinga tsha zwino kana tshifhinga tshi ḽaho; u ita khumbelo; u ṅekedza makumedzwa; u ṅea zwiḽiwa kana zwinwiwa na u tenda kana u landula zwavhuḽi; u ṅea na u fhindula ndaela; u fanyisa na u fhambanyisa zwithu.
- Kha hu shumiswe nyito dza kḽasini dzine dza elana na tshivhumbeo tsha luambo lune lwa khou shumiswa, tsumbo, tshifhinga tsho fhelaho na maanea a u anetshela na u ṅwala muvhigo; mamudi a thendelo na maanea a u vhuisa muhumbulo.
- Kha hu sedzeswe mishumo ya ndeme. U kuvhanganya nḽivho ya milayo ya girama a zwi tou amba uri zwi nga sia zwi khou konisa vhagudi u shumisa luambo nga nḽila ine ya pfadza. Vhagudi vha tea u kona u shumisa milayo ya girama kha kuvhumbele kwa mafhungo avho uri a vhe na mudzio wo khwaṱhaho vhukuma uri zwine vha amba kana u ṅwala zwi ambe.

2.2 TSHIFHINGA TSHO AVHELWAHO LUAMBO LWA HAYANI

U ya nga nzudzanyo ya Pholḽisi, tshifhinga tsha u funza tsho avhelwaho Luambo lwa Hayani ndi awara 5, ngeno kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma hu awara 4 nga vhege. Honeha, kha Vhuimo ha Nṱha, zwikolo zwine zwa shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma sa luambo lwa u guda na u funza, hu khou themendelwa u avhelwa awara 5 kha luambo ulwo, na awara 4 kha Luambo lwa Hayani. Zwikolo zwine zwa shumisa luambo lwa u Engedza sa luambo lwa u guda zwi teaha u avhela awara 5 kha lwonolwo luambo.

Magudiswa oṱhe a luambo a gudiswa kha sekele ya vhege mbili (awara dza 10 (8)). **Vhadededzi a vha tei u tou fombe kha heyi sekele, vha i shumisa yo tou ralo naho zwi sa anani na nyimele yavho. Fhedzi vha tea u vhona uri nangoho zwikili zwa luambo, nga maanda u vhala na u ṅwala, zwi khou dzhielwa nṱha tshifhinga tshoṱhe.** Tshifhinga tsho avhelwaho zwikili zwa luambo zwo fhambanaho kha Gireidi ya dza 7- 9 ndi vhege dza 36. Vhege nṅa dzo vhetshelwa mulingo - vhege mbili dza mulingo wa Fulwi na dziṅwe vhege mbili dza mulingo wa mafheloni a ṅwaha (Nyendavhusiku).

Tsumbatshifhinga i tea u ita uri nga vhege hu vhe na pheriodo mbili dzi no ḽa khathihi dzi tsini na tsini. Kha mumono/sekele wa vhege mbili tshifhinga tshi tevhelaho tsho avhelwa zwikili zwa luambo zwo fhambanaho sa zwe zwa anganyiswa zwone afha fhasi:

Tshifhinga tsho themendelwaho kha Luambo lwa u Guda na u Funza

ZWIKILI	U AVHELWA HA TSHIFHINGA NGA SEKELE YA VHEGE MBILI (AWARA)		
	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
*U thetshelesa na U amba (Oraḓa)	Awara 2		
*U vhala na U ṭalela	Awara 3 na minetse dza 30 (Awara 1 na minetse dza 45 u itela tholokanyondivho (u pfesesa) na awara 1 u itela zwibveledzwa zwa ḷitheretsha)		
*U ṛwala na U ṇekedza	Awara 3 na minetse dza 30		
Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo	Awara 1		
	*Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwo vanganywa/ṭanganywa kha tshifhinga tsho avhelwaho tsha zwikili zwiraru zwi re afho ṇṭha. Hu dovha ha vha na tshifhinga tsho avhelwaho u guda ha fomaḓa. Zwikili zwa u humbula na u elekanya zwo dzheniswa kha zwikili na zwiṭirathedzhi zwi ṭodeaho kha U thetshelesa na U amba, kha U vhala na U ṭalela, kha U ṛwala na U ṇekedza.		

Tshifhinga tsho themendelwaho kha Luambo lwa khombekhombe

ZWIKILI	U AVHELWA HA TSHIFHINGA NGA SEKELE YA VHEGE MBILI (AWARA)		
	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
*U thetshelesa na U amba (Oraḓa)	Awara 2		
*U vhala na U ṭalela	Awara 3 (Awara 1 na minetse dza 30 u itela tholokanyondivho (u pfesesa) na awara 1 na minetse dza 30 u itela zwibveledzwa zwa ḷitheretsha)		
*U ṛwala na U ṇekedza	Awara 2		
Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo	Awara 1		
	*Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwo vanganywa/ṭanganywa kha tshifhinga tsho avhelwaho tsha zwikili zwiraru zwi re afho ṇṭha. Hu dovha ha vha na tshifhinga tsho avhelwaho u guda ha fomaḓa. Zwikili zwa u humbula na u elekanya zwo dzheniswa kha zwikili na zwiṭirathedzhi zwi ṭodeaho kha U thetshelesa na U amba, kha U vhala na U ṭalela, kha U ṛwala na U ṇekedza.		

2.3 ZWISHUMISWA ZWA THIKHEDZO ZWA U FUNZA NA U GUDA

Vhagudi vha tea u vha na zwi tevhelaho kha u guda Luambo lwa Hayani kha Gireidi dza 7 - 9:

GIREIDI DZA 7 - 9	
ZWISHUMISWA ZWA NDEME	
Bugupfarwa dza luambo dzo randelwaho - Gaidi ya Mudededzi na Bugu ya Mugudi	✓
Nganea	✓
Nganeapufhi	✓
Ngano (Folukulo)	✓
Dirama	✓
Vhurendi	✓
Thalusamaipfi	✓
ZWISHUMISWA ZWA MIDIA	
Gurandza	✓
Magazini	✓
Nyambedzano dza radio/dirama	✓
Mbekanyamushumo dza thelevisini/dirama/dokhumenthari	✓

Vhadededzi vha Luambo lwa Hayani vha tea u vha na:

- Liñwalo la Tshitatamennde tsha Pholisi ya Kharikhulamu na u Linga
- Pholisi ya Luambo Pfunzoni
- Bugupfarwa dza luambo dzi shumiswaho nga vhagudi na dziñwe bugupfarwa sa zwiko zwa u engedza kha idzo dzo randelwaho
- Dikishinari/thalusamaipfi (luambo luthihi, nyambo mbili, nyambo nnzhi, thesorasi)
- Bugu dzo randelwaho dza tshaka dza litheretsha
- Zwishumiswa zwo fhambanaho zwa midia: gurandza, magazini, burotsha, fulaya, nz.
- U kona u swikelela kha thusedzi dza u tou vhona/thetshelesa dzine dza nga shumiswa kilasini
- Zwiñwe zwiko zwa midia (zwo fhambanaho zwa gurandza, magazini na burotsha)

Zwishumiswa zwa kilasini

- Vhunzhi ha zwibveledzwa zwi dzhenisaho vhuimo ho fhambanaho ha u vhala, tsumbo: u nangwa ha bugu dza u vhala dzi re na khophi dzo linganaho dza zwibveledzwa kha vhuimo vhuñwe na vhuñwe kilasini.
- Vhunzhi ha zwishumiswa zwa midia: gurandza, magazini, burotsha, fulaya, khungedzelo, phositora, ndivhadzo, nz.
- Thusedzi dza u thetshelesa khathihi na u vhonwa

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO

3.1 NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO - MAITELE NA ZWITIRATHEDZHI, VHULAPFU NA LUSHAKA ZWA TSHIBVELEDZWA

3.1.1 U thetshelesa na U amba

U thetshelesa na U amba ndi zwa ndeme kha u guda kha thero dzothe. Nga U thetshelesa na U amba, vhagudi vha kuvhanganya na u ita mafhungo, u fhaṭa ndivho, u tandulula thaidzo na u bvsela khagala mihumbulo na kuvhonele kwa zwithu. Zwikili zwa u thetshelesa zwa ndeme zwi thusa vhagudi u divha ndeme na vhuvha zwo angaredzwaho kha zwibveledzwa na khaedu kha luambo lwa u fhuredzela na u dzhia sia U thetshelesa na U amba zwo fhambana, fhedzi ndi zwikili zwivhili zwi tikedzanaho. Vhuvhili hazwo zwi dzula zwi hone kijasini naho lu si lwa fomaḷa musi vhagudi vha tshi tangananedza kana u amba mafhungo. U thetshelesa na U amba ha fomaḷa ha zwivhumbeo zwo nangiawo, sa dibeithi, hu toḡa u funza ho dziaho vhukuma. U thetshelesa na U amba ha fomaḷa na hu si ha fomaḷa ho vangana na u vhala, u ṛwala na ṛdowendowe ya luambo, nahone u amba hu nga ḡi ṛea tshibveledzwa tshivhumbeo tsha oraḷa (sa u vhalela ṛṭha) .

Maitele na zwitirathedzhi zwa u thetshelesa

Ndaale ya u thetshelesa i anzela u shuma zwavhuḡi nga u tevhedza zwiteṛṛwa zwa maitele a u thetshelesa. Heyi ndi nyito ine ya dzhia maimo mararu ane a sumbedza zwitirathedzhi zwa u thetshelesa zwi imaho nga zwothe u itela u pfesesa na u wana mulaedza wa tshipitshi na zwiṛwe zwivhumbeo zwa u thetshelesa. A si ḡiga ḡinwe na ḡinwe ḡa maitele ḡine ḡa ḡo shumiswa kha nyimele iṛwe na iṛwe. Tsumbo, arali vhagudi vha vha vha tshi khou thetshelesa ṭhalutshedzo yo rekhodiawo vha ḡo tea u ranga nga nyito ya **u rangela u thetshelesa** hune ha ṭuṭula u thetshelesa hu na ndivho ha dovha ha vha thusa u ḡikwamanya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u thetshelesa** dzi vha thusa u elelwa zwothe nga vhuḡalo na u ela vhuḡi ha mulaedza. **Nga murahu ha u vhala** hu nga ita uri vhagudi vha fhindule nga ha zwe vha zwi pfa vhe kha nyambedzano.

Ṓḡowedzo dza tholokanyonḡivho ya u thetshelesa na u linga zwi ri ṛea tshikhala tsha u gudisa u thetshelesa.

U rangela u thetshelesa hu ḡivhadza vhagudi nga ha nyimele ya u thetshelesa. Hu vusuludza ṛḡivho yavho ya kale nga ha ṭhoho na u vha dzudzanyela u thetshelesa.

- U ṭuṭula/karusa ṛḡivho ya siangane hu sa athu thetshelesiwa
- U humbulela zwine tshibveledzwa tsha amba nga ha zwiwo zwi tshi bva kha ṭhoho
- U shuma nga maipfi a ndeme kha ḡivhaipfi i so ngo ḡowelwaho nga vhagudi
- Mudededzi a nga setha mbudziso thangeli dza u thetshelesa u itela u sedzulusa tshenzhemo ya vhagudi
- Vhagudi vha tea u ḡidzudzanya nga u vha na tshomedzo dzi ngaho sa penisela na mabammbiri a u ṛwalela.

Nga tshifhinga tsha u thetshelesa - u vhudzisa, u divha, u fanyisa, u ṛwala notsi, u ṭalutshedzela: Vhagudi vhai

- Sengulusa
- Mulaedza

- muambi na
- vhuṭanzi ha muambi
- U ita vhuṭumani ha muhumbulo
- U wana ṭhalutshedzo
- U vhudzisa mbudziso
- U humbulela na u khwaṭhisedza mahumbulwa
- U vhuisa muhumbulo na u ṭhaṭhuvha

Nga murahu ha u thetshelesa hu tevhela tshenzhemo ya u thetshelesa. Vhagudi vha:

- Vhudzisa mbudziso
- Amba nga zwo ambiwaho nga muambi
- Sedzulusa notsi
- Vha nweledza zwo nekedziwaho nga u tou amba
- Vha fhirisela mafhungo u bva kha oraḷa u ya kha u tou ṛwala, tsumbo, u shumisa mafhungo u ḷebuḷa dayagiramu.
- Sengulusa na u ṭhaṭhuvha zwe vha zwi pfa
- Shumisa mafhungo maswa na ṅdivho ya murahu
- Dzhia tsheo; u ṭhaṭhuvha u nea muhumbulo; u fhindula nga ṅdila ya vhudzivha

NDILA DZO FHAMBANAO DZA U THETSHELESA	
U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho	U thetshelesa, hu si u tou pfa muungo wa zwine zwa khou ambiwa, ndi zwone zwa ndeme kha u nea phindulo ya vhuṭali kha ḽifhasi ḽo ri tangaho. Kha ḽifhasi ḽine thekhinoḽodzhi ya ri ḽisela vhunzhi ha mibvumo, maipfi, muzika na u amba, u guda u thetshelesa fhedzi kha zwine zwa vha zwa ndeme kana zwi no shuma ndi zwa ndeme. Vhunzhi ha zwe zwa dodombedzwa afha fhasi, zwine zwa bvelela kha maimo o fhambanaho a maitele a u thetshelesa o bulwaho afho nṭha zwi ḽo vha zwi sa ḽivhiwi nga vhagudi vha re kha vhuimo uvhu na uri vhagudi vha tea u shuma fhedzi na maitele ane vha pfa uri ḽilasi dzavho dzi ṭoda u shumisa one. • U ṭuṭuwedza/nyanyula ndivho ya siangane u sa athu u thetshelesa • U ḽivha ndivho ya muambi • U nea vuvha ha muthu hoṭhe kha mushumo wa u thetshelesa na u sumbedza dzangalelo • U ṭoda ṭhalutshedzo • U sedzulusa u pfesesea ha mulaedza nga u ita vhuṭumekanyi, u humbulela na u khwaṭhisedza zwo humbulelwaho, u humbulela, u ṭhaṭhuvha na u humbula • U ṛwala notsi dzi no amba, u nea mavhala, u mepa, u khethekanya, u nweledza, u ita mutevhe wa u sedzulusa, u ṭalutshedza • U pfesesa milaedza i bvaho kha muambi • U dzhiela nzhele nyimele na ṭhalutshedzo na mishumo ya maipfi • U ḽivha, u ṭalusa na u ṭhaṭhuvha milaedza • U pfesesa ndaela, masia na maitele • U topola mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • U ita uri u pfesese mafhungo: u vhambedza, u ṭhonifha ndaela, u ḽadza kha magake, u wana phambano, u swaya zwipiḽa, u pfukisa mafhungo, u tevhekanya, u fanyisa, u pfa ṭhalutshedzo • U tevhelela zwe zwa nekedzwa nga: u fhindula mbudziso, notsi dza tsedzuluso, u vhekanya mihumbulo, u nweledza, u bvisela khagala, u vhuisa muhumbulo, u amba kana u ṛwala
Tholokanyondivho ya U thetshelesa na U amba	• U dovha u anetshela tshiṭori • U humbula zwidodombedzwa zwo khetheaho kha tshibveledzwa • U vhuisa muhumbulo kha vhuḽi na milaedza kha tshibveledzwa • U vhuisa muhumbulo kha siteriothaiphi na huriwe u dzhia masia • U amba nga vhabvumbledzwa, puloto na fhethuvhupo • U bvisela khagala muhumbulo wau • U bvisela khagala mbudziso
U thetshelesa u itela u sengulusa ha vhudzivha na u ṭhaṭhuvha	Vhunzhi ha maitele o dodombedzwaho afha fhasi a thusa kha u guda zwibveledzwa zwa ḽitheretsha, khungedzelo na maṛwalo a zwa polotiki. Nga murahu ha mushumo wa u thetshelesa, vhadededzi vha nekedzwa tshifhinga tsha nyambedzano, fhedzi ndi zwa ndeme u dzhia mishumo iyi ya itiwa ya u tou ṛwala. Ha tou bviswa tshipiḽa tshiṭuku kha mubvumo wa luimbo lwa filimu Tshipiḽa tshenetsho tshi nga shumiswa u thoma maanea a nganetshelo ("Naa no pfa mini? Edzisani u wana uri zwi amba mini). U nangwa ha maipfi a tshivhalo a no nyanyula kha tshipitshi kana kha tshirendo tshe tsha vhalwa zwi nga dzheniswa kha mushumo wa u ṛwala u elanaho na zwi re ngomu mafhungoni. U dzhenisa maipfi kha tshitatamennde tsho fhambanaho na zwe zwa ambiwa kha tshipitshi; kana u shumise maipfi au kha tshirendo uri u pfesese maipfi zwavhuḽi. • U ḽivha na u ṭalutshedzela luambo lwa u kwengweledza, lwa nyanyuwo na lwa u fhuredzela, u dzhia sia, luvhengelambiluni na u vhona zwithu nga ṭo ḽithihi • U fhambanya vhukati ha mbuno na kuvhonele kwa zwithu • U sumbedza u ḽivha na u ṭalutshedzela thounu, luvhilo na kushumisele kwa luambo. • U fhindula nga ha tshitaila, thounu na ridzhisiṭa na u ṭhaṭhuvha nga ndila yone • U pfesesa kutevhekanele kwone kwa mafhungo • U haṭula na u nea vhuṭanzi • U humbulela na u anganyela masiandaitwa • U fhindula nga ha kushumisele kwa luambo, u nanga maipfi, tshivhumbeo na kubulele kwa maipfi

NDILA DZO FHAMBANAHO DZA U THETSHELESA

U thetshelesa u itela u takalela na vhukwamani	Mishumo iyi ya u thetshelesa i shumiswa zwavhuḑi kha dibeithi, nyambedzano ya zwigwada zwiṭuku na kha nyambedzano ya tshivhumbeo tshiṅwe na tshiṅwe. U vhona zwipiḑa zwa filimu zwi a thusa u sengulusa mbonalo sa zwe zwa tevhekanywa afho fhasi. • U fhindula nzulele dza vhudavhidzani • U shumisa milayo ya u sielisana kha khaseledzo • U imelela vhuimo hau • U vhudzisa mbudziso u itela uri vhudavhidzani vhu bvele phanḑa • U fhindula kha luambo, ngafhadzo, u ṭanganya maṭo na luambo lwa muvhili • U sumbedza u pfesesa vhushaka vhukati ha luambo na mvelele nga u sumbedza ṭhonifha milayo ya mvelele • U fhindula kha zwivhuya zwa tshibveledzwa tsha oraḓa, tsumbo: mutevhetsindo, luvhilo, zwi ḑiswaho nga mibvumo, zwifanyiso zwa muhumbulo.
---	---

Vhulapfu ha zwibveledzwa vhune ha tea u shumiswa sa tholokanyondivho dza u thetshelesa

MUSHUMO	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
Zwibveledzwa zwilapfu zwa tholokanyondivho ya u thetshelesa, tsumbo, tshiṭori, inthaviyu, matambwa, mivhigo ya mafhungo	Maipfi a 150-200/ u ya kha minethe 5	Maipfi a 200-250/ u ya kha minethe miṭanu 5	Maipfi a 250-300/ u ya kha minethe miṭanu 5
Zwibveledzwa zwipfufhi zwa tholokanyondivho ya u thetshelesa, tsumbo, ndivhadzo, zwibveledzwa zwa mafhungo, ndaela, masia	Maipfi a 60-70/ minethe 1-2	Maipfi a 70-80/ minethe 1-2	Maipfi a 80-100/ minethe 1-2
Tholokanyondivho ya u vhala/zwibveledzwa zwa u vhala wo tou fombe	Maipfi a 150-200	Maipfi a 200-250	Maipfi a 250-300

U amba

Kha Vhuimo ha Nṯha vhagudi vha tea u funzwa kana u pfumbudzwa u amba hu si na vhuleme, zwi pfalaho nahone zwi pfadzaho sa izwi hu zwone zwithu zwa ndemesa zwa vhutshilo havho, hu tshi katelwa vuvha ha muthu na nyaluwo ya phurofeshinala. U sika vhuḑifulufheli uvhu ndi zwa ndeme u fhira inwevho thekiniki kana vhungole ha u amba na vathu. Vhagudi vha tea u ḑivha uri musi vha tshi amba, a hu nga vhi na u seiwa kana u holedzwa, vha tea u fulufhedziswa uri musi vha tshi amba vhadededzi vha ḑo vha tikedza lwo fhelelaho na u vha ṭuṭuwedza tshifhinga tshoṭhe.

Vhagudi kha Vhuimo ha Nṯha vha tea u funzwa vhunzhi ha thekiniki dza mutheo wa u kona u ita tshipitshi tshavhuḑi. Mudededzi ha tei u fhelela mbilu vhagudi, nga maanḑa ho sedzwa ṭhoḑea kana khaedu dzine dza vhangwa nga nyofho dza vhudavhidzani dzine vha vha vho lavhelesana nadzo.

Maitele na zwiṭirathedzhi zwa u amba

Kufunzele kwa u amba ku tea u katela ndivho ya maitele na zwiṭirathedzhi zwa vhudavhidzani (vhuṭala, u rifureisa, u bvisa kana u vhuwedzwa, u sumbedza, u edzisela, mibvumo na u humbela thuso). Kha u funza maitele a u amba hu na zwipiḑa zwi tevhelaho:

- U pulana - u ṭoḑisisa na u dzudzanya
- U ita ndowendowe na u nekedza

U pulana - u tɔdisisa na u dzudzanya

Vhagudi vha tea u sumbedza u pulana - zwikili zwa u tɔdisisa na u dzudzanya u itela u ɱekedzwa ha orala nga:

- u shumisa ridzhisiṽa yone, tshitaila na ipfi u ya nga ha vhathetsheshelesi, ndivho, vhuvha na muhumbulo muhulwane
- U shumisa luambo lwone (kunangele kwa maipfi) nga
 - U shumisa maiti a nyito, hu tshi vanganywa na maṽaluli na maṽadzisi u itela u ɱea tshiimo tshone, ṽhandavhudzo na ṽhaluso i gobolaho musi hu ambiwa, tsumbo, tshipitshi, u anetshela mafhungo, dibeithi
 - U shumisa ndivho ya mabulazwithihi na mafhambanyi, homonimi na u shumisa ipfi ṽithihi vhudzuloni ha ṽifurase.
 - U shumisa maipfi mapambwa, o tou waniho heneṽho na maipfi maswa
 - U shumisa luambo lwa figara (figa dza muambo, maidioma, mirero) thounu, ṽimudi kan miswaswo
 - U shumisa pfufhifhadzo
 - U shumisa midzi, thangi na mitshila
 - U shumisa mbeu, vhunzhi na ṽhukhufhadzo
 - U shumisa digirii dza mbambedzo ya maṽaluli na maṽadzisi
- U sumbedza u dzhiela nzhele kushumisele kwone kwa luambo nga:
 - U ɱea mbuno na u bvisela khagala kuvhonele kwa ene muṽe kwa zwithu
 - U shumisa ṽhalutshedzo i re khagala na ṽhalutshedzo yo dzumbamaho na ṽhalutshedzo ya u tou humbulela
 - U bvisela khagala zwa ndeme, maime, u dzhia sia, u sedza zwithu nga iṽo ṽithihi (siteriothaiphi), luambo lwa u nyanyula, lwa u kwengweledza na lwa u fhuredzela;
- U shumisa zwiko na zwishumiswa zwa zwibveledzwa sa ṽhalusamaipfi na thesorasi u nanga ṽivhaipfi yone i no shuma na u ita ɱetshedzo nga u shumisa notsi na propo, zwa u pfa khathihi na u vhoṽwa na/kana zwa u vhoṽwa, thusedzi na girafu u itela u khwaṽhisa lutamo na vhuronwane ha mikumedzo

U ita ndowendowe na u ɱekedza

Vhagudi vha tea u kona u ita ndowendowe na u sumbedza zwikili zwa u ɱekedza zwa orala nga:

- U amba o sedza vhathetsheshelesi maṽoni
- U shumisa zwiko/zwishumiswa zwinzhi zwo teaho zwe zwa ṽoliwa
- Zwi katelaho mbuno na tsumbo nnzhi u ya nga ha ṽhoṽea dza mushumo wo ɱewaho.
- U shumisa mathomo a no nyanyula na magumo a re na maanda; u bveledza mihumbulo na u ɱea thikhedzo nga ndila ya u tevhelelea; u amba mbuno fhedzi kha tshipitshi wa litsha u bva kha mudzedze, u dovholola hu so ngo teaho na kushumisele kwa maipfi nga ndila yo kalulaho lune a vho sala a si na ndeme.

- U bveledza mihumbulo na u t̥aṭa - magudiswa ndi a vhukuma, a vhusiki, a t̥umekanaho, a sumbedzaho mveledziso i lunzhedzanaho na nzudzanyao ya mbuno, tsumbo na mihumbulo
- U shumisa zwivhumbeo zwa u dzudzanya mafhungo, sa u lunzhedza, u shumisa t̥hoho, mvelelo na zwiitisi, u fhambanyisa na u fanyisa, u tandulula thaidzo, u ḡivhadza na u kwengweledza
- U shumisa u shandukisa ipfi hu re hone
- U ṅekedza na u bveledza thikhedzo ya mihumbulo yau zwavhuḡi na u nanga lushaka lwone lwa vhuṭanzi (tsumbo, mbalombalo (tshitatisitiki), vhuṭanzi, nzulele iyo) zwine zwa swikelela zwiga zwo tewaho zwa ndingo dza vhuṭanzi, zwi tshi katela na vhudzivha, ndeme na u tshimbilelana hazwo na nyimele na vha t̥anganedzaho mafhungo
- U shumisa zwivhumbeo zwo teaho zwa u amba na vhathu kana u dovholola: (tsumbo: 'vhanna na vhafumakadzi; ndi tea u ombedzela uri...')
- U shumisa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwo teaho.
 - Zwivhumbeo zwa maiti na matikedzi u bvisela khagala tshifhinga na ḡimudi nga vhuronwane.
 - U shumisa thinwaipfi dza muambo u bvisela khagala vhudavhidzani ha oraḡa ha ḡirvha ḡinwe na ḡinwe.
- U shumisa mbudziso dzi sa t̥oḡi phindulo, u awela, ndovhololo.
- U shumisa thekiniki dza u amba na dza u sa amba (tsumbo, thounu, u bvisa ipfi/modulesheni kana muungo, volumu, u elela/thempfo, u vhumba mafurase, u shumisa maṭo, u amba nga tshifhaṭuwo, u amba nga zwiga na luambo lwa muvhili) kha mikumedzo.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
Tshipitshi tsho lugiselwaho	U ṅea mafhungo/u luvhelela/u ṅekana na u khwaṭhisedza kuvhonele kana kuhumbulele • U nanga t̥hoho yone ya tsedzuluso - Kha hu vhonele zwiṅwe zwi ṅeaho vhuṭanzi ha u t̥oḡisisa - Tshivhumbeo tsho teaho (mathomo, mutumbu na magumo) - U anana na t̥hoho ya mafhungo hu pfadzaho - Khanedzano kana kuvhonele ku karusaho kana u t̥okonya u nyanyulea mihumbuloni ya avho vhaṅwe - Mihumbulo yo lundwaho tshidele i sumbedzaho u dzhiela nzhele vhathetshesesi na ndivho
Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho	U ṅekedza tshipitshi hu si na u pulana/tevhékanya nga u t̥avhanya/shumisa thekiniki dza tshipitshi nga tshifhinga tshit̥uku tsho ṅewaho • U shumisa tshivhumbeo tsho teaho (mathomo, mutumbu na magumo) • U anana na t̥hoho ya mafhungo • U shumisa thounu, u langa ipfi, luvhilo, u amba nga maṭo, kuimele, ngafhadzo • Ridzhisiṭa na thounu zwi anane na vhathetshesesi • U shumisa ḡivhaipfi yo teaho, i vhuedzaho na zwivhumbeo zwa luambo • Zwi ambiwaho zwi vhe zwipfufhi, fhedzi zwi vhuedzaho

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
U vhala ho lugiselwaho (u vhalela nṱha)	• U sumbedza u pfesesa mafhungo a vhaliwaho • Mafhungo o ṛwalwaho a vhaliwa nga u tou elela • Ipfi ndi ḽi pfalaho zwavhuḽi • Maipfi a tou buletshedzwa zwavhuḽi • U amba a tshi ita a tshi awela nga ṇḽila yone • U omelela kha u fhaṱa vhushaka havhuḽi (raphoo) na vha ṱanganedzaho mafhungo • U nanga tshipiḽa tsha mafhungo tshi vhaliwaho hu tshi dzhiela nzhele vha ṱanganedzaho mafhungo • Vhulapfu ha tshipiḽa tshi vhaliwaho ndi ho teaho
U vhala hu so ngo lugiselwaho (u vhalela nṱha)	U ṇekana tshibveledzwa tsho ṛwalwaho nga ene muṇe kana nga muṇwe; u itela u ḽimvumvusa • U sumbedza u pfesesa mafhungo a vhaliwaho • Mafhungo o ṛwalwaho a vhaliwa nga u tou suvhelela • Ipfi ndi ḽi pfalaho zwavhuḽi • Maipfi a tou buletshedzwa zwavhuḽi • U amba a tshi ita a tshi awela nga ṇḽila yone • U pfiwa zwavhuḽi nga vhathetshesesi • Tshipiḽa tsha mafhungo tshi vhaliwaho tshi dzhiela nzhele vha ṱanganedzaho mafhungo • Vhulapfu ha tshipiḽa tshi vhaliwaho ndi ho teaho
Dibeithi	U ṱaṱa nga ha kuvhonele kwo fhambanaho nga ha ṱhoho yo nangiwo i tshi ndi tshivhumbeo tsha oraḽa tsha fomaḽa tsha u ṱalelwa kana u dzhenelwa nga nnyi na nnyi. Kutshimbidzele kwa dibeithi: • Zwigwada zwivhili zwa vhaambi, hunzhi vhararu kha tshigwada, vha ṱaṱa vha tshi khou ima na ṱhoho kana u hanedza madzinginywa. Madzinginywa a vha na u kumedzela muhumbulo, tsumbo: 'Tshiphuga tsha bola ya milenzhe tsho alusa ikonomi yashu', nṱhani ha u tou ri: 'Tshiphuga tsha bola ya milenzhe'. • Kutshimbidzele kwa khanedzano ku langiwa nga mudzulatshidulo ane a: - ḽivhadza ṱhoho na u ṇea siangane yayo - ḽivhadza muambi muṇwe na muṇwe - langa tshifhinga - vhaambi vha vha vho ṇewa tshifhinga - langa tshifhinga - langa therisano musi ṱhoho yo no vulelwa u ambiwa (kha hu sedzwe afho fhasi) - langa vouthu (kha hu sedzwe afho fhasi) • Mudzulatshidulo u ḽivhadza ṱhoho ya khanedzano a humbela muambi wa u thoma uri a u kumedze (tshigwada tshi imaho na ṱhoho) uri vha ambe • Muambi wa u thoma u ṇekedza khanedzano a tshi ima na ḽikumudzwa. • Muambi wa u thoma wa u hanedza ṱhoho (wa tshigwada tshi hanedzanaho na ṱhoho) u ṇekedza ḽikumudzwa a tshi ṱaṱa. • Muambi wa vhuvhili a imaho na ṱhoho u fhaṱa kha zwa tshigwada tshawe a tshi engedza u ṱaṱa nga u pwasha mbuno dza tshiambi tsho fhiraho. • Muambi a tevhelaho tsha tshigwada tshi hanedzaho tshi ita zwithihi. • ḽikumudzwa ḽi vulelwa na vhaṱaleli (vhathetshesesi) u itela nyambedzano na mbudziso. • U bva kha idzo nyambedzano nga u tou angaredza, tshigwada tshi hanedzaho tshi a ranga u pendela. Muambi wa vhararu u dovholola makumedzwa mahulwane a tshigwada tshawe a tshi edzisa u kwengeledza vhathetshesesi uri vha vouthu vha tshi hanedzana na a tshi edzisa u kwengeledza vhathetshesesi uri vha vouthu vha tshi hanedzana na ṱhoho, a tshi tikedza nga mbuno. Tshiambi tshi nga ḽi pwashavho na mbuno dza u rangani. • Muambi wa vhararu a imaho na ṱhoho u itavho nga u ralo • Dibeithi i nga ḽi vhiniwa na mvelelo dza wanala nga ṇḽila dzo fhambanaho, tsumbo, nga u linga zwipitshi (na u ṇea maraga) nga muhaṱuli kana ḽikumudzwa ḽa tou voutheliwa.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
Mufhindulano	• Ndi khaseledzo vhukati ha vhathu vhavhili kana u fhira • U a ʔokonya wa dovha wa ita uri mufhindulano u bvele phanḑa • Hu shumiswe musielisano, u ambedzano hu ḑi vha hone • U imelela vhuimo • Vha thetshelesane, vha ambe lwa u swikela thendelano • Hu valwe mavhaka, nahone muambe a ʔuʔuwedziwe • Mafhungo kha a vhe khagala • Vha ʔekane mihumbulo na tshenzhemo u sumbedza u pfesesa dzikhontseputi.
Inthaviyu	U kombolodza/wana mafhungo kana kuvhonele u bva kha muthu kana phaneʔe • U shumisa u vhudzisa, u kwengweledza, u ʔwala notsi, u nweledza, zwikili zwa u thetshelesa na zwi si zwa u thetshelesa nga ngona. • U pulana na u lugisa: u wana ndivho, siangane, u ʔea mavhala, mbudziso, tshifhinga, fhethu, u tevhekanya, fhethu (kha hu ʔolwe mbonalo dza u ʔwala) . • U shumisa thekiniki dza u inthaviyuwiwa nga u sielisana: - Mathomo (u ḑiḑivhadza; u amba ndivho) - Rapoto (u sika muya wa u fulufhedzana) - Mbudziso (u vhudzisa mbudziso nyangaredzi na dzo nangiwo, mbudziso dzo teaho; u shumisa luambo lwo ʔambaho, lu no pfela vhuʔungu, lu re na ʔhonifho, lwa u kwengweledza: u thetshelesa zwavhuḑi, u ʔhaʔhuvha phindulo, u fhindula zwone u sumbedza ndivho) - Manweledzo (u rekhoda phindulo nga u ʔwala notsi, u nweledza, u tevhekanya na u dzudzanya phindulo na zwidodombedzwa zwa ndeme nga ndila yo lunzhedzanaho) - U vala (u livhuwa vhainthaviyuwiwa; u ʔea zwidodombedzwa zwa vhukwamani) .
Muvhigo (wa fomaʔa na u si wa fomaʔa)	• U ʔea zwo iteaho kokotolo heneʔho fhethu, sa khombo, maʔwe mawanwa • U humbula nga ha ʔoho ya mafhungo, marangaphanḑa (siangane, ndivho na tshikoupu), mutumbu (Nnyi? Ndi ngani? Ngafhi? Lini? Mini? Hani?), magumo, themenndelo, referentsi, aphenḑisisi • U pulana: U kuvhanganya na u dzudzanya mafhungo na u ʔea mbuno • U shumisa luambo, ridzhisiʔa na tshitaila zwi sa tou vha zwa fomaʔa nga u ralo u ya kha zwa fomaʔa • U shumisa - Tshifhinga tsha zwino (nga nnḑa ha ripoto dza mafhungo a kale/ḑivhazwakale) - Madzina zwao - Muthu wa vhuraru - Mbuletshedzo/ʔhaluso nga u shumisa mbuno - Maipfi na mafurase a thekiniki - Luambo lwa fomaʔa, fhedzi lu sa sumbi/ambi muthu

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
U ḡea masia (u sumba ḡḡila)	U vḡudza muthu uri u ya hani ḡuḡwe fhethu • U shumisa masia musi u tshi vḡudza muḡwe muthu uri a nga swika hani ḡuḡwe fhethu • Kanzhisa hu shumiseswa ḡimudi ḡa ndaela • U shumisa muthu wa vḡuvhili u sumbedza vḡuḡumani vḡukati ha muambi na muthetshesesi. • Hu dzhielwe nzhele zwi tevhelaho musi hu tshi sumbedzwa masia kana ḡḡila: - U shumisa mafhungo mapfufhi a pfalaho - U shumisa nzudzanyo i lunzhedzanaho - U amba/sumbedza nga ha fhethu ho khetheaho - U anganyela nga ha vḡukule vḡu lavhelelwaho - U amba nga ha tshivhalo tsha zwiḡaraḡa zwine zwa tea u pfukwa arali zwi hone - U ḡea mafhungo nga ha zwiimiswa zwi wanalaho ḡḡilani ya u ya fhethu heneḡho - U shumisa maipfi a sumbedzaho vḡuimo - U shumisa maipfi a sumbaho sia/ḡḡila - U shumisa maipfi vḡudzisa masia/ḡḡila - U shumisa maipfi u sumbedza u takalela/livhuha
Ndaela	U ḡalutshedza maitete kana kushumisele kwa tshithu kana tshishumiswa, mabikele a zwiḡiwa, u lugisa zwiḡwe zwo khakheaho, nz. • U ḡalutshedza nga ha kushumele kana mushumo wa tshithu/tshishumiswa; kuḡanzwele kwa phuleithi, kulugisele kwa tshiḡwe tsho tshinyalaho, nz. • U pulana na u lugisa (u ḡola maitete a u ḡwala) - U pfesesa nyimele na uri ndaela i/dzi ḡo bveledza mini kana ha itea mini nga murahu ha nyito - U ḡalutshedzani kushumele kana mushumo wa itsho tshithu - Ndaela kha dzi vḡe khagala, dzonedzone nahone dzi tevhokane nga ḡḡila i pfalaho - U shumisa dzimanyuwala, zwibugwana zwa u ḡea ndaela na kushumisele kwa zwithu - U dzhiela nzhele ḡivhaipfi, girama, kuambeke, luambo na mafurase zwa thekiniki zwi teaho u shumiswa • U ḡekedza tshibveledzwa

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
U nea mukumedzo/ muvhigo wa oraĵa	• U nekedza nga u tou amba nga ha zwiwo zwi bvaho, tsumbo, radioni kana thejevishini kana mawanwa a bvaho kha inthaviyu yo farwaho • U pulana na u lugisela - U divhadza uri ndivho ya u nekedza ha oraĵa, ha fomaĵa ndi mini/ifhio - U humbulela uri ni nga shumisa divhaipfi, girama na kuambele zwo imaho nga ndila de - U ita thodisiso u itela u wana mafhungo oneone u bva kha muambi na u wana luambo lwo teaho u shumiswa • U nekedza; u sedzesa zwi tevhelaho: - Zwiŋwe zwivhumbeo zwa thodisiso zwi tea u vha khagala - o Kha zwi vhonele uri ho vha na u thodisisa huŋwe ho itwaho - o Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tshu tea u tevhelwa (mathomo, mutumbu na magumo) zwi tea u vhonele - o Tshibveledzwa tshi tea u vha na u lunzhedzana hu re khagala na thoho, hu sumbedzaho mbuno dzi re dzone dzudzanywaho nga maitele a lunzhedzanaho. - o Kha hu tahiswe ikumedzwa kana kuŋwe kuvhonele kune kwa do kuqedza na u karusa u nyanyulea ho dziaho u bva kha vhaŋwe - o Mihumbulo yo bviselwaho khagala zwavhudi i sumbedzaho u humbulela vhathetsheseli na ndivho. - o Vhagudi vha tea u tufuwedzwa u shumisa luambo lwa muvhili lwo teaho, fhedzi u sokou vinyukana nga ndila i so ngo daho zwi tea u sandiwa. Hu shumiswe luambo lwo tambaho nahone lu sa dzhii sia • U dzudzanya u nekedza ha oraĵa nga zwipida zwiraru: - Marangaphanda: U kunga dzangalelo la vhathetsheseli; u fhindula uri Nnyi? Mini? Ngafhi? Lini? - Mutumbu: U dzudzanya mbuno khulwane/dza ndeme nga ndila i pfallaho. Hu tshi shumiswa mafhungo a vhukuma, tikedzani mbuno khulwane/dza ndeme nga zwo wanalaho u bva kha thodisiso; hu shumiswe mafhungo o pfumaho zwidodombedzwa, a buletshedzaho u itela uri ripoto i difhe/takadze - Magumo/phendelo: U nweledza hu tshi dodombedzwa zwi kwamaho mbuno khulwane/ muhumbulo muhulwane. Magumo a tea u vha mapfufhi. U pendela/vhina mafhungo hu tshi ndondomedzwa/tsikeledzwa muhumbulo muhulwane. Hu tshi shumiswa mihumbulo mihulwane, kha hu bviwe kha vhuimo hau malugana na thoho ya ripoto • U shumisa thusedzi dzi vhoneleho, dzi ngaho phositora kana ovahedephurojekita, kha hu itwe ndowendwe nga ha mashumisele azwo musi hu tshi khou ita ndugiselo • U shumisa notsi musi hu tshi ita thandavhudzo ya u fhedzisa ya ripoto • U shumisa notsi musi hu tshi nekedza ripoto ya iwe muŋe

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U THETSHELESA NA U AMBA	
Nyambedzano ya foramu/phanele	U nekana mihumbulo yo fhambanaho kana mafhungo u bva kha zwiko zwo fhambanaho Vhaambi vha tea u: • sedzulusa mihumbulo yo fhambanahoho • thetshesana • xeletwa nga mbuno musi zwo tea • sa dzhenelela/khakhisa vhañwe vha tshi kha qi amba • ita ndungekanyo i pfalaho vho sedza mbuno dzo poswaho • sa fhambana na thoho ya fhungo • lingedza u dzhia vhathu vha dzheniswa nyambedzano - u dzhenelela nga ndila ya vhulenda - u bvisela khagala mihumbulo na u tikedza mbuno • Muambi muñwe na muñwe u amba nga ha tshiteñwa tsho imaho nga uri tshi kwamaho thoho • U shumisa mafurase a shumiswaho zwino/ano maduvha • Mishumo ya mudzulatshidulo - U langa nyimele - U langa tshifhinga - U tshimbila nga adzhenda/u sa bva kha adzhenda - U tutuwedza vhudzhenisi - U sa dzhia sia - U vhidza madzinginywa kana vouthu
Nyedziselo	Vhagudi vha tanelwa kha inwe nyimele, kanzhi i nga vha thaidzo kana tshiñwe tshiwo, zwine khazwo vha tea u nyanyuwa nga u dzhia/ambara vhuñwe vhuimo. Nyedziselo iyo i nga vha i i so ngo thomaho ya itwa ndowendowe, kana mugudi a nga qi thoma a vhudzwa nga ha vhuimo vhune a khou ya u vhu tamba. U lingwa ho raloho ndi ho vuleaho nahone hu kwama mugudi ene muñe.
Nyambedzano/ khaseledzo i si ya foma	U nekana mihumbulo, kuvhonele na vhuimo hau musi u na vhañwe kha zwigwada • U tokonya wa dovha wa ia uri u haseledza hu bevele phanḁa • U shumisa milayo ya u sielisana • U imelela vhuimo hau • U ambedzana • U ḁadza kha magake na tutuwedza muambi • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo u sumbedza u pfesesa dzikhontseputi.
U ḁivhadza muambi	U nekedza vhathetshesesi mafhungo/zwidodombedzwa nga ha muambi/mueni • U wana mafhungo/zwidodombedzwa zwo teaho u bva kha muambi ene muñe • U shumisa tshitaila kana ridzhisiḁa zwa foma • U tutula dzangalelo na ndavhelelo kha vhathetshesesi, tsumbo, nga u vha vhudza zwiñwe zwi kwamaho siangane ya muambi na zwe zwa bevelela khazwo vhutshiloni hawe. • U fhaḁa ndavhelelo, tsumbo, nga u amba u tshi ita u tshi ima na ḁifhisela nga zwiñwe • U fhedza nga ndila ya maanḁa i re na vhudifhulufheli
U livhuha	• U livhuwa muambi nga murahu ha musi o nekedza/amba tshipitshi tshawe vhathuni/ vhathetshesesi • U shumisa ridzhisiḁa ya foma • U thetshesesa muambi wo tou fombe, u itela u wane zwiñwe zwa ndeme kana thoho khulwane u bva kha ndeme u bva kha zwo ambiwaho • U bula zwiga zwihulwane kha u amba na vhathu. • U fhedza nga ndila ya maanḁa i re na vhudifhulufheli

Zwifhingwa zwo anganyiwaho zwa u ṅekedza zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha oraḷa

ZWIBVELEDZWA	ZWIFHINGA GIREIDI YA DZA 7 - 9
Khaseledzo, dibeithi, nyambedzano ya foramu/tshigwada/ phaneḷe	Minetse dza 10 - 15
Mufhindulano	Minetse dza 4 - 6
Masia na ndaela	Minetse dza 2 - 4
Inthaviyu	Minetse dza 8 - 10
U vhala ho lugiselwaho	Minetse dza 2 - 3
Zwipitshi/ripoto/riviyu zwo lugiselwaho	Minetse dza 2 - 3
Zwipitshi zwi so ngo lugiselwaho	Minetse dza 2 - 3
U anetshela tshiṭori/lungano	Minetse dza 5 - 7
Miṭangano na matshimbidzele a muṭangano	Minetse dza 7 - 10

Maambeḷe ane a shumiswa kha vhudavhidzani/khaseledzo ya Tshivendḷa - Mutevhe wa referentsi

U HUMBELA THENDELO/KHUMBELO • Ndi nga...? • Ndo vha ndi tshi nga...? • Zwi nga konadzea kha ṅṅe...? • Zwo luga arali...? • Zwi nga luga arali...? • Ni nga vhilaela arali nda...? • Ndi humbela u/ntendeleni/kha vha ntendele ndi... • Ni nga tenda u...?	U DZHENELELA • Pfarelo, ndi nga...? • Pfarelo, ni vhona ndi tshi nga...? • Pfarelo, ni ḡivha...? • Ndi humbela pfarelo, ni nga nthusa-vho...?
U ṆEKEDZA THUSO • Ndi nga ni thusa? • Ndi ni thuse? • Ni khou ṭoḡa tshiṅwe tshithu? • Ni nga ṭoḡa thuso? • Ni a ṭoḡa thuso? • Ndi nga ni thusa nga mini ṅamusi?	U HUMBELA THUSO • Ndi nga thuswa nga...? • Ni nga nthusa nga...? • Ndi ṭoḡa thuso nga...? • Ndi humbela thuso... • Ndi humbela u farwa tshandḷa nga...
PFARELO • Pfarelo • Ndi humbela pfarelo kha... • Ndi a ḡisola • Ndi humbela khangwelo • Ndi humbela pfarelo • Mpfareleni. • Ndi humbela pfarelo	MBILAELO • Ndi farelwe u vhuya nda amba hezwi, fhedzi... • Ndi farelwe u vhuya nda ni dina, fhedzi... • Khamusi no hangwa u... • Ndi vhona u nga ni nga vha no hangwa u... • Ndi farelwe arali ndo bva ṅḡa ha ṅḡila, fhedzi... • Hu nga vha ho vha na u sa pfesesana nga ha... fhedzi • Ni so ngo ntshanda,

U NEA TSIVHUDZO • A thi vhoni ni tshi tea u... • Ni tea u... • A no ngo tea u... • Arali ndo vha ndi inwi, ndo vha... • Arali ndo vha ndi kha vhuimo hanu, ndo vha ndi.. • Arali ndo vha ndi kha nyimele yanu, ndo vha ndi... • Khwine ni tshi nga... • Ni si vhuye na...Kha zwothe, ni so ngo...	U NEA REFERENTSI • Ni nga takalela u... • Ndi nga namba nda... • Khezwi ri sa... • Ndi zwone, nge ndo vha ndi tshi nga tama.... inwi ni ri mini? • Ni vhona ri tshi nga ita mini? • Arali zwo vha zwi kha nge ndo vha ndi.....Ndi vhona u nga ri nga...
U HUMBULELA/U NEA VHUPFIWA • Ndi nga ri a nga vha e tsini na u... • I nga di toda zwiwe... • A nga di vha... • Zwi vhone u nga... • Khamusi a nga toda zwiwe... • Khamusi vha toda u... • Zwi a konda u amba, fhedzi ndi humbulela uri... • A thi tou vha na vhuhanzi, fhedzi ndi humbula...	U NEA MAFHUNGO A SA NEMBELELI • Vha nga vha vhe... • Vha nga lingana... • Vha na tshivhalo tshihulu...humbulela u swika... • Zwi fana na... • Ndi lushaka lwa... • Ndi vha u..... • Zwi a konda u amba, fhedzi ndi humbulela... • A thi tou vha na vhuhanzi, fhedzi ndi humbula.....
U ONESA • Nyendo ndapfu, madalo, u bviswa • Ni vhe na lwendo lwavhuḽi • Ni diphine nga madalo • Ni tshimbile zwavhuḽi • Ni diphine nga maduvha anu a vhuawelo/holodeni • Diphineni! • Ni vhe na tshifhinga tshavhuḽi musi ni resituarenteni • Ni diphine ni doroboni NDUMELISO NGA MURAHU HA LWENDO • Lwo vha lu hani lwendo lwanu/holodeni...? • No diphina (madaloni) ? • No tshimbila hani/bufho/lwendo?	U DISEDZULUSA • Hezwi zwo vha zwavhuḽi ngauri... • Ndo zwi ita zwavhuḽi ngauri... • Zwo vha zwi tshi do vha zwavhuḽi arali ndo vha... • Hezwi zwo vha zwi tshi nga khwinisea arali... • Hezwi zwi nga khwinisea nga... • Mvelaphanda i hone/a iho khagala ngauri... • Hezwi zwo bvelela ngauri...

3.1.2 U vhala na U talela

Zwikili zwa **U vhala na U talela** zwo bveledzwaho zwavhuḽi ndi zwa ndeme kha u guda ho bvelelaho hu katelwaho masia othe a kharikhuḽamu. Vhagudi vha bveledza vhukoni kha U vhala na U talela zwibveledzwa zwa litheraḽa na zwi si zwa litheraḽa zwo fhambanaho, zwi tshi katela zwibveledzwa zwa u tou vhone. Vhagudi vha divha uri tshaka dza litheretsha na ridzhisiḽa zwi sumbedza ndivho, vha tangananedzaho mafhungo na nyimele kha zwi bveledzwa. Nga u vhala kijasini na musi e othe, vhagudi vha vha vhahumbuli vha ndeme na vha re na vhusiki.

U vhala/talela hu tanyanyisa elemende mbili: (1) u guda na u shumisa zwiḽirathedzhi u itela u pfesesa tshibveledzwa: (2) u guda na u shumisa ndivho ya mbonalo dza tshibveledzwa. Vhuvhili ha zwiteḽwa izwi zwi tea u vha hone kha u vhala/talela ndaela dza zwibveledzwa zwa litheraḽa na zwi si zwa litheraḽa.

Magudiswa a u vhala/ṭalela o dzudzanywa nga: (1) u vhala u itela u pfesesa, u vhala ha ngudo ya fomaḷa (bugu dzo randelwaho) na (3) u engedzwa ha u vhala e eṭhe.

Maitele na zwiṭirathedzhi zwa u vhala

U funza u vhala zwi katela u shuma nga zwiṭiḍa zwa maitele a u vhala. Iyi ndi nyito ya maga mararu ine ya nea tsumbo ya zwiṭirathedzhi zwa u vhala u woṭhe u itela u ṭalutshedzela na u pfesesa tshibveledzwa. Fhedzi hu nga ḡi vha na nyimele ine a i tei u shumisa ḡiga ḡiṇwe na ḡiṇwe lini. Tsumbo, arali vhagudi vha tshi khou vhala lushaka lwa zwibveledzwa lu so ngo ḡowealeho, vha ḡo tea u ita nyito ya **u rangela u vhala**, u itela u ḡivha mbonalo dza nga nṇḍa dza lushaka ulu lwa tshibveledzwa, zwine zwa ḡo sia vha tshi vho zwi konanya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u vhala** dzi ḡo vha thusa u sengulusa mbonalo dza luambo na tshivhumbeo nga vhuḡalo. **Nga murahu ha u vhala**, vhagudi vha lingedza u bveledza kana u ḡiṇwalela lushaka lwa tshibveledzwa tshe vha vhala nga hatsho nga vhone vhaṇe.

- U rangela u vhala
- Nga tshifhinga tsha - u vhala
- Nyito dza murahu ha u vhala

U rangela u vhala

Vhagudi vha nga lugiselwa kha tshibveledzwa nga nḡila dzo fhambanaho zwi tshi bva kha lushaka lwa tshibveledzwa na vhuimo ha mugudi. Zwi karusa vhubadekanyi na nḡivho ya murahu.

- Vhagudi vha ṭuṭuwedzwa u vhumba dziṇwe ndavhelelo nga ha tshibveledzwa tsho sendekwaho kha ludungela lu bvaho kha zwifanyiso kana zwinepe, lushaka lwa tshibveledzwa, kuvhekanyeke, siaṭari ḡa dzina ḡa bugu, zwi re ngomu, ndima, guḡosari, indekisi, aphenḡisi, futinotsi zwi re khatsho.
- U sikima na u sikena mbonalo dza tshibveledzwa: madzina a bugu, ṭhoho na ṭhohwana, khpusheni, nyolo, girafu, tshati, dayagiramu, maipfi o ṇwalwa nga muṇwalo wo swifhadzwaho, muṇwalo wa tsendamiso, u nombora, mapa, aikhoni, menyu wa u sikiroḡa, u ṭoḡa maipfi a ndeme
- U sikima u itela mihumbulo mihulwane na u nekedza mihumbulo ya iwe muṇe kha nyambedzano ya u rangela u vhala.
- U sikena u itela zwidombwedzwa zwi tikedzaho
- U humbulela hu tshi shumiswa mafhungo o waniwaho kha u sikima na u sikena

U vhala

- U humbulela ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḡowealeho na zwifanyiso nga u shumisa zwiṭiḍa zwo vhubaho ipfi na ludungela lwa mafhungo.
- U vhalulula/ṭalela
- U vhone nga ḡiṭo ḡa muhumbulo
- U wana ṭhalutshedzo (analodzhi, nyimele, u vhumba mafhungo, nz.)
- U vhudzisa

- U ṛwala notsi (mihumbulo mihulwane na i tikedzaho)
- U nweledza mihumbulo mihulwane na i tikedzaho kha mbuno/tshivhumbeo tsha pharagirafu u ya nga vhulapfu vhu ṭodeaho
- U bvisela khagala zwithu
- U humbulela wo ḡisendeka nga vhuṭanzi vhu re hone
- U ṭalutshedza/ṭhaṭhuvha mahumbulelwa a muṛwali na kufhedzisele

Nga murahu ha u vhalu

- U fhindula mbudziso dza tshibveledzwa u bva kha dzi sa kondi u ya kha dzi kondaho
- U dzhia tsheo/kuvhonele kwau kwa zwithu
- U ṭhaṭhuvha/ita nyambedzano nga ha ṭhalutshedzelo dzo fhambanaho dza tshibveledzwa
- U vhambedza na u fhambanya
- U vhuisa mihumbulo fhethu huthihi/u ṛwala manweledzo
- U shumisa tshibveledzwa u itela u guda girama na ḡivhaipfi, tsumbo, u ṛwalula nga zwifhinga zwo fhambanaho
- U dovha u bveledza lushaka lwa ḡitheretsha nga kuṛwalele kwa vhone vhane (hune zwa vha zwo tea)
- U shumisa luambo nga ṇḡila ya vhudzivha:
 - mbuno na mihumbulo
 - ṭhalutshedzo i re khagala na yo dzumbanaho
 - siangane ya matshilisano na polṭiki na mvelele zwa zwibveledzwa na muṛwali
 - zwi ḡiswaho nga u nanga na u siedza kha ṭhalutshedzo
 - vhushaka vhukati ha luambo na maanda
 - luambo lwa u nyanyuwa na lwa u fhuredzela, u dzhia sia, u vha na luvhengela mbiluni, tshiṭalula, u vhona nga sia ḡithihi, u humbulela (iniferentsi), mahumbulelwa (u vhona u nga), khanedzano, ndivho ya u katela na u sa katela mafhungo. U shumisa tshibveledzwa u itela u guda girama na ḡivhaipfi, tsumbo, u ṛwalulula kha zwifhinga zwo fhambanaho
 - u sika zwibveledzwa zwiswa, zwi amba u shandukisa u bva kha nganetshelo u isa kha ḡirama, mufhindulano

ṭhalutshedzelo ya zwibveledzwa zwa u tou vhonwa (mutevhe wa zwifanyiso na zwibveledzwa zwa u tou vhonwa)

Kha vhagudi vhanzhi, tshikirini ndi tshone tshiko tsha vhunzhi ha mafhungo u fhira bammbiri ḡo ṛwalwaho. Vhufunzei ha zwa u vhonwa ndi sia ḡa ndeme ḡa ngudo ngeno tshikirini tsha khompiyutha tshi tshiko tsho pfumaho tsha zwishumiswa. U sedza ine ṇḡila ya kuṛwalele kwa mafhungo kwa vha kwa ndeme ngayo kha webusaithi yo ḡowealeaho; ṇḡila ine vhakungedzeli vha kunga ngayo; ṇḡila ine musudzuluwo na mivhala zwa ita ngayo mishumo

mihulwane kha u kwengweledza mushumisi uri a ye huḥwe fhethu.

- Thekiniki dza u kwengweledza: Luambo lwa nyanyuwo, u luvhelela, u dzhia sia, luambo lwa u fhuredzela
- Nḑila ine luambo na zwifanyiso zwa bvisela khagala na u ḡea tshivhumbeo ndeme na maima
- Masiandaitwa a u shumisa lushaka na saizi zwa fonto, ṭhoho na khepusheni
- U sengulusa, u ṭalutshedzela, u ṭhaṭhuvha na u fhindula mutevhe wa khathuni/zwitiripi zwa khomiki

Nyito dza u vhala na lushaka lwa muvhali a lavhelelwaho

U vhala ho lugiselwaho (U vhalela nṭha)

- U shumisa thounu, u bvisa ipfi, luvhilo, u ṭanganya maṭo, kuimele na ngafhadzo
- U bula maipfi hu si na u kanganyisa ṭhalutshedzo

U vhala hu so ngo lugiselwaho (U vhalela nṭha)

- U vhala nga u elela u ya nga ha ndivho
- U bula maipfi hu si na u kanganyisa ṭhalutshedzo
- U shumisa thounu, u bvisa ipfi, luvhilo, u ṭanganya maṭo, kuimele na ngafhadzo nga nḑila yone

Tholokanyondivho ya u vhala

- U vhala tshibveledzwa nga nḑila ya vhudzivha (tholokanyondivho ya u vhala)
- U pfesesa tshibveledzwa nga vhuḑalo/nḑila yo fhelela - mbonalo dza tshibveledzwa, madzina a bugu, nyolo, girafu, tshati, dayagiramu, ṭhoho, ṭhohwana, u nombora, khepusheni, ṭhoho dza mafhungo, fomethe, tsumbo, kholumu ya gurannḑa, nz.
- U sumbedza u vhala ha mugudi e eṭhe (u vhala ho ṭandavhuwaho u itela u ḑiphina, mafhungo na u guda)
- U shumisa luambo nga nḑila ya teaho (u dzhiela nzhele maipfi a re na ṭhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho na uri lu na ṭhalutshedzo na milaedza yo dzumbamaho, tsumbo, u vhona nga sia ḷithihi, luvhengela mbiluni na lutamo zwa muambi)

U VHALA WO TOU FOMBE

a) U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ḥwalwaho u itela U PFESESA u shuma na maipfi

Vhagudi vha shumisa zwitirathedzhi zwo fhambanaho u itela u wana ṭhalutshedzo ya zwibveledzwa. Vha fhaṭa ḑivhaipfi nga u shumisa zwikili zwa u ḑivha ipfi nga u sedza zwipiḑa zwo ḷi vhumbarho na u bvisela khagala.

- U shumisa dikishinari, thesorasi na miḥwe mishumo ya referentsi ine ya ḡea ṭhalutshedzo, mupeleṭo, mubulo wa ipfi na zwipiḑa zwa tshipitshi tsha maipfi a so ngo ḑowealeho.

- U ñivha ðhalutshedzo dza thangi dzo ðowealeho, (tsumbo, Ra-, Ne-, ku-, tshi-) na mitshila yo ðowealeho, (tsumbo, -nyana, -lume, -kadzi)
- U ñea ðhalutshedzo ya maipfi na vhukwamani hao na miða ya maipfi hu tshi shumiswa ñdivho ya midzi na thangi zwo ðowealeho
- U shumisa nyimele ya tshibveledzwa (tsumbo, kha ðhalutshedzo ya fhungo), (tsumbo, khoma, zwiðevhe) na girafiki (tsumbo, u swifhidza ipfi) u wana ðhalutshedzo dza maipfi a so ngo ðowealeho
- U ðivha na u shumisa maidioma na mirero zwo ðowealeho, tsumbo, u omba gologodo, ntsa ya ða muñawa a i humi,
- U fhambanya vhukati ha ðhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho
- U ðivha vhubvo na u shumisa maipfi maswa, tsumbo, luambo lwa tshitaratani, daiðekiti, maipfi mapambwa, (tsumbo, ðorobo, vhengele, tshaini, khekhe).
- U fhambanya vhukati ha maipfi ane a anzela u kanganyisa: homonimi, homogirafu, pñanywa, tsumbo, a^ñushini/ i^ñushini
- U ðivha mutevhe wo ðandavhuwaho wa abriviesheni, tsumbo, akhironimi, inishia^ñizesheni
- U shumisa ñdivho ya girama u wana ðhalutshedzo. Kha hu sedzwe Zwivhumbeo zwa Luambo - Mutevhe wa referentsi.

b) U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ñwalwaho u itela U PFESESA kha u shuma na mafhungo na pharagirafu.

Vhagudi vha shumisa ñdivho yavho ya girama u pñesesa u vhumbwa ha mafhungo na u nzudzanyo dza zwibveledzwa. Ngudo ya tshibveledzwa kha vhuimo uvhu i ñekedza tshikhala tsha ðhanganelano ya u funza zwivhumbeo zwa luambo.

- U ðivha na u shumisa ðhalutshedzo na mishumo ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo kha zwibveledzwa. Kha hu sedzwe Zwivhumbeo zwa Luambo - Mutevhe wa referentsi.
- U ðivha tshivhumbeo tsha zwibveledzwazwo shumiswaho u itela ndivho dzo fhambanaho (tsumbo, ðhaluso, ðhalutshedzo, zwiitisi na zwi zwi ðisaho kha kharikhulamu yo^ñthe na maipfi a u pfukisela/sumbedza/ma^ñanganyi a elanaho nayo, (tsumbo, nga mañwe maipfi, tsha u thoma, ngauri). Kha hu sedzwe zwibveledzwa/u ñekedza tshaka dza zwibveledzwa dzo teaho.

c) U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ñwaliwaho u itela U PFESESA kha u shuma na tshibveledzwa tsho fhelelaho.

Vhagudi vha shumisa ñdivho yavho ya lushaka lwa tshibveledzwa na ngudo ya tshi bveledzwa tsha foma^ñla u itela u pñesesa ðhalutshedzo, lutamo na zwi ðiswaho nga tshibveledzwa tsho fhelelaho

- U vhambedza tshibveledzwa na tshenzhemo dzavho
- U ðivha lushaka lwa tshibveledzwa na ndivho, tsumbo, khanedzano i no to^ñða u kwengweledza.
- U ðivha na u ðalutshedza maime na lutamo lwa muñwali

- U ita zwipiḑa zwa zwibveledzwa kana zwibveledzwa zwo fhelaho u itela u swikelela kha phendelo
- U dzhia tsheo; u vhumba na u imelela muhumbulo wau

d) U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi u itela U NWELEDZA NA U ṀWALA NOTSI

Vhagudi vha shumisa u pfesesa havho ha mbonalo dza tshibveledzwa u nweledza tshibveledzwa (kha hu sedzwe zwiṭirathedzhi zwa u vhala afho nṭha)

- U sikima na u sikena u itela mihumbulo mihulwane na thero
- U fhandekanya mihumbulo mihulwane kha zwidodombedzwa zwi i tikedzaho
- U pfufhadza mihumbulo mihulwane nga u shumisa maipfi au (u Ṁwala nga maipfi a iwe muṅe)
- U tevhekanya mafhungo na u shumisa maṭanganyi na zwiṭanganyi zwa u lunzhedza u itela u a ṭanganya oṭhe a ita tshibveledzwa

e) U vhala wo tou fombe u itela U SHUMISA LUAMBO NGA ṀDILA YA VHUDZIVHA

Vhagudi vha shumisa u pfesesa havho uri luambo lu nga kona hani u sika na u omelela kha vhushaka ha nungo vhu re hone vhukati ha mubveledzi na muvhali wa tshibveledzwa. Vha sengulusa vhuimo he muanetsheli a anetshela e khaho musi a tshi khou Ṁwala tshibveledzwa itsho.

- U ḑivha na u amba nga ha luambo lwa u nyanyuwa na u fhuredzela,
- U ḑivha na u amba nga ha luambo lwa u dzhia sia na luvhengelambiluni na u sedza nga liṭo liṭhihi
- U ḑivha na u amba nga ha mahumbulwa thangeli na u ṭalutshedza zwine a bveledza
- U ḑivha maambiwa thwii na a khumbulelwa
- U ḑivha na u amba nga ha ṭhalutshedzo dzi re khagala na dzine dzo dzumbamaho
- U gaganya ndivho i katelaho kana u sa katela mafhungo
- U ḑivha kuvhonele kwa muṀwali.

f) U vhala wo tou fombe ha ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA SHUMISA ṀDILA NNZHI DZA VHUDAVHIDZANI NA ZWA U VHONA, sa nyandadzo, khathuni. (Zwibveledzwa zwi shumisaho Ṁdila nnzhi dza vhudavhidzani ndi zwine zwa shumisa zwishumiswa zwa u vhona na u Ṁwala kha tshibveledzwa tshithihi, tsumbo khungedzelo, khathuni. Zwi nga ḑi dovha zwa ṭanganya izwi na luambo lwa u tou ambiwa na lwa ngafhadzo)

Vhagudi vha shumisa ṅḑivho yavho ya zwifanyiso na zwithu zwi vhonele u pfesesa uri zwishumiswa zwinzhi zwi tikedza hani. Vha nga shumisa ngudo ya luambo lwa filimu u pfesesa na u takalela eḑemennde ya tshibveledzwa tsha u vhonele na zwine dza zwi ḑisa.

- U ḑivha na u amba nga ha ṅḑila ine zwiṭaluli zwi vhonele zwa vanganyiwa na zwibveledzwa zwo Ṁwaliwaho kha zwibveledzwa zwi shumisaho ṅḑila nnzhi, tsumbo, kuvhekanyele kwa mafhungo, nyolo, girafu dza mafhungo

- U sedzulusa ndivho na mulaedza kha tshibveledzwa tshi vhonealaho tsha mafhungo, tsumbo, girafu, thebuḽu, dokumenthari, tshati, mapa
- U ḽivha na u amba nga ha mulaedza na u shumisea ha zwiteḽwa zwa u vhone zwa khungedzelo khathihi na vhushaka vhukati ha zwiteḽwa zwi vhonealaho na zwo tou ḽwalwaho.
- U ḽivha na u amba nga ha ndivho na mulaedza kha tshibveledza tshi vhonealaho tshi sumbedzaho vhushaka, tsumbo, mapa wa muhumbulo, dayagiramu, tshati ya phai, mapa, pulane
- U ḽivha na u amba nga ha ndivho, zwitaluli zwa zwithu zwavhuḽi na nyolo dza zwibveledzwa zwa u tou vhone zwo sikelwaho ndivho yavhuḽi, tsumbo, zwinepe, filimu, zwipiḽa zwa nyolo
- U ḽivha na u amba nga ha ndivho na mulaedza wa zwibveledzwa zwa u tou vhone zwo sikelwaho u ḽiphiḽa na u ḽimvumvusa, tsumbo filimu, khathuni, vidio dza muzika, vhuvhemba ha khomiki
- U ḽivha na u amba nga ha mulaedza na u shumisea ha zwibveledzwa zwa u tou vhone u tikedzaho u amba, tsumbo, nyolo dza phosiḽara na kushumisele kwa data
- U shumisa filimu u itela u ḽivha, u pfesesa, u sengulusa na u saukanya vhushaka vhukati ha mubvumo, tshipitshi/zwi ambiwaho, nyito na zwi vhonealaho zwa filimu na zwiḽwe zwivhumbeo zwi vhonealaho na u pfala.

NGUDO YA FOMALA YA ZWIBVELEDZWA ZWA LITHERETSHA

Vhagudi vha a vhala, sengulusa na u fhindula mbudziso dza malugana na tshibveledzwa tsha litheretsha. Vha shumisa ndivho ya kushumisele kwa luambo musi vha tshi guda nga ha lushaka lwa litheretsha - u itela u pfesesa na u takalela zwiteḽwa zwa litheretsha.

KHA HU DZHIELWE NZHELE: Khwaḽhisedzo kha ngudo ya tshibveledzwa tsha fomaḽa i ḽo shanduka zwi tshi bva kha zwibveledzwa zwo nangiḽwaho.

- U pfesesa ha maimo a ḽḽha ho khetheaho ha tshaka dzo fhambanaho dza litheretsha, tsumbo, tshirendo tsho fhambana na nganetshelo na ḽirama
- U ḽivha na u ḽalutshedza luambo lwo dzumbamaho na mafhungo kana mitala i si na phindulo musi zwi kha zwibveledzwa zwo fhambanaho, tsumbo, mafanyisi, mametafore, maedzamuthu, alithresheni, onomatopia, ḽiḽḽedzi, u fhambanyisa, u fanyisa, muhoyo (aironi), tshigodo, maḽhakeshandi, tshiga, maḽamba, phani, zwitatamennde tsha maimo a fhasi
- U ḽivha na u ḽalutshedza ndivho ya muḽwali
- U ḽalutshedza kunangele na kushumele kha **tshirendo** uri zwiteḽwa zwi re ngomu zwi tikedza hani u bvisela khagala mulaedza muhulwane. Zwiteḽwa hu katelwa figara dza muambo, zwifanyiso, raimi, rithyimu, rifureini, alithresheni, nz.
- U ḽalutshedza kunangele na kushumele kha **ḽirama** uri zwiteḽwa zwi re ngomu zwi tikedza hani u bvisela khagala mulaedza muhulwane. ḽḽha ha figara dza muambo na zwifanyiso, hu nga ingwa hafhu zwiteḽwa zwi no nga sa puloto, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzwi, vhulanga tshiḽeidzhi, aironi ya ḽirama, fhethuvhupo na tshifhinga, u siwa muyani, nz.
- U ḽalutshedza kunangele na kushumele kha **nganeapfufhi/nganea/ngano** uri na zwiteḽwa zwi re ngomu zwi tikedza hani u bvisela khagala mulaedza muhulwane. ḽḽha ha figara dza muambo na zwifanyiso, hu nga

ingwa hafhu zwiteḥwa zwi no nga sa puloto, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzwi, muanetsheli, aironi ya ḑirama, fhethuvhupo na tshifhinga, u siwa muyani, nz.

U VHALA/ṬALELA HO NYENGEDZEDZO HA MUGUDI E EṬHE

Vhagudi vha shumisa zwiṭirathedzhi zwe vha guda musi vha tshi vhala lwo ṭandavhuwaho na kha ngudo dza zwibveledzwa zwa fomaḷa u itela u wana ṇḑivho ya ṇḑa ha magudiswa a kharikhuḷamu - u vhala mugudi e eṬhe u itela u ḑimvumvusa na ṭhodiṣiso. Mudededzi u tea u thusa siani ḷa u vhona uri hu konwe u swikelela zwibveledzwa khathihi na u themendela tshiimo tsha bugu dzine dza nga vhalwa u itela uri mbekanyamushumo ya u vhala i bvelele.

- U kona u swikelela ḷaiburari na u ḑivha milayo ya kuvhulungele kwa bugu
- U ṇekedza vhuṭanzi ha u vhala ho ṭandavhuwaho/u ṭalela zwipitshi, nyambedzano na riviya ya mbekanyamushumo/filimu/bugu
- U vhala/ṭalela zwibveledzwa zwo fhambanaho nga vhuḑalo, tsumbo, bugu, magazini, guranḑa, vhubuvhisia, filimu, dokhumenthari, serisi dza TV - dzi nga itwa ngomu kiḷasini kana musi tshikolo tsho no bva.

TSUMBO DZA TSHAKA DZA MBUDZISO	
Mbudziso dza ṇḑivho	Ho iteani nga murahu ha...? Ni nga bula zwe... Ṭalutshedzani zwo iteaho ha.... Ndi nnyi we a amba na...? Zwi amba mini u ri...?
Mbudziso dza tholokanyonḑivho	Mubvumbedzwa dendele o vha e nnyi...? Ni nga ri ṇea tsumbo ya...? Ni nga ṭalutshedza nga maipfi aṇu...?
Mbudziso dza tshumiswa	Ni nga elekanya nga ha zwiḥwe he...? Ni kha ḑi humbula uri ro vha ri tshi khou lavhelesa mamethafore- ni nga ṭalutshedza hani ḷimethafore kha mutaladzi uyu?
Mbudziso dza u sengulusa	Izwi zwi fana hani na...? Izwi zwo fhambana hani na...? Thero ye ya vha i ngomu ndi...? Ndi ngani ni tshi humbula uri...?
Mbudziso dza u kuvhanganya	Ro guda zwithu zwo fhambanaho nga ha Romeo; ni nga dzi kuvhanganya fhethu huthihi na ṭalutshedza mibvumbo yawe? O vha e muthu-ḑe?
Mbudziso dza u saukanya	Izwi zwi bveledza mini...? Ni nga humbula ṇḑila ya khwine ya u...? Kha zwirendo izwi zwivhili ni tama tshifhio...? Ndi ngani...?

Kunangele kwa tshaka dza zwibveledzwa kana ḷitheretsha

Vhadededzi vha tea u vhona uri nangoho vhagudi vha vhale zwibveledzwa zwo fhambanaho kha ṇwaha. Hu tea u vha na ndinganywa ya tshaka dzo fhambanaho dza zwibveledzwa zwine vhagudi vha ḑo tea u vhala. Nga ṇḑa ha tshaka dza ḷitheretsha dzo randelwaho, vhagudi vha tea u vhala na dziḥwe tshaka dza zwibveledzwa zwa midia u itela u ḑimvumvusa na u alusa ṇḑivho yavho vhane.

TSHAKA DZA ZWIBELEDZWA ZWA U VHALA	
Vhurendi	Hu tou vha na mbudziso dza ndeme mbili dzine mugudi a tea u dzi vhudzisa nga ha tshirendo: Hu pfi mini? Ndi zwi dikhisa hani? Mbudziso ya vuvhili i nea muvhudzisi u tendisea ha phindulo ya u thoma, ya u thoma i wana zwine mbudziso ya vuvhili ya do dzumbulula zwone. Vhahwali vha litheretsha vha nwa nge vha vha vhe na zwine vha toa u amba, zwiwe zwine vha humbula uri zwi do takadza kanzhi zwine vha humbula uri ndi zwa ndeme kha mvelele ya tshitshavha tshine vha khou nwa tshone. Ri guda litheretsha ri tshi tikedza, u dadzisa vhuṭanzi, u bvisela khagala na u dzumbulula zwine vha nwa vha tea uri vhudza zwone. Mushumo uyu u toa ri tshi lavhelesa kuambele na kushumisele kwa luambo ro sedza nḡila ya kuvhumbelwe kwa fhungo, mitaladzi ya ndimana na tshirendo tshothe, ra sedza kunangele kwa zwiwhumbeo, mutevhetsindo, nyelelo/luvhilo na mubvumo zwine zwa beledza ngaho u nyanyuwa ha zwipfi. Hezwi ndi u lingedza u swikela tshikhala tsha u vhina nga nḡila ya nthesa zwine muṅwali a nga vha o tama uri nga murahu a wane zwibeledzwa zwi na mafhungo a ndeme. Zwi a konḡa u tou wana zwiendo zwavhuḡi zwi tshi vhinwa nga muhumbulo muthihi wa guma. Mutevhe wa zwiteṅwa zwi tevhelaho u kona u khwinisa vhuḡfesesesi ha mulaedza wo livhiwaho khawo: • Ṭhalutshedzo zwayo • Ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • Ḳimudi • Muhumbulo muhulwane na mulaedza • Khumbulelo (zwifanyiso) • Figara dza muambo, maipfi o nangiwo, thounu, zwishumiswa tsha u dikhisa luambo, phindulo i sumbedzaho u nyanyuwa, mitaladzi, maipfi, ndima, mutevhetsindo, vhuṭamani, pfanapheledzo, kuṅwalele, ndogazwiga, rifuṛeni, ndovhololo, zwiteṅwa zwa mubvumo (alitheresheni/thevhekano ya themba (khonsonentsi) thevhekano ya pfalandoṭhe/asonentsi, raimi, rithyimu, onomatopea, enzhambamenthe.
Ḳirama	Ḳirama a si mafhungo a malugana na maipfi na luambo fhedzi lini: I amba nga ha u sudzuluwa, ipfi, tshedza na swiswi, vhuḡwamani na u sumbedza kha tshiteidzhi. Kusudzulutshele kwa litambwa (u sielisana) ndi zwa ndeme kha vhuḡwamani ha vhatambi, zwine vha ita musi vho fhumula, zwine zwifhaṭuwo zwavho zwa amba zwi nga shandukisa muhumbulo wa mutaladzi, hezwi zwoṭhe zwi nga xedzwa arali litambwa li tshi vhalwa sa ngane. Fhedziha, a si zwavhuḡi u sumbedza vidio ya litambwa hu sa athu gudwa nga haḡo, u amba na u tambwa nga kilasi. Zwa sa ralo, vidio i mbo ḡi vha ambadzifhele ya litambwa lune ha do tou vha na zwitukutuku zwa u sumbedza u pfesesa litambwa ilo. Khumbulelo ndi wone mudzi wa musi hu tshi vhaliwa ḡirama. Musi ri tshi vhona nga maṭo a muhumbulo zwine zwa belele tshiteidzhini na nḡila ine vhatambi vha vhoneḡisa ngayo na u dovha u shuma uri ndi mitaladzi mingana kana zwipitshi zwine zwa nga ambiwa zwi vha zwipiḡa zwa ndeme kha u shuma ḡirama ngomu kilasini. Puloto na puloto ṭhukhu, nḡila ine litambwa la nekedzwa ngayo, li sumba vhatambi na uri vha aluwa hani na litambwa, fhethuvhupo na siangane (hune ra toa u pfesesa litambwa), u sielisana, u shumisa zwifanyiso zwa muhumbulo na zwiga, thekiniki dza litambwa, sa u amba u woṭhe, lishandi la litambwa, ndangulo ya tshiteidzhi, u ḡisa mutsimbelano kana midai kana likhoulambulu ndi zwine zwa tea u gudiwa musi hu tshi vhaliwa litambwa. Zwiga zwi tevhelaho nga ha zwibeledzwa zwi nga kona u khwinisa u pfesesa ha mugudi: • Tshivhumbeo tsha litambwa: Puloto na puloto ṭhukhu (u bvisela muhumbulo khagala, nyito i takuwaho, khudano, maṭhakheni, nyito i waho, maṭhakhesandwa, mafhedzele/tsheo, u anetshela zwa phandḡa na u anetshela zwa murahu) • U ola mubvumbedzwa/vhubumbedzi • Mushumo wa kuvhonele kwa muanetsheli/muthu ene muṅe • Muhumbulo muhulwane na milaedza • Siangane na fhethuvhupo - na u kona u fhambanya mubvumbedzwa na muhumbulo muhulwane • Ḳimudi na thounu • Magumo a lishandi • Ndango ya tshiteidzhi • Vhuṭamani vhuḡati ha nyambedzano/monologo/u amba u woṭhe na nyito • Lishanda litambwa (aironi ya ḡirama) • Mudzedze wa tshifhinga

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U VHALA	
Ngudo ya filimu (sa nyito ya nyengedzedzo)	Ngudo ya filimu a i fani na u vhala nganea. Naho u itwa ha filimu hu tshi nga tevhela phetheni ya u funza qirama kana nganea, tshiteŋwa tsha 'the kiniki ya sinemagirafiki' tshi tea u dzhielwa ntha vhukuma. 'U vhala' filimu hu na u vhavhalela vhaŋwe na vhuronwane zwi ya ngauri muŋaleli u dzhiela nzhele zwingafhani zwithu zwi ngaho, nzudzanyo, kufodele, muzika, u ita tshedza na mibvumo, nz. U kona u vhala filimu kha vhuimo uvhu zwi thusa mugudi uri a ŋalele nga vhusedzi: muŋaleli u ŋutshela maitele a u ŋalela a tshi nga muthu a re na khofhe; honeha a ŋalela nga u sedza muŋodo wa tshiŋori nahone hu na u pfesesa. U bva afho muŋaleli a konou nyanyuwaha nga nqila yo khetheaho a tshi langwa nga: • Mufhindulano na nyito na vhusaka hazwo na vhabvumbedzwa na thero; • puloto, puloto ŋhukhu, u ŋana vhabvumbedzwa, khudano, ndivho ya qirama na aironi ya qirama, ŋishandi ŋa aironi; • tshivhumbeo tsha qirama na u tambea ha filimu • mulaedza na thero na uri zwi lunzhezana hani na zwiŋwe zwiŋwa zwa tshibveledzwa; • the kiniki ya sinematogirafi (i vhone waho, i pfiwaho kathihi na u vhone wa) u fana na u shumisa mivhala, ŋhohwana, maanea, mufhindulano, muzika, mubvumo, u ita tshedza, u dzudzanya, tshitaila nz.
Nganea, Nganeapfufhi, Folukulo	Nganea na dziŋwe tshaka dza phurosa dza nganetshelo (nganeapfufhi, ngano) dzi tea u vhaliwa, u ambiwa na u takalelwa. U vhalela ntha musi ri kŋlasini ndi zwa ndeme, zwiŋulwane musi vhagudi vha si na dzangalelo ŋa u vhala, kana vha tshi hana u vhala. U vhala nga u ŋavhanya na u dzhia dzangalelo ŋa u thetshesela nga u vhala nga nqila yo leluwaho ndi nqila ya u ŋutula u lindela zwi tevhelaho na u humbulela na u ela ndeme na u takalela. Mishumo yo leluwaho i dzhiho luŋa lwa manweledzo a khumbulelwa (u ŋwala manweledzo a tshiŋori nga maipfi a si gathi a tshi itela khonani, u vhala girafu ya u vhone ngomu kŋlasini, u vula tshiphiri nga ha vhaanewa dendeke, u sedza na u ŋwala, mbonalo ya maipfi na zwi vhumbeo zwine zwa khwaŋhisedza mahumbulwa na muhumbulo muhulwane kha nganea) ndi zwine zwa nga thusa vhagudi u kona u vhala nga luvhilo. Nga murahu ha u vhala lwa u thoma vhagudi vha tea u vhone phambano vhukati ha nganetshelo (hu do itea mini nga murahu?) na puloto (ndi ngani zwo rali?), u sedzulusa zwoŋthe zwine tshiŋori tsha nga amba na nqila dzine dza thusa nga u pindulelwa ngadzo, u sedzulusa nqila ye muŋwali a shumisa ngayo luambo u ola mubvumbedzwa (ŋhalutshedzo na maambiwa thwii), nqila ine vhaanewa vha kwamana ngayo, fhethuvhupo (luambo lwa u buletshedza na vhashelamulenzhe kha nganea) nahone hune zwa konea hu dzumbululwe mihumbulo yo dzumbamaho, ngelekanyo na mihumbulo zwine zwa langula nganea yoŋthe. Mvelele dzoŋthe na vathu vhanzhi, vha tshila matshilo o amaraho zwiŋori. Tshiŋwe na tshiŋwe tshine mudededzi a ita nga nganea na tshiŋori e ngomu kŋlasini, mudifho wa u qidzhenisa ngomu ha zwiŋori zwavhuŋi u tea u dzula u hone. Zwiga zwi tevhelaho nga ha tshibveledzwa zwi kona u khwinisa u pfesesa ha mugudi: • Lushaka • Puloto, puloto ŋhukhu (u bvisela khagala, nyito i takuwaho, khudano, maŋhakheni, nyito i waho/ maŋhakheshandwa, mafhedzele/tsho, u anetshela zwa phanda na u anetshela zwa murahu. Puloto ya folukulo i na mathomo, mutumbu na magumo zwo nangi waho, hu thomiwa lungano nga maipfi haya: 'Salungano! Salungano!' Mutumbu wa lungano u nga vha na zwiimbo kana qirama, ngeno magumo a tshi vhiniwa nga maipfi haya: 'Ndi hone u fa ha lungano. Salungano.' • Khudano • U ola mubvumbedzwa • Mushumo wa muanetsheli • Milaedza na mihumbulo
Zwiŋwe zwibveledzwa zwa u vhala	Phosiŋara, tshati, mapa, girafu, khathuni, magazini, guranŋa, lubuvhisia, filimu, dokumenthari, serisi dza TV - kŋlasini kana musi tshikolo tsho no bva.

VHULAPFU HA ZWIBVELEDZWA ZWI TEAHO U VHALWA			
TSHIBVELEDZWA	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
Tshibveledzwa tsha u vhalela n̄tha	Mathungo 5 - 6 Pharagirafu 1	Mathungo 5 - 8 Pharagirafu 2	Mathungo 5 - 10 Pharagirafu 3
Tshibveledzwa tsha tholokanyondivho ya u vhala/u vhala wo tou fombe	Maipfi a 350 - 400	Maipfi a 400 - 450	Maipfi a 450 - 500
U vhala ha mugudi e ēthe	Vhurendi, nganeapfufhi, fōlukūloo, nganea na ɖirama - sa zwo randelwaho nga TKL - na zwibveledzwa zwi si zwa fikishini	Vhurendi, nganeapfufhi, fōlukūloo, nganea na ɖirama - sa zwo randelwaho nga TKL - na zwibveledzwa zwi si zwa fikishini	Vhurendi, nganeapfufhi, fōlukūloo, nganea na ɖirama - sa zwo randelwaho nga TKL - na zwibveledzwa zwi si zwa fikishini
Manweledzo	Maipfi a 70 - 80 u bva kha tshibveledzwa tsha maipfi a 250	Maipfi a 70 - 80 u bva kha tshibveledzwa tsha maipfi a 260	Maipfi a 70 - 80 u bva kha tshibveledzwa tsha maipfi a 280

ZWIBVELEDZWA ZWO SHUMISWAHO MALUGANA NA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO NGA NDILA YA ṬHANGANELANO/MVANGANYO KHA VHUIMO HA NṬHA

Nga nḡa ha bugu dza u vhalo dzo randelwaho ngudo dza fomaḷa, tshaka dza zwibveledzwa zwine zwa tea u itwa kha Gireidi ya 7-9 hu katelwa zwibveledzwa zwa u tou ṛwala (zwibveledzwa), zwibveledzwa zwa u tou vhone na vhone ha nyanḡadzamafhungo dzine dza vha na mishumo yo fhambanaho. Zwiṛwe zwibveledzwa zwi ḡo gudwa ho sedzwa vhuḡi hazwo, ngeno zwiṛwe zwi tshi ḡo shumiswa tsumbo ya lushaka lwa zwibveledzwa khathihi na u zwi shumitsumbo ya musi hu tshi ḡo ṛwaliwa. Vhadededzi vha fanela u vhone uri vhagudi vha vhalo zwibveledzwa zwinzhi vhukati ha ṛwaha. Hu tea u vha na ndinganyelo vhukati ha zwibveledzwa zwipufhi na zwilapfu na vhukati ha ndivho dzo fhambanaho, tsumbo, ndivho ya zwithu zwavhuḡi (ngudo ya tshibveledzwa tsha fomaḷa kha bugu dzo randelaho) zwibveledzwa zwa u phaḡaladzwa hunzhi kha midia, zwibveledzwa zwa u tou vhone u itela u ḡiphiḡa

Zwibveledzwa zwa ḡitheretsha zwa ngudo ya fomaḷa. Mutevhe une wa tea u gudwa kha Vhuimo ha NṬha**Zwa randelwaho****Tshaka dza zwibveledzwa zwa ḡitheretsha****Vhurendi**

Gireidi ya 7: zwirendo -10

Gireidi ya 8: zwirendo -15

Gireidi ya 9: zwirendo -15

Nganea

Gireidi ya 7: masiaṭari - 30 - 40

Gireidi ya 8: masiaṭari 40 - 50

Gireidi ya 9: masiaṭari 50 - 60

Nganeapufhi

Gireidi ya 7: zwiṭori -4 - 5 (tshiṭori tshiṛwe na tshiṛwe tshi tea u vha na masiaṭari 3 - 5)

Gireidi ya 8: zwiṭori -5 - 7 (tshiṭori tshiṛwe na tshiṛwe tshi tea u vha na masiaṭari 3 - 5)

Gireidi ya 9: zwiṭori -7-10 (tshiṭori tshiṛwe na tshiṛwe tshi tea u vha na masiaṭari 3 - 5)

Foḷukuḷoo

Gireidi ya 7: zwiṭori -4 - 5 (tshiṭori tshiṛwe na tshiṛwe tshi tea u vha na masiaṭari 3-5)

Gireidi ya 8: zwiṭori -5 - 7 (tshiṭori tshiṛwe na tshiṛwe tshi tea u vha na masiaṭari 3 - 5)

Gireidi ya 9: zwiṭori -7-10 (tshiṭori tshiṛwe na tshiṛwe tshi tea u vha na masiaṭari 3 - 5)

Ḋirama

Gireidi ya 7: Ḳitambwa ḡa luṭa 1-2

Gireidi ya 8: Ḳitambwa ḡa nṭha 2-3

Gireidi ya 9: Ḳitambwa ḡa nṭha 3 - 5

Nyengedzedzo

Fijimu

Dokhumenthari kana

mbekanyamushumo dzo nangwaho dza TV

Ḋirama dza radio

Maanea

Zwibveledzwa zwo ṛwalelwaho u itela u wana mafhungo

Ṭhalusamaipfi (Dikishinari)

Enisaikiḷopedia

Shedulu

Bugu ya mutevhe wa ṭhingo (founu)

Bugupfarwa

Thesorasi

Tsumbatshifhinga

Tsumbatshifhinga ya

mbekanyamushumo dza TV

Zwibveledzwa zwa midia/nyandadzamafhungo

Atikili dza magazini

Atikili dza gurannḡa

Khethekanyo ya mihumbulo

Nḡivhadzo

Riviyu/tsedzuloso

Khungedzelo

Zwibveledzwa zwo itelwaho u thetsheshelela

Nyambedzano

Zwipitshi

Nyimbo

Miswaswo

Zwibveledzwa zwa tshumiswa

Marifhi

Dayari

Thambo

E-meiji

Sms, thwita

Notsi

Mivhigo

Vhurifhi ha tshiofisi

Minethe na adzhenda

Zwibveledzwa zwa nyanḡadzamafhungo (midiannzhi) /zwa u tou vhone u itela u wana mafhungo

Tshati, mapa

Girafu, thebuḷu, tshati ya phai

Mapa wa muhumbulo, dayagiramu

Phosiṭara

Fuḷaya, phamfuḷethe, burotsha

Zwiga

Dokhumenthari dza TV

Masiaṭari a lubuvhisia, lubuvhisia, buḷoko

Feisibugu na dziṛwe ṭhumanyo dza matshilisanano

Mutshini wa u vhoneṭshela data

Zwivhonadzi

Zwibveledzwa zwa nyanḡadzamafhungo (midiannzhi) /zwa u tou vhone u itela u ḡimvumvusa**Tshibveledzwa tsha midia nnzhi/zwa u vhone u itela ndivho ya zwa lunako**

Fijimu

Zwifanyiso

Nyolo

Zwibveledzwa zwa nyanḡadzamafhungo (midiannzhi) /zwa u tou vhone u itela u ḡimvumvusa

Fijimu

Mbekanyamushumo dza TV

Vidio dza muzika

Khathuni

Zwipiḡa zwa tseiso

Miswaswo (nyolo)

Girafiki

Zwibveledzwa zwa u thetsheshelela (Zwithetsheshelela)

Mbekanyamushumo dza radio

U vhalwa ha ḡirama

U vhalwa ha nganea kana nganeapufhi

Zwipitshi zwo rekhodiwaho

Khungedzelo kha radio, TV, gurannḡa na magazini

3.1.3 U n̄wala na U n̄kedza

u n̄wala ndi tshishumiswa tsha maanda tsha vhudavhidzani tshine tsha tendela vhagudi u fhaṭa na u pfukisela ngelekanyo na mihumbulo nga n̄dila i tevhekanaho. U dzulela u ita n̄dowendowe dza u n̄wala kha nyimele dzo fhambanaho, mishumo na thero zwi thusa vhagudi u ita vhudavhidzani vhu shumaho na nga n̄dila ya u sumbedza vhusiki. U n̄wala he ha bveledzwa hu sumbedzaho nyaluwo yo teaho hu tshi shumiswa muhangarambo wa u n̄wala, hu bveledza vhaṅwali vha re na vhukoni vhane vha ḑo kona u shumisa zwikili zwavho u bveledza na u n̄kedza zwibveledzwa zwa u n̄walwa, zwa u vhone na midia nnzhi, hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.

U n̄wala ndi zwa ndeme ngauri zwi itisa uri vhagudi vha humbule nga girama na mupeleṭo. Izwi zwi t̄ut̄uwedza vhagudi u shumisa luambo, u t̄avhanyisa u kona luambo na u engedza vhukoni. Vhagudi vha ḑo guda u n̄wala vhunzhi ha zwibveledzwa zwa vhusiki na mafhungo, tsha u thoma hu tshi shumiswa muhangarambo wa u n̄wala sa thikho na nga u guda zwiṭuku u n̄wala luṅwe lwa lushaka lwa zwibveledzwa nga eṭhe. Vha ḑo shumisa maitete a u n̄wala u bveledza tshibveledzwa tsha u n̄wala tshone tsha girama tsho dzudzanywaho zwavhuḑi.

Maitete na zwiṭirathedzhi zwa u n̄wala

Kuṅwalele kwavhuḑi ndi tshikili tshine tsha tea u bveledzwa na u tikedzwa. Naho u vhaḑa hu zwithu zwa ndeme, fhedziha ndi nga u n̄wala kana u dzulela u ita n̄dowendowe dza u n̄wala zwine zwa sia zwi khou bveledza zwikili zwa u n̄wala. U funza u n̄wala zwi ḑo dzulela u shumisa maitete a u n̄wala. Honeha a si zwipiḑa zwoṭhe zwa maitete a u n̄wala zwine zwa ḑo shumiswa kha nyimele dzoṭhe. Tsumbo, arali vhagudi vha tshi n̄wala lushaka lwo ḑowealeho lwa tshibveledzwa a vha nga tei u sengulusa tshivhumbeo na mbonalo zwa luambo nga vhuḑalo. Hu nga ḑi vha na nyimele dzine mudededzi a nga tea u sedza kha tshivhumbeo tsha fhungo kana u n̄walwa ha phara kana vhagudi vha n̄wala tshibveledzwa vha so ngo ita mvetomveto vha tshi lugisela mulingo. Maitete a u n̄wala a na zwipiḑa kana maga a maga a tevheleaho:

- U pulana/u rangela u n̄wala
- U ita mvetomveto
- U dovholola
- U dzudzanya
- U vhalulula u itela u khakhulula
- U n̄kedza

U pulana/u rangela u n̄wala

- U sengulusa tshivhumbeo, mbonalo dza luambo na ridzhisiṭa ya lushaka lwa tshibveledzwa/lushaka lwa maṅwalo lwo nangiwaḑo
- U dzhia tsho kha ndivho na vhaṭanganedzaho mafhungo zwa tshibveledzwa tshine tsha ḑo n̄waliwa kana u dizainiwa
- U wana t̄hoḑea dza fomethe, tshitaila na kuvhonele kwau
- U t̄anganya mihumbulo hu tshi shumiswa tsumbo, mapa ya mihumbulo, mutevhe ya vhubuvhisia, fuḑou tshati kana mitevhe

- U sedza zwiko zwo teaho, u nanga mafhungo o teaho

U ita mvetomveto

- U shumisa mihumbulo mihulwane na i tikedzaho nga ḡḡila i pfadzaho u bva kha maitele a u ḡwala
- U ḡwala mvetomveto ya u ranga hu tshi dzhielwa nzhele ndivho, vha ṡanganedzaho mafhungo, ṡhoho na lushaka lwa tshibveledzwa
- U nanga maipfi o teaho, tsumbo, kha thoololo hu tea u shumisiwa maipfi a gobolaho u itela uri zwo ḡwaliwaho zwi nyanyule
- U sumbedza mihumbulo yau nga u ṡalutshedza ndeme (zwine wa tenda khazwo na tshenzhemo)
- U wana ipfi na tshitaela zwa ene muḡe nga u dzudzanya luambo na thounu uri i anane na vha ṡanganedzaho mafhungo khathihi na ndivho ya u ḡwala
- U vhalu mvetomveto nga ḡḡila ya u ṡhaṡhuvha u itela u wana mahumbulwa u bva kha vhaḡwe, hu nga vha mudededzi.
- Hu dzheniswevho zwidombwedzwa zwo teaho zwa tshibveledzwa (u shumisa mafhungo o ambiwaho nga muḡwe (kothesheni), u ṡandavhudza na u imelela mbuno)

U dovholola, u sedzulusa, u vhalulula u itela u khakhulula na u ḡekedza

- U shumisa maga a u sedzulusa mushumo wavho na wa vhaḡwe vha tshi itela u khwinisa
- U lugisa kunangele kwa maipfi, mafhungo na tshivhumbeo tsha phara
- U shuma na thevhekano na ṡhumanyo ya phara
- U bvisela thungo mafhungo a si ho khagala, u dovholola zwi so ngo fanela na luambo lwa u ḡikukumusa
- U saukanya magudiswa, tshitaila na redzhisiṡa
- Kushumisele kwone kwa girama, mupeleṡo na zwiga zwa u vhalu
- U dzudzanya mvetomveto ya u fhedza ho katelwa na kuvhekanyele kwa mafhungo, tsumbo, dziṡhoho na fonto
- U ḡekedza tshibveledzwa.

Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo musi hu tshi ḡwaliwa

Vhagudi vha ḡo guda ḡḡila ine **luambo lwa shumiswa ngayo** na u guda luambo na vhagudi-ngavho nga u amba nga ha luambo ('luambo lune lwa shumiswa u guda luambo'), u itela u ṡhaṡhuvha zwibveledzwa zwavho na zwiḡwe nga vhusedzi zwi tshi elana na ṡhalutshedzo, kushumele ku pfadzaho na nga vhuronwane. Vha ḡo dovha vha kona u shumisa iyi ḡḡivho u ita ṡiedza nga luambo u itela u fhaṡa ṡhalutshedzo i bvaho kha vhuimo ha maipfi na mafhungo kha zwibveledzwa zwo fhelelaho na u vhona ḡḡila ine tshibveledzwa na nyimele yatsho zwa elana ngayo. Nga u shumisa zwibveledzwa zwo fhambanaho, vhagudi vha ṡandavhudza kushumisele kwavho kwa ḡivhaipfi na u sumbedza nga ḡḡila yo teaho kupfesesese kwavho kwa **Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo**.

Ndivho ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi do konisa vhagudi u zwibveledzwa zwo dziaho nahone zwi pfadzaho. Zwivhumbeo zwa luambo zwi tea u funzwa u fhaṭa zwibveledzwa musi ho lavheleswa vhuvha hazwo. Hu so ngo tou funzwa fhedzi zwiṭenwa zwo ḡiimisa nga zwoṭhe, zwiteṇwa zwi tea u funzwa musi zwi kha nyimele. Zwiteṇwa zwa zwivhumbeo zwa luambo zwi tea u ṭalutshedza ṇḡila ine mafhungo a vhumbwa ngayo u fhaṭa tshibveledzwa nga vhuḡalo u fana na musi hu tshi bveledzwa zwiṭori, maanea, marifhi na mivhigo zwine vhagudi vha guda u vhalana u ṇwala tshikoloni. Naho hu na tshifhinga tsho avhelwaho u funza zwiteṇwa izwi zwo ima nga zwoṭhe, zwi tea uri zwi vhe kha nyimele.

Milayo ya luambo (ndongazwiga na mupeleṭo)

- U shumisa tshikhala, madanzi, khoma, zwiḡevhe, khoḡoni, u talela nga fhasi, tsendamiso, u swifhadza maipfi, semi-khoḡoni, aphosiṭirofi, tshifhandi, zwitangi.
- U shumisa ndivho na milayo ya mupeleṭo u itela u bula maipfi zwavhuḡi
 - Ndivho ya miṭa na phetheni dza maipfi
 - Ndivho ya midzi, thangi na mitshila
 - Ndivho ya madungo a maipfi
- U shumisa ṭhalusamaipfi na zwi ṭolaho mupeleṭo.
- U shumisa pfufhifhadzo ya maipfi (abriviesheni) zwi tshi tea midia dzo fhambanaho na vha ṭanganedzaho mafhungo.

Kunangele kwa maipfi

- U shumisa maiti, maṭaluli na maḡadzisi u itela u ṇea vhpufiwa na ṭhaluso i gobolaho, yo nangiwaḡo musi hu tshi khou ṇwalwa, tsumbo, maanea a nganetshelo, maanea a mbuletshedzo/ṭhaluso.
- U shumisa pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), homonimi, phoḡisemi, makateli na zwiṇwe u ṭalutshedza zwiteṇwa
- U shumisa luambo lwa fomaḡa na lu si lwa fomaḡa (luambo lwa tshiṭaraṭani, luambo lu shumiswaho kha tshiimiswa tshenetsho) nga ṇḡila yo teaho.
- U shumisa maipfi mapambwa nga ṇḡila yone.
- U ṇea mbuno na u bvisela khagala mihumbulo ya ene muṇe.
- U kona u shumisa ṭhalutshedzo dzi re khagala, dzo dzumbamaho na dzi monaho zwi tshi ya nga nyimele.
- U ḡidzhia u muṇwali nga u shumisa milaedza yo dzumbamaho na i re khagala.
- U ḡibvisela khagala kha zwa ndeme, maime, u dzhia sia, u sedza zwithu nga iṭo ḡithihi (siteriothaiphi), luambo lwa nyanyuwo, luambo lwa u kwengweledza na lwa u fhuredzela, tsumbo, kha tshibveledzwa tsha u kwengweledza, sa, maanea a u ṭaṭa khani, Atikili dza gurannḡa
- U sumbedza ṭhompfo nga u shumisa maṇwe maipfi musi hu tshi khou ṇwaliwa zwibveledzwa zwine zwa nga sa mufhindulano na inthaviyu.

- U shumisa zwiko na zwishumiswa zwa referentsi sa dikishinari/thalusamaipfi na thesorasi u itela u nanga ḑivhaipfi yone-yone i shumaho.

Ridzhisiṭa, tshitaila na ipfi (vhuḑipfi)

- U shumisa ridzhisiṭa yo teaho: fomaḑa, zwi si zwa fomaḑa, tsumbo: u shumisa tshitaila tshi si tsha fomaḑa/tsha nyambedzano nga u shumisa muthu wa u thoma kha vhurifhi ha vhuḑonani na luambo lwa fomaḑa kha vhurifhi ha tshiofisi.
- U shumisa luambo lwo dzumbamaho (figara dza muambo, maidioma, mirero) thounu, ḑimudi kana muswaswo nga ḑila yo teaho.
- U amba thwii na muvhali nga ḑila ya u tou livhana nae sa muthu
- U ḑwala hu na u tendisea na vhuḑifulufheli, u sokou dzulela u humbela pfarelo kha vhuimo vhuḑwe na vhuḑwe ho dzhiwaho.
- U shumisa ḑila dzo fhambanaho dza kuvhonele hune zwa tea.

Kuvhumbele kwa fhungo

- U ḑwala tshaka dzo vhalaho dza mafhungo na mafhungo a vhuḑapfu ho fhambanaho
- U shumisa thinwaipfi dza muambo nga ḑila kwayo.
- U shumisa ḑefhungo, ḑiiti, tshiitwa, zwifhinga, mamudi, thenda, khandeza, mambwaita na mambwaitwa, maambiwa na maambelwa
- U shumisa mavhudzisi (Nga mini? Lini? Hani? Mini?)
- U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, tsumbo: tshitatamennde, mbudziso, fhungotswititi, fhungombumbano, fhungotsekano, fhungombumbanotsekano.
- U shumisa maṭanganyi, masala, maḑadzisi, mapfukeli u vumba mafhungo a ṭmekanaho
- U shumisa masala o fhambanaho u sumbedza ndivho, u khwaṭhisedza, u sumbedza tshiitwa na u fhungudza lunzi lwa maipfi
- U shumisa thevhekano yone ya maipfi u itela dzangalelo na u khwaṭhisedza
- U shumisa ḑipfanisi nga ḑila yo teaho.

Kuḑwalele kwa pharagirafu

- U ḑwala zwipiḑa zwo fhambanaho zwa pharagirafu: fhungo ḑa ṭhoho, mihumbulo mihulwane na i tikedzaho, marangaphanda a gobolaho, mutumbu na magumo na fhungo ḑa u vhina.
- U ḑwala pharagirafu na zwibveledzwa zwo fhambanaho hu tshi shumiswa maipfi a u sumbedza kana a u pfukisela khathihi na mafurase sa:
 - nzudzanyo i sumbedzaho ndunzhendunzhe/thevhekano: tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha vhuraru, tsha vhuḑa, hu sa athu, musi, nga murahu ha, lini, ngavhuya, u swika, zwi ḑaho, zwinozwino, kale, nga murahu na maḑwe

- tšhalutshedzo/zwiitisi na mvelelo: honeha, ngauralo, ngauri, nga nŋhani ha, u bva, zwo itiswa nga, zwino, arali
- maga ane a tea u tevhedzelwa: lwa u thoma, lwa vhuvhili, lwa vhuraru
- u fanyisa/u fhambanya: u fana, u fhambana, tshiŋuku kha, tshihulwane kha, honeha, hone
- nzudzanyo zwi tshi ya nga ndeme: tshifhinga tshoŋthe, mafheleloni
- nzudzanyo i lunzhedzanaho/tevhekanaho: tshi tevhelaho, nga murahu, mafheloni
- nzudzanyo ya tshikhalani: nŋha, fhasi, tshamonde, tshauŋa na zwiŋwe
- nyangaredzo: nga u angaredza tsha u fhedzisela
- Pharagirafu ya u nanga: nga kuvhonele kwau, u tenda, muhumbulo, u pfesesa na humbula uri, u dzhia, ndi tenda uri, zwi tou nga, kha nne, ndi takalela/funa/vhenga/fulufhela/pfa
- U vhekanya pharagirafu: ndi ya lushaka, dzi nga khethekanywa, i wela fhasi ha, i wela kha, ndi tshipiŋa tsha, i dzhena kha, i kha tshigwada tsha, i na vhushaka na, i baŋekanywa na
- Pharagirafu ya tšhaluso: nŋha, fhasi, nga thungo, tsini, devhula/vhubvaŋuvha/tshipembe/vhukovhela, saizi, muvhala, tshivhumbeo, ndivho, vhulapfu, vhaphara, tshileme, luvhilo, zwi tou nga, zwi fana na.
- Pharagirafu ya u tšatšuvha (tšatšuvho): zwavhuŋi/zwivhi, zwi re zwone/zwi ri zwone, mikhwa/u sa vha na mikhwa, u dzinginya, u themendela, u eletshedza, u tata.
- Pharagirafu ya tšhalutshedzo: zwi tšalutshedzwa sa, ndi lushaka lwa pharagirafu ine ya tšalutshedza muhumbulo nga nŋila i sa dzhii sia.
- Pharagirafu ya phendelo: u pendela, u nweledza, nga u pfufhifhadza, sa musi ni tshi khou zwi vhona.
- Manweledzo a si kanzhi a tshi ita izwo; ngauralo a a hangwea.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U NŴALWA	
MAANEA	
Maanea a nganetshelo	Nganetshelo ya u nŵala i vha ine ya ŋekedza zwiwo zwinzhi zwi no amba zwo vhewa nga nŋila i pfeseseaho. Zwi tevhelaho ndi mbonalo dza maanea a nganetshelo: • Kanzhi hu shumiswa tshifhinga tsho fhelaho • U shumisa muŋoŋo wa tshiŋori u tendiseaho • U nŵala tshiŋori/zwiwo zwo fhiraho/fikishini; • U shumisa pharagirafu ya marangaphanŋa i kungaho; • U bvisela khagala muhumbulo u ne wa khou tea u ŋewa • U shumisa magumo a takadzaho • U ita uri u takalela ha tshitaila, zwishumiswa zwa u fhuredzela na nyito zwi si gume. • U sumbedza zwidombedzwa zwi kwamaho • U shumisa zwithu zwi tšalusaho.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U N'WALWA	
Maanea a mbuletshedzo/ thaluso	Mbuletshedzo i shumiswa tshifhinga tshinzhi u sumbedza nyimele na jimudi-filimu dzi ita izwi nga ndila i vhonehah; vhaŋwali vha ita izwi nga maipfi, hune kunangele kwa maipfi kwa laulwa nga kushumisele kwa maifi a re na thalutshedzo dzo dzumbamaho u fhirisa a dzi re khagala. • U thalusa muŋwe muthu/tshiiŋwe tshithu u itela uri muvhali a vhe na tshenzhemo ya thoho muhumbuloni wawe. • U vumba zwifanyiso nga maipfi. • U nanga maipfi nga vhuronwane u itela u swikela zwine zwa khou todea. • U thalusa u tshi khou fhaŋa zwifanyiso zwa u vhona, mubvumo, u pfa, u thetshela na u kwama; na • U shumisa figara dza muambo.
Maanea a u taŋa	Maanea a u taŋa a ŋekedza u taŋa wo ima kana u tshi hanedza tshithu ('Ndi ngani ndi tshi tenda uri vhafumakadzi vho dzia u fhira vhanna') • <u>Maanea a u taŋa</u> u tshi imelela kuvhonele kwau; u diimelela kana u hanedza a hu shanduki nahone hu lingedziwa nga ndila dzothe u taŋiwa nga ndila i vhuedzaho, hone a hu kundwi u dzhia sia; magumo a sumbedza zwi khagala he muŋwali a ima hone na uri ndi nga mini. - U sumbedza muhumbulo kana kuvhonele kwau kwo khetheaho na u taŋa u itela u imelela kana u tikedza vhuimo hau - U omelela nga hu sa fheli kha kuvhonele kwau - U lingedza u ita uri muvhali a kovhekane na iwe kuvhonele kwa ene muŋe - U thoma nga kuvhonele kwa muŋwali kwa thoho nga maitele oneone nahone a kwamaho - U taŋa hunzhi hu vhe ha u tanḡavhudza na u tikedza kuvhonele kwau - Hu sedzwa kha zwiga zwi tikedzaho KANA zwi hanedzaho tshitatamennde - U bvisela khagala kuvhonele kwa iwe muŋe nahone kwo khaŋhaho - U shumisa zwishumiswa zwa u fhuredzela (rithoriki) na zwishumiswa zwa u kwengweledza - U shumisa luambo lwa nyanyuwo - U pendela/vhina tshitatamennde tsho khaŋhaho, tshi re khagala nahone tshi tendiseaho tshi sumbedzaho kuvhonele kwa muŋwali.
Disikhesivi	Maanea a disikhesivi a vhonehah a na ndinganyelo nahone a ŋekedza masia o fhambanaho a u taŋa; tshivhumbeo tsho pulaniwa nga vhuronwane nahone zwavhuḡi; muhumbulo muhulwane u wa u sa dzhia sia; honehah muŋwali u a sumbumbedza kuvhonele kwawe; musi luambo lwa nyanyuwo lu si nga si bale u vha hone, u taŋa ha khwine hafha hu swikelwa ngauri ha vha hu ambaho zwi pfadzaho. Magumo a fhedza a tshi sia muvhali a sa kanganyisei nga he muŋwali a ima hone. • U livha kha u ŋea kuvhonele ku sa dzhii sia nahone ku re na ndinganyelo kwa masia othe a u taŋa • U dzhiela nḡha zwiteŋwa zwo fhambanaho zwa thoho ine ya khou ambiwa nga hayo • U ŋekedza kuvhonele ku hanedzaho u sa vvhaleli • U linganyisa khanedzano ya u ima kana u hanedzana na thoho • U ŋwala hu tea u vha hu vhonehah, hu tevhelaho ngoho nahone hu sa dzhii sia. • U ita zwitatamennde zwo pfumaho na u wana thikhedzo khulwane • U shumisa thounu i si ya nyanyuwo nahone i tendisaho hu si na u kombetshedza kuvhonele kwa khwine • U pendela nga u sum bedza kuvhonele kukene
Maanea a u vhuisa mihumbulo	Maanea a u vhuisa mihumbulo a ŋekedza kuvhonele, mihumbulo na vhuḡipfi ha muŋwali kha thoho nkene, kanzhi tshithu tshine a tenda khatsho. Aya ndi maanea a sumbedzaho u imela ngoho u fhirisa u dzhia sia; a toḡa tshivhumbeo tsho lundwaho, ngeno a sa tei u ŋekedza magumo a re khagala. Kana a sa tee u ŋea nyambedzano i re na ndinganyelo, naho zwi tshi nga itea ya vha nayo. I nga vha ya vhuḡali na zwa vhukuma. • U vhuisa muhumbulo zwavhuḡi • U vinyuwa nga ndila ya nyanyuwo na vhuḡipfi. • U sumbedza u dzhia sia hune vhuḡipfi na nyanyuwo zwa vha na thuthwedzo khulwane • U livha kha u vusuludza hafhu muhumbulo kana vhuḡipfi ha muŋwali kha muvhali • U bvisela khagala mihumbulo kana vhuḡipfi vhu sumbedzaho u fulufhedzea na u dzhenelela ha vhuŋe

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U N'WALWA	
Maanea a u bvisela khagala (a nyengedzedzo)	• U pfukisela mihumbulo kana mafhungo nga ndila i lunzhedzanaho • U tšalutshedza mihumbulo kana u ŋea mbuno nga ndila i tevhekanaho • U ita tšhoḡisiso kha maipfi na u tikedza nga mbuno na figara • U bvisela khagala khontseputi dziŋwe na dziŋwe dzi so ngo ḡowealeho • U dzudzanya nga ndila i lunzhedzanaho na u dzhia muvhali u bva kha zwi ḡivheaho u ya kha zwi sa ḡivhei • U ŋwala nga u angaredza kha tshifhinga tsha zwino
TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA U N'WALA	
ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI	
Vhurifhi ha tshiofisi/fomaḷa	Musi u ŋwalwa ha marifhi a vhukonani/vhurifhi vhu si ha fomaḷa ho no imelwa nga midia ya eḷekhiṭhironiki sa e-meili, fekisi na sms, vhagudi vha kha ḡi tea u funzwa u ŋwala marifhi. Marifhi a ŋwaliwaho a tea u fhambana u bva kha marifhi zwao a ŋwalelwaho mashaka a tsini na dzikhonani na marifhi a si a fomaḷa a yaho kha guranḡa na maŋwe manzhi. Naho u ŋwala marifhi a vhukonani ho no dzhielwa vhuimo nga vhudavhidzani ha eḷekhiṭhironiki (sa, e-meili na fekisi na sms), vhagudi vha tea u ḡi gudiswa u a ŋwala. Vhunuzhi ha marifhi vhu tea u katela marifhi zwao a yaho kha mashaka dziṭhama u ya na kha marifhi a si a fomaḷa a yaho kha dziguranda, tsumbo. Vhagudi vha tea u ŋwala marifhi a fomaḷa a vhukumakuma, nahone, hune zwa konadzea, vha a rumela vha dovha vha lindela phindulo. Marifhi a humbelaho maŋwe mafhungo nga ha tshibveledzwa, yunivesithi, nyendo, mabuḡo, arali o rumelwa kha vhathu vho teaho, a ḡo fhedza o fhindulwa. Ndeme ya marifhi a fomaḷa i ḡo vhone. • U ita ḡowendowe ya tshaka dzo fhambanaho dza marifhi a fomaḷa, tsumbo, vhurifhi ha u humbela mushumo, vhurifhi vhu yaho ha mudzudzanyi wa guranḡa, vhurifhi ha mbilaelo, nz. • U omelela kha tšhoḡea dzo fhambanaho dza marifhi a fomaḷa sa tshitaila na tshivhumbeo • U ŋwala nga luambo lwo livhaho na lu sa konḡi • U humbula uri vha tšanganedzaho milaedza vha tea u pfesesa zwine vha khou vhudzwa u itela u wana mvelelo dzi re dzone • U ŋwala hu tea u vha hu vhaleaho nahone hu sa monamoni, hu pfufhi nahone hu lunzhedzanaho • U vha na mathomo, mutumbu na magumo • U vha na ḡiresi mbili, dzi tevheleaho, ya muŋwali na ya muṭanganedzi • U vha na theshano ya fomaḷa i tevheleaho ḡiresi ya muṭanganedzi • U vha na tšoho yo taleliwaho i tevheleaho theshano • U sumbedza ridzhisiṭa ya luambo ya fomaḷa • U sumbedza magumo a fomaḷa a tevheleaho nga tshifani tsha muŋwali na inishiaḷa
Vhurifhi ha vhukonani/vhu si ha fomaḷa	Naho u ŋwala marifhi a vhukonani ho no dzhielwa vhuimo nga vhudavhidzani ha eḷekhiṭhironiki (sa e-meili, fekisi, sms, "WhatsApp", Mixit, nz.), vhagudi vha tea u ḡi gudiswa u a ŋwala. Vhunuzhi ha marifhi vhu tea u katela marifhi zwao a yaho kha mashaka, dziṭhama u ya na kha marifhi a si a fomaḷa a yaho kha dziguranda, tsumbo. • U ŋwalela vhathu vha re tsini na iwe, tsumbo, khonani na mashaka • U ŋwalela u bvisela khagala vhuḡipfi hau, tsumbo, u pembelela, u u pfela vhuṭungu, u eletshedza, nz • U shumisa ridzhisiṭa ya luambo na tshitaila zwi si zwa fomaḷa na zwa fomaḷa. • U ŋwala nga luambo lwo leluwaho nahone lu tshilaho. • U tevhelela nzudzanyo i tevhekanaho na u bvisela khagala ndivho yo tewaho • Hu tea u vha na mvulatswinga, mutumbu na magumo. • ḡiresi nthihi ya muŋwali, datamu ye vhurifhi ha ŋwalwa ngayo nga fhasi ha ḡiresi. • U vha na theshano i si ya fomaḷa i tevheleaho ḡiresi ya muŋwali • Magumo a dziahho kuŋwalele kwa fomaḷa u ya kha fomaḷanyana, a tevheleaho nga dzina ḷa muŋwali.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U NḐALWA	
Adzhenda ya muḑangano	U ḥwala memorandamu, adzhenda na minetse zwa muḑangano ndi zwa ndeme arali hu na zwine zwa amba. Nḑila ya khwine ya mishumo iyi ya u ḥwala ndi u ita uri vhagudi vha ḑalele vidio kana u dzhenela muḑangano vha konou dzhia minetse, vha ite adzhenda, vha konou vhambedza zwavho na zwa vhukuma zwi kwamaho muḑangano. Zwa sa ralo vhagudi vha tea u ḑivhadzwa nga ha kuḥwalele kwa izwi zwibveledzwa nga nḑila ya u shumisa nyimele dza khumbulelwa. Vhadededzi kha vha sike adzhenda ya muḑangano wa komiti khumbulelwa vha ite uri vhagudi vha ḥwale zwine vha humbula uri zwo vha zwi tshi ḑo vha zwi maambiwa a muḑangano uyo vha tshi khou tevhela ḑhoho dzi re kha adzhenda iyo. Adzhenda: • U gavhagavha nga ha zwi no ḑo ambiwa muḑanganoni. • U rumela hu tshee na tshifhinga zwe wa gavhagavha kha vhathu/vhurumelwa ho rambiwo muḑanganoni. • Kanzhisa i dzudzanywa nga mudzulatshidulo na muḥwaleli. Vha tea u: - Ḑola minetse ya muḑangano wo fhelaho u itela zwiteḥwa zwo fhiriselwaho kha muḑangano u tevhelaho. - Ita mutevhe wa zwiteḥwa zwine muḑangano wa nga tea u zwi dzudzanya. • Dzudzanya zwiteḥwa u ya nga ha ndeme yazwo murahu ha musi muḑangano u tshi nga thoma. • Tshea uri tshiteḥwa tshiḥwe na tshiḥwe tshi tea u avhelwa tshifhinga tshingafhani.
Minetse	• Hu rekhodwe zwo bvelelaho muḑanganoni. • U ḑanganedza minetse sa rekhodo i re yone ya maambiwa a muḑangano wo fhiraho. • Hu sumbedzwe zwi tevhelaho: - Dzina ḑa dzangano - Datumu ya muḑangano na fhethu na tshifhinga tshe muḑangano wa farwa ngatsho - Ridzhisiḑa ya u sumbedza miraḑo yo ḑaho muḑanganoni. • U khoutha tsheo ipfi nga ipfi • U ḥea manweledzo nga zwo kumedzwaho na zwe zwa swikelelwa • U ḥwala nga tshifhinga tsho fhiraho. • U khwathela zwi si na mushumo sa miswaswo • Minetse i vha na mbofho ya tshimulayo nga murahu ha musi yo sainiwa na u rwelwa tshiganḑo tsha datumu nga mudzulatshidulo, murahu ha musi yo no vhalwa ya rwelwa ḑari kha muḑangano u tevhelaho, u dzula dzo ralo u swikela dzi tshi hanedzwa.
Tshipitshi	• U thoma nga u ḥwala na u fara tshitaila tshine tsha ḑo shumiswa: Lini? Ngafhi? Ngani? (Ndivho), Nnyi? (Vhathetsheshelesi) na Mini? • Mathomele a kunga dzangalelo ḑa u thetsheshelesi • Mbuno dzi fhaḑwe tshidele zwavhuḑi nahone hu litshwe lunzi lwa maipfi a si na mushumo • Hu shumiswe thounu dzo fhambanaho, fhedzi thounu i tea u dzulela u pfala • Hu shumiswe mafhungo mapfufhi a re na mihumbulo yo leluwaho na tsumbo dzo ḑowealeho • U linganya tsatsaladzo nga u ḥea nḑila dza khwine dza kuitele kwa zwithu • Mapendelele a re na mutsindo • Hu shumiswe thusedzi dza u tou vhona kana dzi fareaho, fhedzi hu shumiseswe maipfi • U shumiswa ha notsi u itela referentsi zwi nga kha ḑi itwa • Hu shumiswe luambo lune lwa sumbedza lwo luambo lu sumbaho nyaluwo nahone lu ḑuḑuwedzaho mvusuludzo ya mikhwa mivhuya

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U N'WALWA	
E-meili ya elekithroniki (e-meili) /sms	U qivhadza na u vhulunga vhushaka Diresi ya muñwalelwa - ine tshifhinga tshinzhi, ndi dzina na seva na shango hune e-meili ya swikela hone. Tsumbo, vhangani@yahoo.com • Cc: ha vha vha nga vha vhañwalelwa vhañe vha khou todiwa uri vha wane mulaedza wa e-meili. • Thoho: haya ndi manweledzo a mulaedza wa e-meili. • Mulaedza • Dzina la murumeli U DZHELELA NZHELE: Diresi ya murumeli i mbo qd sumbedza musi e-meili i tshi tangeredziwa. • Murumeli a nga nanga u rumela zwiñwe zwidodombedzwa zwa vhumani mafheloni. Hezwi zwi pfi ndi tsaino.
Inthaviyu	Rekhodo yo ñwalwaho ya inthaviyu: • U ñwala madzina a vhaambi kha tshaula tsha siatari • U shumisa kholoni nga muralhu ha dzina la mubvumbwedzwa ane a khou amba • U shumisa mutaladzi muswa u sumbedza muambi muswa • U todisisa nga ha muintaviyuwiwa nga o vhudzisa mbudziso • U bvisela khagala mbuno khulwane, mpho na vhusaedzi zwa muintaviyuwiwa
Muvhigo (wa foma la na u si wa foma la)	Mivhigo nga yotho ndi zwibveledzwa a foma la vhukuma. A shuma zwavhuqi tshotho musi zwine zwa tola zwi zwine zwa tshila nahone zwi zwa ndeme kha vhagudi. A hu na zwithu zwo vhihaho u fhirisa u ñwala mivhigo ya mafanedza, kana mivhigo ine vhagudi vha si vhe na dzangalelo nayo. • U ñea muvhigo murahu nga u shumisa mafhugo one nga ha tshiwo, tsumbo, khombo ya goloi na mawanwa • U ñea thoho, mathomo (siangane, ndivho na tshikoupu), mutumbu (Nnyi?, Ngani?, Ngafhi?, Lini?, Mini?, Hani?), magumo/mawanwa, themendelo, referentsi, aphendisisi. • U pulana, u kuvhanganya na u dzudzanya mafhungo; u ñwala mbuno • U shumisa ridzhisi na tshitaila tsha luambo zwa foma lanyana u ya kha zwa foma la. • U shumisa - tshifhinga tsha zwino (nga nnda ha mivhigo ya qivhazwakale) o - madzina zwao - muthu wa vhuraru - mbuletshedzo thalutshedzo ya mbuno ya thalutshedzo - thekiniki na mafurase - Luambo lwa foma la, luambo lu si lwa vhuñe
Kharikhulamu Vithae (Linwalovhuñe)	Sa musi vhathu vhanzhi musalauno vha tshi shumisa themphuleithi, ndi zwa ndeme u qivha uri themphuleithi yavhuqi i vhonala nga zwifhio na uri ri i qowela hani na uri i dadzwa hani lwa u shumisea. Hu tea u dzhielwa nzhele uri KV inwe na inwe i tea u anana na nyimele yayo, tsumbo, KV ya mushumo mukene i tea u amba nga ha tshenzhemo i livhanaho na mushumo wonoyo. • U qitana iwe muñe nga linwalo kha lifhasi • U qivhadza hu vhe ha maimo a ntha na zwenezwo • U vhea zwidodombedzwa nga ndila i re khagala, hu si na u dzhia sia, nahone nga u pfufhifhadza • U amba/bula poswo ine mutodi wa mushumo a khou toda yone • Hu ñekedzwa - zwidodombedzwa zwa vhuñe - ndalukano dza foma la (arali zwo tea) - tshenzhemo ya mushumo (arali zwo tea) - vha kwamiwaho

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U NḐALWA	
Dayari	• Dayari ndi u ṭana zwiwo zwa ḑuvha ḑiriwe na ḑiriwe • U ṅekedza ṭhaṭhuvho yau ya ḑuvha kana zwiwo • U ṅwala nga kuvhonele kwa muṅwali: nganetshelo ya muthu wa u thoma ndi yone yo teesaho • Kunangele kwa luambo ku sa konḑi nahone ku sa monamoni • Thounu i ḑo langiwa nga mafhungo e muṅwali a ṅwala
U laedza/sumba ṅḑila/sia	• U vhudza muthu uri u ya hani fhethu • Kanzhisa hu shumiseswa ḑimudi ḑa ndaela • Naho ṅefhungo “inwi” i so ngo bulwa, tshifhinga tshoṭhe zwi sumbedza vhuṭumani vhukati ha muambi na muthetshelesi • Hu dzhielwe nzhele zwi tevhelaho musi hu tshi sumbedzwa sia kana ṅḑila: - U shumisa mafhungo mapfufhi a pḑalaho - U shumisa nzudzanyo i lunzhedzanaho - U amba/sumbedza nga ha fhethu ho khetheaho - U anganyela nga ha vhukule vhu lavhelelwaho - U amba nga ha tshivhalo tsha zwitarata zwine zwa tea u pfukwa arali zwi hone - U ṅea mafhungo nga ha zwiimiswa zwi wanalaho ṅḑilani ya u ya fhethu heneṭho - U shumisa maipfi a sumbedzaho vhuimo - U shumisa maipfi a sumbaho sia • U shumisa maipfi a sumbedzaho u takalela
U ṅea ndaela	U ṭalutshedza maitele kana kushumisele kwa tshithu kana tshishumiswa, mabikele a zwiliwa, u lugisa zwiṅwe zwo khakheaho, nz. • U ṭalutshedzani nga ha kushumele kana mushumo wa tshithu/tshishumiswa; kuṭanzwele kwa phuleithi, kulugisele kwa tshiṅwe tshi tshinyalaho, nz. • U pulana na u lugisa (ṭolani maitele a u ṅwala) - U pfesesa nyimele na uri ndaela i/dzi ḑo bveledza mini kana ha itea mini nga murahu ha nyito u ṭalutshedzani kushumele kana mushumo wa itsho tshithu - Ndaela kha dzi vhe khagala, dzone-dzone nahone dzi tevhokane nga ṅḑila i pḑalaho - Hu shumiswe dzimanyuwala, zwibugwana zwa u ṅea ndaela na kushumisele kwa zwithu - U dzhiela nzhele ḑivhaipfi, girama, kuambeke, luambo na mafurase zwa thekiniki zwi teaho u shumiswa - U ṅekedza tshibveledzwa
Khungedzelo	• U ita uri maipfi a itaho mushumo a vhonele • U sika dzangalelo la u vha na vhuṅe ha tshibveledzwa na u funa u shumisa tshumelo • U kunga na u swa mihumbulo ya vhaṅvha • U ita uri muvhaḑi a bve a yo renga/shumisa tshibveledzwa • Hu dzhielwe ṅṭha zwi tevhelaho musi hu tshi dizainiwa khungedzelo: - Makete wo livhiwaho khwawo (vhakungiwa kana vhaṅe khungedzelo ya ṭoḑou vha swikelela) - Tshiimo (fhethu na tshifhinga tshine khungedzelo ya ḑo anḑadza hone - kha nyandadamafhungo ifhio, nga tshifhingade, ngafhi kha mbekanyamushumo kana magazini?) - ṅḑila ine khungedzelo ya tea u swikelela ngayo tshitshavha. - Dizaini na saizi ya fonto zwi tea u kunga vhukuma. - Maime na u fhambana vhukati ha mbuno na kuvhonele kwau - Kunangele kwa mivhala ku tea u kunga na kwone. - Kushumisele kwa luambo ku tea u kunga vhukuma.

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U N'WALWA	
Phositarafuḽaya	• I nga vha nga zwivhumbeo zwo fhambanaho • U shumisa zwijlogeni kana dziḽogo • Kanzhisa i na zwiteṅwa zwa dizaini zwi vhonealaho • I shumisa thekiniki dza khungedzelo • Hu tea u vha na dizaini dzi kungaho maṭo na u sa leluwa u hangwea • Hu nga shumiswa luambo lwo dzumbamaho na lwa vhurendi u itela uri hu vhe na mutsindo vhukuma • Kushumisele kwa luambo ku tea u vha kwa vhudele vhukuma na u sa hangwea, tsumbo, mametafore, mafanyisi, aljitheresheni, mutevhetsindo, pfanapheledzo
U ḽadza fomo	• U ḽadza fomo u itela zwithu zwo fhambanaho, tsumbo, khumbelo ya ḽivi, u dzhenelela muṭaṭisano, fomo ya bannga, nz. • U ṅekedza mafhungo nga ṅdila ine a ṭodiwa ngayo nga tshiimiswa tshe tsha rumela fomo iyo • U ṅwala tshitenṅwa tshine tsha khou ṭodiwa, ha kona u tevhela khouḽoni, tsumbo, Tshifani: • U ṅwala nga vhuronwani
Nganeavhutshilo ya mufu	U lilisa na u ḽivhadza vhaṅwe nga ha lufu lwa muṅwe • Madzina nga vhuḽalo; he a bebwa hone; he a dzula hone; ḽuvha ḽa mabebo; ḽuvha ḽa u lovha, vho siwaho vha ndeme (mufarisi, vhana) na madzina avho; tshifhinga, fhethu ha mbulungo, mafhungo nga u pfufhifhadza nga ha mufu, nz. • Zwiṅwe zwa zwi tevhelaho zwi nga ḽidzheniswa: tshivhangi tsha lufu (u ṭhonifhiwa ha mvelele); nganeavhutshilo ya mufu, mafhungo a u fhelekedza
Khonthiraka	Thendelano ya mbofho ine ya dzhenelelwa nga zwigwada zwivhili kana u fhira. Ndivho ya khonthiraka (mbofho) ndi u vhoḽha. Khonthiraka i nga itwa nga mulomo. (Hu khou themendelwa uri hu vhe na nyito ya khonthiraka ya mulomo na ya u tou ṅwala fhasi u sumbedza masiandaitwa na u fhambana ha vhuvhili ha mbofho idzo - hu tea u sumbedzwa uri mbofho ya mulomo ine ya vha i so ngo ṅwalwa fhasi, muthu a nga mbo ḽi shanduka, a ri ene ha humbuli a tshi dzhenelela kha thendelano iyo. Khonthiraka i tea u funzwa vhagudi uri vha kone u eletshedza vhabebi uri vha tou ṅwala fhasi thendelano iyo) Zwiteṅwa zwa khonthiraka: • Madzina (rankhonthiraka, ane a khou dzhenwa nae kha khonthiraka iyo, ṭhanzi) • Maga a mbofho (zwi re ngomu kha khonthiraka - hu tshi katelwa tshumelo ine ya khou tea u itwa, tshikhala tshine ya ḽo fhela ngatsho, masheleni, arali hu tshi ḽo vha na u badelana, nz.) • Tsaino (vhoṭhe vha kwameaho) • ḽuvha na fhethu he khonthiraka ya sainwa hone
Wiji/thesitamende (mu(vha) ḽaifa)	Wiji i tshea uri hu tea u itea mini kha ndaka ya mufu. Wiji i vhona uri nangoho zwitakalelwa zwa mufu zwi tevhedzwa nga ṅdila ine a funisa zwone musi o ri sia. I ita uri ha sa vhe na u sumbana nga minwe musi mufu o no ri ria. Vhagudi vha tea u gudiswa nga ṅdila ine vha ḽo kona u tsivhudza vhabebi na vhomakhulu uri vha vhe na wiji, sa ndingedzo dza u thivhela nndwa na pfudzungule zwine kanzhisa zwa bvelela musi mufu o no ri sia. Wiji i tea u vhulungwa fhethu ho tsireledzeaho na u anana na tshifhinga na vhuḽha ha ndaka. I nga katela zwi tevhelaho: • Madzina nga vhuḽalo a muṅe wa wiji • ḽuvha ḽe wiji ya itwa ngaḽo • Masheleni na ndaka • Vhavhuelwa/vhaḽaifa • Mutshimbidzawiji (khonani, muraḽo wa muṭa, ramilayo, nz.)

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U N'WALWA	
Ndayotewa na pholisi	Sethe ya milayo kana maga ane a tea u tevhezdelwa ane a shuma malugana na kutshimbidzele kwa dzangano, tsumbo, shango, sosaithi ya mbulungano, dzangano la vhaswa, tshikokofela, thimu/kilaba ya bola, nz. • Milayo i tea u tendelaniwa nga zwigwada zwothe zwi kwameaho • Milayo ndi mbofho • Hu a tendelwa u khwinifhadzwa ha milayo ho sedzwa nyimele • Fomethe i tea u katela dzina la dzangano kana tshiimiswa, vhurado, zwothe zwi no kwamana na nyimele ya thendalano, duvha la u rwelwa tari, tsaino, nz.
ZWIBVELEDZWA ZWA LITHERETSHA NA MIDIA	
Tshenzhemo ya iwe mune	U amba nga ha tshenzhemo ya iwe mune • Mathomele: U sima nyimele kana mathomele, tsumbo, 'Ho vha hu zwifhinga zwa holodei ya zwikolo' • U amba nga ha zwiwo zwo iteaho nga ndila ine ya lunzhedzana, tsumbo, 'Ndo ya ha Maemu ... Zwino ha ...' • Zwiwe zwidodombedzwa nga ha tshiwo tshinwe na tshinwe, tsumbo, 'O mangala vhukuma musi a tshi mmbona.' • Ndovhololo ya u divhadza: zwiatamennde zwa u pendela zwine zwa nga katela u tandavhudza, tsumbo, <i>Ndi tama ndi tshi nga fhedza tshifhinga tshilapfu na Maemu. Ro diphinesa.</i> • Kanzhisa hu nwalwa nga tshifhinga tsho fhiraho. • Hu nwalwa nga muthu wa u thoma kana wa vhararu • Hu a shumiswa zwianganyi a zwifhinga hafha, tsumbo, <i>Tsha u thoma kana mathomoni, zwino, ha tevhele, nga murahu, murahu ha, tsha u fhedzisela</i> • Kanzhisa hu sedzeswa u dzhenelela ha tshigwada kana muthu nga muthihi nga muthihi. • Tshitaila a si tsha foma la.
Mufhindulano	• U lavhelesa mufhindulano vhukati ha vthathu vhavhili kana u fhira. • U rekhoda nyambedzano sa zwine ya khou iteah ngaho, u bva kha kuvhonele kwa muambi • U nwalwa madzina a vhabvumbwedzwa kha tshamonde tsha siatari • U shumisa khojoni phanda ha dzina la mubvumbwedzwa ane a khou amba • U shumisa mutala muswa u sumbedza muambi muswa muwe na muwe • U eletshedza vhabvumbwedzwa (kana vhavhali) nga ha kuambele kana u nekedza nyito ine ya vha i kha buraketse (zwitangi) murahu ha musi maipfi a tshi nga ambiwa • U ita mvetomveto ya luta murahu ha musi u tshi nga thoma u nwalwa
Riviyu	Tsedzuluso a dzi anzele u tevhele phetheni yo tou talulelaho. A dzi vhuvi dza tea u tou katela zwitwa zwo tiwaho zwa bugu, filimu kana CD. Nga u tou angaredza, vhasedzulusi vha ranga nga u wana zwine vha toda u sedzulusa na uri ndi vhonevi vha kwameaho, fhedzi nga murahu ha izwo, tshinwe na tshinwe tsho tendelwa. Tsedzuluso dzavhuḽi dzi lingedza u vha dza vhukuma nahone dzi fulufhedzeaho; dzi si dzavhuḽi ndi idzo dzo sheleswaho muḽo. Miswaswo yo dala kha tsedzuluso; kha vhaḽwe vhasedzulusi zwi vho tou divhea sa tshitaela tshavho. Vhagudi kha vha sumbedzwe tsedzuluso dzo fhambanano dzi bvaho kha zwiko zwo fhambanaho uri vha kone u vhona uri zwibveledzwa izwi zwi na zwivhumbeo zwo fhambanaho. • U sumbedza u nyanyuwa ha muthu kha mushumo wa vhukoni, filimu, bugu, mutambo, n.z. • U rangisa phanda 'tsheo' yawe kha mushumo wo nekedzwaho • Muvhali wa riviyu ha kombetshedzei u tendelana na muthu ane a khou riviwa • Vhasedzulusi vhavhili vha nga fhindula (ndila mbili) zwi sa fani kha tshibveledzwa tshithihi • U nea mbuno dzo teaho, tsumbo, dzina la muḽwali/mubveledzi/mouli dzina la bugu/mushum, dzina la khamphani ya vhubveledzi, khathihi na mutengo (hune zwa toḽeo)

TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA TEA U N'WALWA	
Tshibveledzwa tsha vhurendi	• U n'wala nga ha tshenzhemo na zwo vhonehaho - Vhathu - Mupo - Zwithu zwa matshilisano - Thekino lodzhi, nz. • Hu tevhedzwa tshivhumbeo - Thoho - Vese (ndima) • Tshumiso ya luambo lwa vhurendi • Hu a tendelwa laisentsi ya vhurendi, tsumbo, u sa dzhiela n'zha ndongazwiga kana zwivhumbeo zwa luambo
Atikili ya gurannda	• U buletshedza mbuno nga u pfufhifhadza, fhedzi nga u tou korola • U lingedza u amba zwa vhukuma u sa xedzi muvhali • U nweledza nga ngona hu si na u shanda ngoho • U nea thoho pfufhi na u engedza kutohwana ku no pfala • U thoma nga mbuno dza ndeme: ndi nnyi, mini, hani, lini, ngafhi, ngani na uri zwi swika kha vhungafhani/vhunzani.
Atikili ya magazini	Tshifhinga tshinzhi, kha atikili dza magazini, u takalela na u sa takalela na tshitaila tsha kuhumbulele kwa muhwali ndi zwa ndeme, nahone zwi tea u tshuwedzwa kha vhagudi. Vhagudi vha tea u n'wala atikili dza vhukuma dza magazini, nga ha zwine vha zwi dzhia zwi zwa ndeme malugana na atikili dzavho dza u takadza kana u seisa, u nyefula, u gayela, u sea, u sasaladza inwevho ya dzi thoho. Vhunzhi ha atikili dza magazini dzine vhagudi vha vhalu ndi dza lushaka ulwu. Inthanethe yo dala nga dziathikili, naho tshitaila na magudiswa zwi so ngo tou fhambana na zwe zwa tou n'walwa kha mabambiri, ndi zwa ndeme u dzi tola, sa izwo dzi tshi wanala kha zwibulogo, zwine zwa vha kuwalele kuswa kune kwa shumiswa hothe-hothe. U ita uri vhagudi vha ite buloko (kha mabambiri, naho zwi sa timatimisi uri vhagudi vho no vha na buloko dzavho) vha n'wala mafhungo o dalaho nga zwinzhi zwavhudi, vho sedza vha tangananedzaho mafhungo, mafhungo a zwino na thounu yo teaho. Hu shumiswa zwi tevhelaho: • Thoho i tea u kunga na u takadza • Tshitaila tshi tea u vha tsha ene mune muhwali, tshi tshi amba tsho livhana na muvhali - Tshitaila tshi tea u buletshedza na u shumisa luambo lwo dzumbamaho, u itela u kokodza vhavhali - Madzina, fhethu, zwifhinga, vhuimo na zwi nwe-vho zwidodombedzwa zwi tea u dzheniswa kha athikili. - Atikili i tea u tshula dzangalelo na u fara muvhali a tou fombe, u fana na kha khungedzelo, kha hu tshuwedzwe vhavhali u shumisa tshibveledzwa kana tshumelo - Pharagirafu a dzi tei u lapfesa, dzi tea u tutuwedza u vhalwa ha atikili iyo - Fonto na yone i tea u kunga
Dokhumenthari	• Thodisiso nga vhudalo nga ha vhutshilo ha tshithu, tsumbo, hiro (mitambo, pfunzo, vhurerele) na u vhiga nga ha mawanwa a hone. • Hu nga katelwa zwivhuya na khaedu zwe muthu a tanga nazwo murahu ha musi a tshi swika mathakheni a vhutshilo hawe. • Madzina, fhethu, zwifhinga, maimo na zwothe zwo teaho u dzheniswa kha dokhumenthari. • Kha hu thomiwe nga mbuno dza ndeme: nnyi, mini, hani, lini, ngafhi, ngani na digirii ya tshiimo.

VHULAPFU HA TSHIBVELEDZWA TSHA LUAMBO LWA HAYANI (TSHI BVELEDZWAHO NGA VHAGUDI)			
MUSHUMO	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
Pharagirafu • Maipfi • Mafhungo	Maipfi a 100 - 120	Maipfi a 120 - 140	Maipfi a 140 - 160
	Mafhungo a 8 - 10 4 - 6 paragirafu	Mafhungo a 8 - 12 5 - 8 paragirafu	Mafhungo a 8 - 12 5 - 8 paragirafu
Maanea	Maipfi a 150 - 200 paragirafu 4 - 6	Maipfi a 200 - 250 paragirafu 5 - 8	Maipfi a 250 - 300 paragirafu 5 - 8
Tshirendo	Vese 2 - 3	Vese 3 - 4	Vese 4 - 8
Nganeapfufhi, ngano	siaṭari 1 +/-6 paragirafu	siaṭari 2 +/-12 paragirafu	siaṭari 3 +/-24 paragirafu
Mufhindulano (litambwa la luṭa luthihi)	siaṭari 1	siaṭari 1	siaṭari 3
Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu, tsumbo, marifhi	Maipfi a 120 - 140	Maipfi a 140 - 160	Maipfi a 160 - 180
Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi pfufhi	Maipfi a 80 - 90	Maipfi a 90 - 100	Maipfi a 100 - 110
Manweledzo	Maipfi a 50 - 60 u bva kha tshibveledza tsha maipfi a 240	60 - 70 u bva kha tshibveledza tsha maipfi a 260	70 - 80 u bva kha tshibveledza tsha maipfi a 280

VHULAPFU HA TSHIBVELEDZWA TSHA LUAMBO LWA HAYANI (ZWA U SHUMISWA NGA VHAGUDI)			
MUSHUMO	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
Tholokanyondivho ya u thetshesha ndapfu ya zwibveledzwa, tsumbo, tshiṭori, nyambedzano ya foramu/ phaneḽe, matambwa, muvhigo wa mafhungo	Maipfi a 150-200/u swika kha minethe 5	Maipfi a 200-250/u swika kha minethe 5	Maipfi a 250-300/u swika kha minethe 5
Tholokanyondivho pfufhi ya zwibveledzwa, ndivhadzo, tshibveledzwa tsha mafhungo, ndaela, masia	Maipfi a 60-70/minethe 1-2	Maipfi a 70-80/minethe 1-2	Maipfi a 80-100/minethe 1-2
Tholokanyondivho ya u vhala/ tshibveledzwa tsha u vhala wo tou fombe	Maipfi a 150-200	Maipfi a 200-250	Maipfi a 250-300

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwa u vhala ho ṭandavhuwaho kana ho engedzeaho a ho ngo randelwa sa izwi zwi tshi bva kha lushaka lwa tshibveledzwa, vhuvha ha luambo lwo shumiswaho na tshiimo tsha kuvhalele tsha vhagudi.

3.1.4 Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo

Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi amba milayo ine ya langa kushumisele kwa ndongazwiga, maḽedere danzi na maḽedere maṭuku, maḽedere, mibvumo, maipfi, mitaladzi (mafhungo) na pharagirafu kha mishumo ya oraḽa na ya u tou ṛwaliwa. Milayo heyi i katela mupeḽeṭo, mubulo wa ipfi, girama, ndivho ya kushumisele kwa luambo na zwiṛwe.

Zwikili zwa u thetshesha, U amba, U vhala na U ṛwala zwi nga si kone u shuma nga zwoṭhe ngeno hu so ngo rangwa

ha vha na ndivho ya mutheo ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo ya u zwi shumisa. Vhagudi vha tea u vha na divhaipfi yo tšandavhuwaho ine ngayo ya vha tshone Tshipiḁa tsha ndeme siani ḁa u konisa muthu u ita nyambedzano i pfadzaho. Divhaipfi yo tšandavhuwaho ndi ya ndeme kha zwikili zwoṯhe zwa luambo, nga maanḁa ro sedzeswa U amba na U ṁwala. Nḁila i shumesaho ya u engedza kana u khwinisa girama na divhaipfi ndi u dzulela u vhala bugu dzo fhambanaho. Vhagudi a vha tei u vhala bugu dzo randelwaho fhedzi, zwi tea u tou vha malofhani uri hu fhaṯwe mvelele ya u dzulela u vhala bugu dzo fhambanaho.

Vhagudi vha ḁo guda nḁila ine **luambo lwa shumiswa ngayo** na u guda luambo na vhagudi-ngavho nga u amba nga ha luambo ('luambo lune lwa shumiswa u guda luambo'), u itela u ṯhaṯhuvha zwibveledzwa zwavho na zwiṁwe nga vhusedzi zwi tshi elana na ṯhalutshedzo, kushumele ku pfadzaho na nga vhuronwane. Vha ḁo dovha vha kona u shumisa iyi ndivho u ita ḁiedza nga luambo u itela u fhaṯa ṯhalutshedzo i bvaho kha vhuimo ha maipfi na mafhungo kha zwibveledzwa zwo fhelelaho na u vhona nḁila ine tshibveledzwa na nyimele yatsho zwa elana ngayo. Nga u shumisa zwibveledzwa zwo fhambanaho, vhagudi vha tšandavhudza kushumisele kwavho kwa divhaipfi na u sumbedza nga nḁila yo teaho kupfesesese kwavho kwa **Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo**.

Zwi khou lavhelelwa uri Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi ḁo funzwa kha nyimele ine zwiṁwe zwikili zwa luambo zwa funzwa na u bveledzwa. Pulane ya u funza i na mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (zwiteṁwa) zwine zwa tea u itwa kha Gireidi ya iṁwe na iṁwe. Musi hu tshi nangwa zwibveledzwa zwa U thetshesesa na U vhala kha sekele ya vhege mbili iṁwe na iṁwe, hu tea u vhone uri i na zwiṁwe zwa zwiteṁwa zwa luambo zwine zwa tea u funzwa kha themo yeneyo. Kha hu sikwe nyito dzi re na vhushaka na zwibveledzwa izwi dzine dza ḁo konisa vhagudi u shumisa zwiteṁwa izwo kha nyimele. Nga yeneyo nḁila, zwibveledzwa zwa u ṁwala zwine vhagudi vha ḁo ṁwala zwi ḁo dzhenisa zwiṁwe zwa zwiteṁwa zwa luambo. Kha hu ṁekedzwe vhagudi thuso kha kushumisele kwone na kwa vhukuma kwa izwi zwiteṁwa. Kha hu nangwe zwiṁwe zwa zwiteṁwa zwine vhagudi vha vha na vhukonḁi nazwo u itela u vha ṁea ṁdowendowe ya fomaḁa. Kha Vhuimo ha Nṯha, minetse ya mahumi mararu nga vhege yo vhetshelwaho thungo u itela u funza na ṁdowendowe zwa fomaḁa kha zwa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo.

Thebuḁu i re afha fhasi i sumbedza milayo na zwivhumbeo zwa luambo zwine vhagudi vha lavhelelwa u zwi guda musi vhe kati na maithale a U thetshesesa, U amba, U vhala na U ṁwala. Zwivhumbeo hezwi zwi tea u funzwa zwi kha nyimele nga nḁila ya muṯanganelano musi hu tshi khou shumiswa tshaka dza zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa oraḁa, u vhone na zwo tou ṁwalwaho. Zwi tea hafhu u funzwa zwo vanganywa na tshifhinga tsho vhetshelwa thungo sa thoḁea.

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Ndongazwiga	Tshithoma, tshigagarukela, zwivhudzisi, khoma, khoḁoni, semi-khoḁoni, luḁala/aphosiṯirofi, zwiḁevhe, pharenthesisi/burakete, zwithoma zwi sumbedzaho u isa phanḁa ha mafhungo (eḁipisisi) /tshifhandi
Mupeleṯo	Phetheni ya mupeleṯo, milayo ya mupeleṯo, kukhethekanyele kwa maipfi, kuungele kwa maḁedere/maipfi, pfufhifhadzo ya ipfi/abrivesheni, kushumisele kwa divhaipfi
Zwipiḁa zwa maipfi	Thangi, midzi na mitshila

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Madzina	Thangi dza madzina (zwi tshi katela thangi ya dzinaḓiiti (Nyambo dza vharema)) Tshaka dza madzina Madzina vhukuma, tsumbo, Vhangani, Makuya, Nyabele, Zwonaka Madzinazwao, tsumbo, mulambo, muthu, muri, dokotela Madzina a ngelekanyo, tsumbo, lufuno, vhuḓali Madzina a zwi fareaho, tsumbo, tshidina, ngilasi, muri Madzina a zwi vhaleaho, tsumbo, lebula, zwidina Madzina a zwi sa vhaleiho, tsumbo, malofha, maḓi, muḓavha, swigiri, vhukhopfu Madzinambumbano, tsumbo: <i>khuhumulambo, muthu-muthu, nguluvheḓaka, nyamutsa-nga-davhi</i> Madzina tserekano - Yunivesithi ya Venḓa, Mukomaasinanḓu Madzinaguḓe na makateli, tsumbo, <i>guma ndi ḓa ḓotshi, vhuswa vhu so ngo vhibvaho ndi mbodza, mutshilinzhi wa thavha</i> Nomboro (vhuthihi na vhunzhi), tsumbo: <i>tshidulo/zwidulo</i> Zwivhumbeo zwa masumbavhuḓe zwa madzina tsumbo, Goloi ya Tshilidzi, Rokho ya Zwonaka Dzinaḓiiti/dzherandi), tsumbo, <i>u bambela</i> ndi zwavhuḓi, <i>u reila</i> hu a takadza, <i>u lila</i> hu a ilafha/fhodza Madzina a mbeu (zwiduna na zwisadzi) tsumbo, malume - makhadzi, dzothwa-dzothwana, mukuku - <i>phambo, ṭhongola - matunde</i> Madzinamaipfi mapambwa: vhengele, ḓorobo, fasiṭre Madzina a vhushaka a dzhiaho thangi <i>Ra-, Ne-, Nya-, Ma-, nz.</i> Ṭhukhufhadzo ya madzina, tsumbo: <i>mulambo - mulambwana/kudambo, thavha - kutavha</i> Thithilidzo, tsumbo, <i>riwana > ḓana</i> Madzina a bvaho kha dziṛwe thinwaipfi dza muambo, tsumbo, <i>vhuḓali <ṭalifha, tshilimo<lima</i>

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Thangi dza madzina	Vhuthihi na vhunzhi Mu - vha-, tsumbo, muthu - vhathu Mu - mi-, tsumbo, muri - miri Ḑi- ma-, tsumbo, ḑinngo - manngo Tshi- zwi-, tsumbo, tshisibe - zwisibe N-dzi-, tsumbo, nngu - (dzi) nngu Lu-, tsumbo, luvhuḑa Vhu-, tsumbo, vhutshilo U- (ya inifinithivi (dzinalḑiti) /dzherandi), tsumbo, U bammbela hu a takadza, U gidima hu a homolosa Fha-, tsumbo, fhasi Ku-, tsumbo, kule Mu-, tsumbo, murahu
	Thangi dza vhuḑe kana mbeu Ne-, tsumbo, Nemurangoni Nya-, tsumbo, Nyabele Ra-, tsumbo, Ravhuhali, Raḑhogwa, Ratshisase
	Thangi dza mabulafhethu Ha-, tsumbo, HaMphego ha-, tsumbo, ha Mashudu kha-, tsumbo, kha tombo
	Thangi dza u ḑukufhadza tshi-, tsumbo, tshitanda zwi-, tsumbo, zwitanda ku-, tsumbo, kubudzi lu-, tsumbo, luḑhannga vhu-, tsumbo, vhutanda
	Thangi dza u titilidza Ḑi-, tsumbo, ḑiduna Ḑi-, tsumbo, ḑithu
Mitshila	Mitshila ya u ḑukufhadza -ana, tsumbo, mbudzana -na, tsumbo, ntsana, muḑhanngana -nyana, tsumbo, ḑwananyana, tshifhinganyana
	Mitshila ya mabulafhethu -ni, tsumbo, tshikoloni
	Mitshila ya mbeu -kadzi, tsumbo, ḑoukadzi -lume, tsumbo, ḑoulume

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Zwiḑalusi (dithamaina)	<i>Masumbi</i>: tshino, itshi, izwo, izwi (tsumbo: Bugu <u>iyō</u> ndi yanga) <i>Masalavhunzhi 1</i>: zwoṭhe, zwiṁwe, vḥunzhi, (tsumbo: <u>Vhunzhi</u> ha vḥagudi vho pḥesesa ngudo) <i>Masalavhunzhi 2</i>: vḥuvhili hazwo, (tsumbo: <u>Vhuvhili</u> ha vḥagudi vho takuwa) <i>Masalavhunzhi 3</i>: zwinzhi, zwiṭuku, zwinzhi (tsumbo: Tshikolo tshi na vḥagudi <u>vhanzhi</u>) <i>Masalavhunzhi 4</i>: tsumbo, zwiṁwe, tshiṁwevho, tshiṁwe na tshiṁwe (tsumbo: Mugudi <u>muṁwe na muṁwe</u> o wana bugu)
Masala	<i>Masala a vḥukuma sa ḡeḥungo</i>: tsumbo, ḡe, inwi, ene, tshone, riḡe, vhone, (tsumbo, Vhone vha dinwa nga vḥutsha) <i>Masala a vḥukuma sa tshiitwa tsho livhaho na tshi so ngo livhiswaho</i>: tsumbo, ḡe, inwi, ene, tshone, (tsumbo, O i ḡea <u>ḡe</u>) <i>Masala a mbuelamurahu</i>: tsumbo, ḡe muḡe, iwe muḡe, riḡe vḥaḡe, vhone vḥane, (tsumbo: Mulalo o kuvha zwiambaro ene muḡe). <i>Masalavhushaka</i>: tsumbo, tshine, ane (tsumbo, Tshiṇoni tshine tsha lalamesa ndi goni). <i>Mavhudzisi</i>: tsumbo, nnyi, mini, tshifhio, tsha nnyi, (tsumbo, Ndi nnyi o yaho tshikoloni?) <i>Masumbi</i>: tsumbo, itshi, tshiḷa, uyu (tsumbo, Ndi tshidulo tsha nnyi itsho?) <i>Masala a sa gumi</i>: tsumbo, muṁwe na muṁwe, huṁwe na huṁwe (tsumbo, Muthu muṁwe na muṁwe u na mpho yawe) <i>Masala a tshivhalo</i>: tsumbo, vhoṭhe (Vho swika vhoṭhe) <i>Masala a vḥathu</i>: tsumbo, ḡe- inwi- ene na <i>vḥunzhi hao riḡe-vḥoinwi/vḥoiwe/vḥeiwe-vhone</i> *Masala vḥukuma a a hwetekana musi a tshi shuma na thangeladzina, sa: O ṭuwa na vhone> O ṭuwa navho
Maṭaluli (ḷiḑadzadzina)	<i>Vhuimo ha maṭaluli</i>, tsumbo, <u>Mulapfu</u> munna u dzula <i>Thathe</i> (phandḑa ha dzina); O ḷa <u>ḷitswuku</u> ḷinngo (nga murahu ha ḷiiti) <i>Mbambedzo ya maṭaluli</i>, tsumbo, takala, takalesa, takalesesa (tsumbo, Mmbulaheni o vha o <u>takalesa</u> musi a tshi wana mendele) <i>Maṭaluli a mbalo</i>: -thihi, -vhili, -raru, -ṭanu (tsumbo, Munna o renga kholomo <u>tharu</u>) <i>Masumbi</i>: itshi, tshiḷa, avha (tsumbo, Tshikolo <u>itshi</u> ndi tsha hashu) <i>Maitimaṭaluli</i>: tshine, zwine, ine, (tsumbo, Ndaṭ <u>ine</u> ya zwima ndi ya tsadzi)

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Thangeladzina	Thangeladzina tswititi (Thangeladzina ya ipfi ḽithihi) tsumbo, <i>kha, na, nga, ya</i> (tsumbo, Tshinoni tsho kavha kha muri; O swika na Maemu; Vele o ṭuwa nga bisi ya Enos). Thangeladzina - mbumbano (thangeladzina ya maipfi mavhili), tsumbo, <i>ya nga (Golo ya nga thungo yo mbo ḑi thuliwa)</i> Thangeladzina-tserekano, (thangeladzina ya maipfi mararu kana manzhi), tsumbo, <i>u ḑadzisa kha (U ḑadzisa kha</i> mafhungo oṭhe haya, o mbo ḑi dovha a feila; U ya nga ha Phaswana, dendeke kha iyi bugu ho ngo bvela khagala zwavhuḑi) Thangeladzina ya tshifhinga: tsumbo, <i>nga ḽavhuvhili</i> (tsumbo, <i>Vho ḑa nga ḽavhuvhili</i>) Thangeladzina ya fhethu: tsumbo, <i>kha</i> (tsumbo, <i>Tshinoni tsho kavha kha</i> muri) Thangeladzina ya musudzuluwo/mutshimbilo: tsumbo, <i>U tshimbila na, O sera nga fhasi ha danda</i> Thangeladzina ya mathemathikhi: tsumbo, <i>-kovha nga, -andisa nga, -ṭusa kha - tsumbo</i>, (tsumbo, <i>Fumi ra kovha nga mbili ndi ṭhanu; Fumi ra ṭusa malo ndi mbili</i>). ḽiṭaluli+thangeladzina, tsumbo, Nṭuwiseni ndi muhulwane kha Takalani Dzina+thangeladzina, tsumbo, <i>thambo kha, maambiwa kha (Kha maambiwa o raliho a thi na mulomo</i>
Maiti	<i>Maiiti vhukuma, maiti a pfukelaho/mapfukeli, maiti a sa pfukeli, mbofho Mbuletshedzo, mitshila ya maiti (maiti-masikwa),</i> <i>Maiti a re na zwiitwa zwivhili (a livhaho na a sa livhi/so ngo livhiswaho), tsumbo, O mpha bugu/Ndo rengela ṛwana bugu</i> Mamudi a: Thendelo: tsumbo, <i>Ndi shuma uri ndi pfume.</i> Ndaela: tsumbo, Ni so ngo nwa na reila! Gidimani! Tsumbo: tsumbo, Mphwe dzi a fusha. Gonelo: Ndi nga phasa Tshitevheli: U vhala a tshi ṛwala Dzinaḽiiti: U shuma u linda Thevhekano : Ro swika ra ḽa, ra eḑela

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
	Matikedzi a shumaho na mamudi U sumbedza u konadzea/vhukoni/u sa konadzea, tsumbo, <i>Ndi nga kona u AmbaTshisuthu.</i> U bvisela khagala/sumbedza thendelo, tsumbo, <i>Ndi nga tendelwa uri ndi juwe?</i> U sumbedza ndaela/khumbelo, tsumbo, <i>Ni nga vula fasiṭere afho? Ndi nga dzhena?</i> U sumbedza khonadzeo/u sa konadzea, tsumbo, <i>Zwi nga ḑisa vhuleme/Zwi nga vha zwone</i> U sumbedza u fanela ha zwthu, tsumbo, <i>Ndi fanela u swika Tshififi nga awara ya fumi.</i> U sumbedza u tea ha zwithu, tsumbo, <i>Vha tea u vha vho tou hangwa.</i>
	Zwifhinga Tshifhinga tsha zwino, (tsumbo, <i>Ndi tamba thenisi ḑuvha liṛwe na liṛwe</i>). Tshifhinga tsha zwino tsha khou (u bvela phanda) (tsumbo, <i>Ndi khou la vhuswa</i>). Tshifhinga tsha zwino tsha u vhuisa mihumbulo/vhuya, (tsumbo, <i>Ndo vhuya nda dzula Tshipako</i>). Tshifhinga tsha zwino tsha khou ḑi (u bvela phanda), (tsumbo, <i>U feila a tshi khou ḑi vhalo</i>). Tshifhinga tsho fhelaho, (tsumbo, O ṛwala mulingo wa ṛṛḑa). Tshifhinga tsho fhelaho tsha tshi khou (kana u bvela phanda) tsumbo, <i>Vhakale vho vha vha tshi khou ḑi tshila zwo ralo</i> Tshifhinga tsho fhelaho tsha vha, tsumbo, <i>O ya hayani ngauri o vha o hangwa khii.</i> Tshifhinga tsho fhelaho tsha no, tsumbo, <i>Ndo vha ndo no lindela awara mbili musi a tshi swika</i> U sumbedza tshifhinga tshi ḑaho: tsumbo, ḑo, (Vhangani u ḑo ḑa matshelo) Tshifhinga tshi ḑaho tsha vha, tsumbo, <i>Ndi ḑo vha ndi tshi khou lima ḑuvha loṭhe.</i> <i>Tshifhinga tshi ḑaho tsha no</i>, tsumbo, <i>Ndi ḑo vha ndo no swika musi li tshi thabama</i>
	Mapfanisi Mapfanisi a ṛefhungo, tsumbo, Tshililo u lima tsimu, Lusani u bika vhuswa, Zwivhuya o gavha bola. Mapfanisi a tshiitwa, tsumbo, Vhangani o i raha bola, Ngodiseni o vhu la vhuswa.
Maḑadzisi (liḑadzaliiti)	Maḑadzisi a maitele: tsumbo, zwavhuḑi, nga maanḑa, nga u ṭavhanya, (tsumbo, <i>Mpho u imba zwavhuḑi</i>) Maḑadzisi a tshifhinga: tsumbo, mulovha, matshelo, mahoḑa (tsumbo, Mahoḑa ro ḑiphina nga mitambo ya bola) Maḑadzisi a tshipikepike/vhungana: tsumbo, tshifhinga tshoṭhe, tshiṛwe tshifhinga na luthihi (tsumbo, ṛwana u tea u ṭhonifha vhabebe tshifhinga tshoṭhe) Maḑadzisi a khonadzeo: tsumbo, khamusi (tsumbo, Makole o swifhala, khamusi mvula i nga na) Maḑadzisi a tshifhinga tshi bvelaho phanda, tsumbo, tshee, kha ḑi (tsumbo, Ni tshee no ima heneḑha na zwino?) Maḑadzisi a digirii: tsumbo, tshoṭhe, zwihulu, zwinzhi (tsumbo, tsumbo, Lufuno o ri dalela lunzhi + - sa>kana, Lufuno o ri dalela lunzhilunzhi/lunzhisa) Mafurase a maḑadzisi: tsumbo, ṛṭha ha ṭafula, nga ngomu kiḑasini (tsumbo, Lufuno o dzula nṭha ha ṭafula/nga ngomu kiḑasini)

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Matanganyi na mapfukiseli	Nzudzanyo ya ndunzhendunzhe/thevhekano: tsumbo, <i>tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha vhuraru, hu sa athu/phanda ha, nga murahu, musi, u swikela, tevhelaho, fhelaho, hu si kale</i> Thalutshedzo/Zwiitisi na zwi ḡiswaho: tsumbo, <i>ngauralo, ngauri, nga iṛwe nḡila, vhunga, honeha, nahone, ngeno</i> Maitele: tsumbo, <i>tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha vhuraru, tsumbo, Vho mu khathutshela lwa u thoma; lwa vhuvhili vha mu fara.</i> Vhambedza/fhambanya: tsumbo, <i>fana, fhambana, thukhu kha, khulwane kha, honeha, fhedzi,</i> Nzudzanyo ya tshikhala: tsumbo, <i>nga nṯha, nga fhasi, tsha monde, tsha uḷa, nz</i> Nyangaredzo: tsumbo, <i>nga u angaredza, u fhedza nga, nz</i> Pharagirafu ya u nanga: tsumbo, <i>nga muhumbulo wanga, ndi tenda uri, ndi vhona unga, nga kuvhonele kwanga.</i> Pharagirafu ya mbekanyo/khethekanyo: tsumbo, <i>lushaka lwa, u wela fhasi ha, Tshipiḡa tsha, u elana na</i> Pharagirafu ya mbuletshedzo: tsumbo, <i>nṯha ha, fhasi ha, nga matungo, tsini, devhula/tshipembe, saizi, muvhala, tshivhumbeo, ndivho, vhulapfu, vhuphara, tshileme, luvhilo, zwi tou nga</i> Pharagirafu ya thathuvho: tsumbo, <i>zwivhuya/zwivhi, zwone/zwi si zwone, zwavhuḡi/zwi si zwavhuḡi, ngeletshedzo, tsivhudzo, themendelo</i> Pharagirafu ya thalutshedzo: tsumbo: <i>thalutshedzwa sa, no nga sa</i> Pharagirafu ya phendelo: tsumbo, <i>u pendela, u nweledza, nga u pfufhifhadza</i>
Manyanyu	<i>Tsumbo, bi! mboo! wee! thwee!</i>
Maaravhi	<i>Tsumbo, Koṡo! Ebo! Yuwi! Ahaa!</i>
Mveledziso ya ḡivhaipfi na luambo lwo dzumbamaho	Pfanywa, mafhambanyi, pharonimi, polisemi, nyambahunzhi, alitheresheni (ndovhololo ya themba/khontsonentsi na ndovhololo ya pfalandoṯhe/asonentsi), makateli Figira dza muambo (<i>ḡifanyisi, ḡimethafore, ḡifanyamuthu, okizimoroni, mavhuvhisi, onomatopia, ḡinaḡedzi/ḡikaluli, phambano, tshigodo, tsatsaladzo, maṯhakhethandwa, tshiga, ḡitatathino, ḡitotisi, phani, ḡiimeli</i>) Maambeke, maidioma/mirero/makateli/luambo lwa musanda Maipfi o pambiwaho, maipfi a adophuthivi, maipfi maswa (nyuolodzhizimu) na etimomolodzhi (vhuvho ha maipfi)
Fhungodavhi	Fhungodavhitsinde: tsumbo, <i>Ndo dalela Masuwa.</i> Fhungodavhi ḡa ḡiḡadziḡi: tsumbo, <i>Vhangani o swika musi ri khou ḡa vhuswa.</i> Fhungodavhi ḡa ḡiḡadziḡi ḡa vhungani: tsumbo, <i>Ro dala Durban nga Fulwi ngauri hu a dudela vhuria.</i> Fhungodavhi ḡa ḡiḡalusi: tsumbo, <i>Iyi ndi ḡorobo ye ra i dalela mahola.</i> Fhungodavhi ḡa dzina: tsumbo, <i>Zwe ra zwi vhona Table Mountain zwi a mangadza.</i> Fhungodavhi ḡa nyimele (arali) : tsumbo, <i>Arali nda ni vhona madekwana a ḡamusu, ndi ḡo ni fha tshelede yaṇu.</i>

TSUMBO DZA ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO	
Mafurase	Mafurase a vhukuma: Fhethu ha vhufa ndi Mapungubwe Ḑifurase Ḑa dzina: Tshi-wa-nga-matembele Ḑifurase Ḑa dzina-Ḑiiti, tsumbo, U vhala bugu zwo thanyisa vhathu. Ḑifurase Ḑa Ḑiiti: tsumbo, Khetho dza u thoma dza demokirasi dzo farwa nga 1994. Ḑifurase Ḑa thangeladzina: tsumbo, <i>U ima hanga</i> nḑha ha thavha ho itisa uri mukosi wanga u pfale kule.
Mafhungo	Tswititi, mbumbano, tserekano
Tshipitshi tsho vhigwaho	Nyimele ya u thoma i sumbedza khonadzeo ya vhukuma, tsumbo, <i>Arali ya na ri ḑo gobela mavhele.</i> Nyimele ya vuvhili i sumbedza tshithu tshine a zwi konadzei uri tshi itee, tsumbo, <i>Arali ndi wine ḑoto, ndi musi ndi tshi ḑo vha ndo renga goloi.</i> Nyimele ya vhuraru i sumbedza khonedzeo ya miḑoro, tsumbo, <i>Arali ndo vha ndo vhala ndi musi ndi tshi ḑo vha ndo phasa Gireidi ya 12.</i>
Maambwaitwa	Tshifhinga tsha zwino: tsumbo, <i>Muḑango</i> u valiwa nga awara ya rathi ḑuvha ḑiḑwe na ḑiḑwe. Tshifhinga tsha zwino tsha ḑo: tsumbo, <i>Muḑango</i> u khou ḑo valiwa nga awara ya rathi... Tshifhinga tsho fhelaho: tsumbo, <i>Tshikolo</i> tsho valwa u itela uri vhagudi vha awele. Tshifhinga tsho fhelaho tsha ḑo: tsumbo, Vho ḑo tea u lindela u itela uri goloi yavho i lugiswe.
Maambelwa/ mafhungo a u vhigela	Mbudziso dzo vhigwaho, tsumbo, <i>O mmbudzisa</i> uri ndi nga mini ndo lenga. Fhungodavhi Ḑa 'uri': tsumbo, <i>O amba</i> uri o vha a sa zwi ḑivhi.

3.2 THEBUḌU YA PHADALADZO YA ZWIBVELEDZWA KHA GIREIDI DZA 7- 9

VHEGE	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
THEMO YA 1			
1 na 2	Tshiṭori	Tshiṭori	Tshibveledzwa tsha mafhungo - khungedzelo, phosiṭara
3 na 4	Tshirendo	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na tshipitshi	Nganea, ḍirama, nganeapfufhi, vhurendi
5 na 6	Tshirendo, ḍirama	Nganea, ḍirama, Nganeapfufhi	Tshibveledzwa tsha mafhungo - tshibveledzwa tsha khonthiraka
7 na 8	Nganeapfufhi, foḷukuḷoo	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, atikili ya guranṇḍa	Nganea, ḍirama, nganeapfufhi, vhurendi
9 na 10	Nganeapfufhi, Tshirendo	Tshibveledzwa tsha muvhigo wa ṭhoḍisiso	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, muvhigo wa guranṇḍa kana muvhigo wa magazini
THEMO YA 2			
1 na 2	Nganea, ḍirama, vhurendi	Mafhungo a tshibveledzwa a re na zwa u vhonwa, tsumbo, mapa/ zwigandaedzo/zwikalo/tshati/ zwifanyiso	Nganea, ḍirama, nganeapfufhi, vhurendi
3 na 4	Mafhungo a tshibveledzwa a re na zwa u vhonwa, tsumbo, khungedzelo dayagiramu zwifanyiso/girafu; phosiṭara; ṭhaluso ya tshithu tshibveledzwa tsha u vhonwa	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, tshibveledzwa tsha u pfiwa/tshibveledzwa tsha u vhonwa u ita nyedziselo/nyambedzano ya foramu/phaneḷe	Tsedzuluso ya tshibveledzwa - Nganea, ḍirama, nganeapfufhi, vhurendi
5 na 6	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, maitele ndaela, mafhungo a tshibveledzwa a re na zwa u vhonwa, tsumbo, tshati/thebuḷu/ dayagiramu zwifanyiso/girafu	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, nyambedzano ya foramu/ phaneḷe	Nganea, ḍirama, nganeapfufhi, vhurendi - ṇḍivhadzo, adzhenda na minetse
7 na 8	Nganea/ḍirama	Tsedzuluso ya tshiṭori	Mafhungo a tshibveledzwa a re na zwa u vhonwa, tsumbo, khungedzelo - tsedzuluso
9 na 10	U LINGA HA SAMETHIVI		
THEMO YA 3			
1 na 2	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mbudziswa kana fomo Tshirendo	Ḍirama	Tshibveledzwa tsha mafhungo - wiḷi na thesitamennde
3 na 4	Ḍirama, Tshirendo	Tshibveledzwa tsha mafhungo - atikili ya guranṇḍa/atikili ya magazini	Nganea, ḍirama, nganeapfufhi, vhurendi - u ṇwala ha tshibveledzwa tsha vhudavhidzani - vhurifhi vhu fhelekedzaho khumbelo ya mushumo na ḷiṇwalovhune
5 na 6	Tshibveledzwa kha ṇḍivhadzo, adzhenda na minetse	Nganea, ḍirama, Nganeapfufhi; Tshirendo - vhurifhi ha fomaḷa na vhu si ha fomaḷa	Nganea, ḍirama, nganeapfufhi, vhurendi - u ṇwala maanea
7 na 8	Atikili ya guranṇḍa/magazini kha zwithu zwa maḍuvha ano	Nganea, ḍirama, Nganeapfufhi; Tshirendo - U ṇwala tshiṭori	Nganea, ḍirama, nganeapfufhi, vhurendi - u ṇwala tshibveledzwa tsha vhudavhidzani - thambo na khadi ya u ṭanganedza thambo
9 na 10	Tshibveledzwa tsha mafhungo - masia	Tshibveledzwa tsha nganetshelo - Nganea, nganeapfufhi; vhurendi	Ḍirama - u ṇwala muḥindulano

VHEGE	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
THEMO YA 4			
1 na 2	Dirama/Nganea/Nganeapfufhi	Tshibveledzwa tsha mafhungo: atikili ya magazini/atikili gurannda	Nganea, nganeapfufhi- u nwala vhurifhi ha u humbela mushumo
3 na 4	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na dayari, e-meili, sms, fulaya	Nganea, dirama, nganeapfufhi, tshirendo	Nganea, nganeapfufhi, vhurendi - u nwala e-meili
5 na 6	Nganea, dirama thukhu, folukulo	dirama/litambwa, vhurendi - muvhigo wa dzhenala	Nganea, nganeapfufhi, vhurendi - u nwala nganeavhutshilo, u nwala mafhungo kha dayari, gara ya thambo
7 na 8	Ndovhololo ya zwibveledzwa - hu tshi lugiselwa mulingo	Ndovhololo ya zwibveledzwa - hu tshi lugiselwa mulingo	Ndovhololo ya zwibveledzwa - hu tshi lugiselwa mulingo
9 na 10	U LINGA HA SAMETHIVI		

3.3 PULANE DZA U FUNZA

Vhuimo ha Ntsha, kha vhagudi vha so no vhaho na mashudu tshothe vhu vha magumo a pfunzo ya khombe-khombe. Nga murahu ha Gireidi ya 9 vha a ya u toda mishumo kana vha tevhela mabudo a zwa mishumo. Ndi nga ntshani ha zwezwi uri u gonyiselwa ntsha ha pfunzo hu tea u itwa kha Vhuimo ha Ntsha. Vhagudi vha tea u itwa uri vha wane ndivho dzo fhambanaho vhukuma, mbonalo dzine dza do vha sia (dzi vha siaho) vho dilugisela vhukuma u livhana na vhumatshelo.

U gonyiswa ha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma, kha nyambo, vhu vhe tsini na lingana na Luambo lwa Hayani. Phambano i vha vhudzivha ha tshiveledzwa tshine tsha khou shumiswa/vhalwa na tshiveledzwa tsho bveledzwaho. Vhagudi Vhuimo ha Ntsha vha tea u funzwa tshaka nnzhi dza lushaka lwa litheretsha khathihi na tshaka nnzhi dza zwibveledzwa zwine vha tea u zwi bveledza. U funzwa havho izwi zwi do vha thusa uri vha kone u livhana khonadzeo dzothe dzo vha lindelaho zwa dovha zwa khwinisa na u vala mavhaka a ndivho ane a vha hone.

Pulane ya u funza i sumbedza magudiswa ane a tea u funzwa vhege mbili-mbili dziwe na dziwe kha themo. Thevhekano ya mitevehe ya magudiswa a yo ngo tou randelwa (ai kombetshedzi uri mudededzi u thoma nga zwifhio) na tshifhinga tsho newaho tshi tou vha nyanganyelo ya uri zwi nga dzhia tshifhinga tshingafhani u funza magudiswa. Vhadededzi vha tea u dizaina Pulane dza Ngudo dzavho vha tshi shumisa Pulane dza u Funza dzavho, bugupfarwa dzavho na zwiwe zwishumiswa zwo teaho u funzwa magudiswa hu tshi shumiswa thevhekano na tshikalo zwo teaho. Vhadededzi vha tshutwedzwa u shumisa-vho magudiswa na khontseputi dzi yelanaho na nyimele na vhupo havho.

3.3.1 Ndilila ine zwibveledzwa zwa tumekanywa ngayo kha sekele ya vhege mbili

Zwibveledzwa zwo fhambanaho zwo shumiswa sa muteo kha u ola sekele ya u funza ya vhege mbili. Zwo nangwa ho sedzwa uri zwi tumana hani kha u vhumba yuniti ya mutanganelano, tsumbo, vhagudi vha do thetshesela tshitori na u konou tshi vhalo. Vha do humbelwa u nwala thalutshedzo pfufhi ya ora la nga ha fhethu kana muthu (zwine zwa do tumekanya tshitori) kana u nwala mafhungo nga mubvumbledzwa kha tshitori. U nanga muhumbulo muhulwane kha sekele ya vhege mbili iwe na iwe dzine dza do konisa u tumekanya nyito zwavhuqi. Ndivho ya u shumisa mihumbulo mihulwane ndi u ita uri zwi konadzee u konou dzulela u vusuludza divhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo kha nyimele i pfalaho.

Zwivhumbeo zwa luambo zwo gaganywaho kha sekele iwe na iwe zwo itelwa u khwathisa zwibveledzwa zwine zwa nga bveledzwa kha sekele yeneyo. Mudededzi u a tendelwa u engedza zwiwe zwivhumbeo zwa luambo zwine a pfa zwo tea zwine zwa do thusa kupfesesele kwa magudiswa awe.

3.3.2 Ndlila ine zwibveledzwa/nyito dza tevhekana ngayo kha sekele ya vhege mbili

Tshibveledzwa a tshi tei u tou funzwa nga ndila nkene. Kha nzulele nnzhi, hu tea u vha na tshibveledzwa/nyito ya U thetshesela na U amba, u lugisela nyito ya U vhala kana U nwala. Tshiñwe tshifhinga, nyito ya U thetshesela na U amba i tea u bviswa kha tshibveledzwa tsha U vhala. Vhagudi vha tea u shuma na tshaka dza zwibveledzwa zwo fhambanaho nga ndila ya oraļa na kha u vhala musi vha sa athu humbelwa u nwala itsho tshibveledzwa. Kha nzulele nnzhi, tshibveledzwa tshi tea u thetshesela, tsumbo, tshiṭori kana muvhigo wa mafhungo u ḑo vha wo vha u wa vhuimo ha nṭha u fhira une vhagudi vha ḑo u vhala. Izwi ndi ngauri zwikili zwa u thetshesela zwo bveledzwa u fhira zwikili zwavho zwa u vhala.

3.3.3 Lushaka lwa zwibveledzwa zwo randelwaho na u themendelwa

Hu na lushaka lwa zwibveledzwa lwo randelwaho lune lwa ḑo funzwa kha sekele ya vhege mbili dziñwe na dziñwe. Izwi zwo sumbedziwa kha pulane ya u funza na uri zwi tea u vha hone kha bugupfarwa yo randelwaho. Kha nzulele nnzhi, a hu tou vha na lushaka lwa tshiṭori tsho randelwaho. Hu nga nangiwa u bva kha zwiṭori zwo fhambanaho zwa musalauno, zwiṭori zwa u humbulela (tsumbo, madalo a u sedzulusa, fikishini ya saintsii) zwiṭori zwa ḑivhazwakale (tsumbo, bayogirafi) na zwiṭori zwa sialala (tsumbo, ngano dza vhubvo na ngano dza phukha) zwine zwa vha hone. Zwi a fana-vho na kha tshirendo na matambwa.

Izwi zwi ḑo vha zwibveledzwa zwo nangiwo u bva kha bugu dza u vhala/dziñwe bugu na dzine dza ḑo tikedza tshibveledzwa tsho vhalwaho kha Tshipiḑa tsho randelwaho. Dzi nga kona u vha lushaka lwa tshibveledzwa tshithihi (u khwaṭhisedza u pfesesa tshivhumbeo tsha tshibveledzwa) kana lushaka lwa tshibveledzwa lwo fhambanaho (u tuṭula liñwe dzangalelo na u engedza nga maanda ha vhukoni ha u vhala). Kha nyimele dzoṭhe, u vhala uhu ho engedzwaho hu tea u vha na vhushaka na ṭhoho dza mafhungo na mihumbulo mihulwane yo nangiwo kha tshibveledzwa tsho randelwaho kha sekele ya vhege mbili.

3.3.4 U funza zwikili zwa luambo zwoṭhe nga ndila yo tanganelaho

Naho zwikili kha pulane ya ngudo zwo dzudzanywa nga tshithihi nga tshithihi, a zwi ambi uri musi zwi tshi funzwa zwi funzwa nga tshithihi nga tshithihi, zwi tea u funzwa nga ndila ya muṭanganelano. Tsumbo, musi hu tshi funzwa mushumo wa inthaviyu ya oraļa, vhagudi vha nga vhala tshibveledzwa tsha inthaviyu, vha fhedza nga u nwala kana u bveledza tshibveledzwa tsha inthaviyu. Kunangele kwa zwivhumbeo zwa luambo zwine zwa tea u funzwa kha sekele yeneyo zwi tea u vha izwo zwine zwa ḑo sia zwi khou khwaṭhisa u pfesesa na u bveledza zwibveledzwa zwa oraļa na zwa u tou nwala zwine zwa tea u itwa kha sekele yeneyo, tsumbo, mafhungo a mbudziso, mafhungo a zwitatamennde, maambaambelwa, madanzi, tshivhudzisi, khoḽoni, zwiḑevhe na zwiñwe zwinzhi zwine zwa elana na tshibveledzwa itsho.

Zwiṭirathedzhi zwa u nwala na oraļa zwine zwa tea u funzwa kha sekele ya vhege mbili iñwe na iñwe zwi tea u anana na tshibveledzwa tshine tsha ḑo bveledzwa. Tsumbo, musi hu tshi funzwa maanea a nganetshelo, vhagudi vha tea u funzwa kuñwalele kwa pharagirafu dzine dza lungekana, fhedzi musi vha tshi nwala maanea a mbuletshedzo, vha tea u funzwa kuñwalele kwa pharagirafu dza maga ane a tea u tevhedzwa.

3.3.5 Ndlila ine Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwa shumiswa ngayo

Magudiswa kha Tshipiḑa tsha “Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo” a elana na tshaka dza zwibveledzwa zwo randelwaho fhasi ha ṭhoho: U thetshesela na U amba, U vhala na U ṭalela na U nwala na U ṇekedza na uri zwi ḑo dzhielwa nzhele musi hu tshi ḑo shumiwa na zwibveledzwa na nga zwifhinga zwo avhelwaho kha U thetshesela na U amba, U vhala na U ṭalela, U nwala na U ṇekedza. tsumbo, arali hu tshi khou itwa tshiṭori, vhagudi vha ḑo shumisa tshifhinga tsho fhelaho nahone vha ḑo vhala vha tshi shumisa tshifhinga tshenetshi. Honeha

ndi zwa ndeme uri nyito dzi bveledziwe ho sedzwa kha zwivhumbeo zwa luambo zwikene, kha nyimele. Kha hu nangwe zwiteŋwa zwi bvaho kha khethekanyo ya “Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo” u itela u funza vhagudi luambo lune lwa bvelela nga lwone luŋe kha lushaka lwa tshibveledzwa tsho sedzwaho khatsho nahone kha nzudzanyo ine ya tikedza maitete ane a itea nga one aŋe nahone a tshi lunzhedzana kha u funza luambo. A si zwiteŋwa zwoŋthe zwi no tea u funzwa kha sekele yo ŋewaho; hone kha hu itwe uri zwiteŋwa zwoŋthe zwi re kha mutevhe wa nyangaredzo zwi funzwe mafheloni a ŋwaha. Dziriwe, dza sekele dza vhege mbili dzi nga ḡadzwa nga zwiteŋwa zwa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo. Izwi a zwi ambi uri zwoŋthe zwi tea u funzwa kha sekele yeneyo. Khumbulelo ndi ya uri vhunzhi ha zwiteŋwa zwo funzwaho kha sekele dzo fhiraho kana kha Vhuimo ha Vhukati. Kha Vhuimo ha Nṱha u funzwa ha zwiteŋwa izwi hu ḡo funzwa nga maitete a ndovhololo.

Kha hu vhumbwe nyito dzine dza pfala kha vhagudi nahone dzine dza elana na zwibveledzwa zwine vha khou gudwa kha sekele ya vhege mbili. Nyito nnzhi dza lushaka ulu dzi tea u itwa musi vhagudi vha tshi bvela phanda u bva kha Gireidi ya 4 u swika kha ya 6. U nanga milayo nga vhuronwane ine ya tea u ṱalutshedzwa vhagudi na u sa zwi itesa. Vhagudi vha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma vha guda luambo nga u ḡiwana vhe hune lwa ambiwa hone tshifhinga tshoŋthe na nga u tou lu shumisa. U ita ṅdowenḡowe kha Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi ḡo khwinisa zwikili izwi. U funza hu tea u vanganya zwoŋthe zwikili na zwivhumbeo zwa luambo sa izwi zwi na vhushaka. Izwi zwoŋthe zwi tea u funzwa zwi kha nyimele. Kha hu dzhielwe nzhele-ha uri hu na tshifhinga tsho khetheaho tsho avhelwaho u funza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo.

3.4 THEBUḲU YA PULANE DZA U FUNZA

GIREIDI YA 7 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa nganeapfufhi • U ḡivha mihumbulo mihulwane na i tikedzaho zwi re kha nganeapfufhi • U Ṇwala notsi • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo na u sumbedza u pfesesa khontseputi U dovha u anetshela tshiṭori • U dovha u anetshela zwiwo nga mutevhe u re wone • U bula vhabvumbledzwa nga ṇḡila yone • U bula muṭogo wa tshifhinga	Tshibveledzwa tsha ḡitheretsha: Nganeapfufhi • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḡitheretsha: sa, vhabvumbledzwa, vhubvumbledzi, puloto, khudano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhala: • U rangela u vhala (u ḡivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudiso, u fanyisa, u fhambanyisa, u thaṭhuvha) Zwiṭirathedzhi zwa u rangela u vhala • U ḡivha mbonalo dza tshibveledzwa dzi ngaho sa dzina ḡa bugu, ṭhoho, nyolo • U ḡivha zwiṭiḡa zwa bugu zwi ngaho sa khavara, siṭari ḡi re na dzina ḡa bugu, indekisi, ndima, ḡulosari Tholokanyondivho ya u vhala na zwiṭirathedzhi zwa u vhala • U sikima na u sikena • U vhala wo tou fombe • U vhona nga ṭo ḡa muhumbulo • U humbulela (u inifera) na kuhedzisele • Mbuno na kuhumbulele kwa ene muṇe • Ṭhalutshedzo dza maipfi	U Ṇwala pharagirafu ya nganetshelo Milayo ya pharagirafu: • Fhungo ḡa ṭhoho ya pharagirafu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • U shumisa maṭanganyi u itela u ṭumekanya • U ṭalutshedza ṭhodea dza tshibveledzwa dzi ngaho sa u anetshela tshiṭori • U shumisa maipfi na tshitaila zwo teaho • U Ṇwala nga kha tshifhinga tsho fhelaho U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ṭa mvetomveto • U ṭa ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u Ṇekedza U Ṇwala nganeapfufhi yo sendekwaho kha tshenzhemo ya ene muṇe	U shuma na/nga maipfi: madzina vhukuma na madzina zwao, madzina a zwi vholeaho (mbalo) na zwi sa vhalei, madzina a zwi fareaho na zwi sa fareiho (ngelekanyo) U shuma na/nga mafhungo: fhungo tswitti, tshitatamennde, tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhiraho (fhelaho) Mupeleṭo na ndongazwiga: tshithoma (tshitopo), tshiawelo (khoma), kholoni, semikholoni, maleḡere danzi na maleḡere maṭuku

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	Zwiṭirathedzhi zwa U thetsheslesa na U amba U thetsheslesa na U amba nga ha tshirendo • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo na u sumbedza u ptesesa khontseputi • U fhindula mbudziso • U ṭalutshedza khonani uri ndi ngani u tshi funa tshirendo tshikene U vhalala nṭha ho lugiselwaho • Thounu, u bvisa ipfi, mubulo wa ipfi, u ita mafurase, u ṭanganya maṭo • U dzhieie nzhele kushumisele kwa ndongazwiga • U shumisa luambo lwa muvhili nga nḏila yo teaho	Tshibveledzwa tsha ṭitheretsha: zwirendo Ngona dza u vhalala • U vhalala ha mugudi e eṭhe Zwiṭirathedzhi zwa u rangela u vhalala • U ḑivha mbonalo dza tshibveledza dzi ngaho sa dzina ṭa bugu, ṭhoho, nyolo • U ḑivha zwipiḑa zwa bugu zwi ngaho sa khavara, siaṭari ṭi re dzina ṭa bugu, indekisi, ndima, guḷosari Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḏa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza	Tshibveledzwa tsha vhusiki: tshirendo tsha ene muṇe Milayo ya tshitanza • Tshivhumbeo tsha tshitanza • U shumisa maṭanganyi u itela u ṭumekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na tshivhumbeo • kunangele kwa maipfi (dikishini) • Luambo lwo dzumbamaho U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u Ṇekedza U Ṇwala tshirendo	U shuma na/nga maipfi: madzina mbumbano, madzina tserekano, maiti, masala, masala a vhuṇe Ṭhalutshedzo dza maipfi: pfanapheleledzo (raimi), maipfi mapambwa, maidioma, mirero, alitheresheni, asonentsi, khonsonentsi, mafanyisi, mametafore, maaravhi, manyanyu, (pfanywa) sinonimi, (mafhambanyi) antonimi Mupeleṭo na Ndongazwiga: khethekanyo ya maipfi, tshithoma (tshitopo), khoma

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	Zwiṭirathedzhi zwa U thetsheshelesa na U amba Khaseledzo ya ḡirama - U shela mulenzhe kha nyambedzano dzi si dza fomala nga ha ṭhoho dzo leluwaho - U shumisa ridzhisita yo teaho - U omelela kha khaseledzo - U ṭalusa mihumbulo mihulwane na i tikedzaho - U Ṇwala notsi - U fhindula mbudziso U shumisa mufhindulano u songo ṭhelaho wa vhagudi - U shela mulenzhe kha mufhindulano - U shumisa luambo lwo teaho - U fhindula nga ṇḡila yo teaho - U tevhedza ndaela kana milayo ya mufhindulano, tsumbo, u sielisana - U shumisa luambo lwa muvhili nga ṇḡila yo teaho	Tshibveledzwa tsha ṭitheretsha: ḡirama (luṭa luthihi) - Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ṭitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbodzi, puloto, khudano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalale: - U rangela u vhalale (u ḡivhadza tshibveledzwa) - U vhalale (mbonalo dza tshibveledzwa) - Nga murahu ha u vhalale (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhaṭhuvha) Vhurendi - Mbonalo dza ndeme dza tshirendo - tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) - tshivhumbeo tsha nga ṇḡa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) - ṭhalutshedzo yo dzumbamaho - ṭimudi - thero na mulaedza U vhalale/ṭalela u itela u pfesesa (zwiṭirathedzhi) - U sikima na u sikena - U vhalale wo tou fombe - U humbulela - U humbulela (u inifera) ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḡowealeho nga u shumisa zwipida zwo a vhumbeo - Kushumisele kwa luambo kwo teaho	U Ṇwala mufhindulano, u tamba ḡirama - Ṭhoḡea dza fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa ene muṇe - Vhaṭanganedzi vha maṭhongo, ndivho na nyimele - U nanga maipfi - U tea ha kuambeke kukene - U sokou ambavho U sedza kha maitele a u Ṇwala - U pulana - U ita mvetomveto - U ita ndovhololo - U dzudzanya - U vhalulula u itela u khakhulula na u Ṇekedza	U shuma na/nga maipfi: madzina zwao, maiti, masala, masala a vhuṇe U shuma na/nga maṭhongo: fhungo tswititi, tshitatamennde, tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho ṭhelaho, ṇefhungo, ṭipfanisi ja ṇefhungo na ṭiti Ṭhalutshedzo dza maipfi: pṭanywa (sinonimi), maṭhambanyi (antonimi), mirero, maidioma Ndongazwiga: khoḡoni, u vula na u vala zwitangi, (khoma), tshigagarukela, tshivhudzisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa nganeapfufhi/foḷukuloo Tholokanyandivho ya u thetshelesa • U ṭalusa mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • U Ṇwala notsi • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo khathihi na u sumbedza u pfesesa zwitenwa • U ṭalusa thekiniki dza u kwengwedza na u fhuredzela ho teaho • U fhindula mbudziso Nyambedzano ya tshigwada/phaneḷe U thetshelesa vhurendi na u wana ṭhalutshedzo U amba nga ha tshiṭori/ngano dze vha ita kha nyito dzo fhelaho • U ṭalusa vhabvumbwedza • U amba nga ha thero • U amba nga ha kuvhonele kwa ene muṇe • U ṭumanya zwi re kha tshiṭori na tshenzhemo ya ene muṇe	Tshibveledzwa tsha ḷitheretsha : Nganeapfufhi/foḷukuloo • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḷitheretsha: sa, vhabvumbwedza, vhubvumbwedzi, puloto, khuḑano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalo: • U rangela u vhalo (U ḑivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḑa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ḷimudi • thero na mulaedza U vhalo/ṭalela u itela u pfesesa • U sikima na u sikena • U vhalo wo tou fombe • U humbulela ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḑowealeho nga u sedza zwipḑa zwo a vhumbeo-	U Ṇwala tsedzuluso/vhurifhi • Ṭhoḑea dza fomethe, tshitaila • Vhaṭanganedzi vha mathungo, ndivho na nyimele • Ṭhumanyo ya pharagiraṭu • U nanga maipfi U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u Ṇekedza U Ṇwala vhurifhi/ṭsedzuluso hu tshi tevhelwa maitele a u Ṇwala	U shuma na/nga maipfi: vhuthihi na vhunzhi, maṭaluli (maḑadadzina), mbambedzo. U shuma na/nga mathungo: tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhelaho Ṭhalutshedzo dza maipfi: homonimi, phoḷisemi, thai, mirero, maidioma

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshhelesa na U amba Tholokanyondivho ya u thetshhelesa • U ṭalutshedza maitele a u thetshhelesa • U ṛwala notsi • U ṭhindula mbudziso Nyambedzano ya tshigwada/phanele • U amba nga ha mihumbulo yo khetheaho i re kha tshiṭori tshipfufhi • U dzhia sia nga ha mihumbulo na u ṭumanya na tshibveledzwa u itela u tikedza vhuimo kana sia ilo • U ṭumanya zwi re kha tshiṭori na tshenzhemo ene muṇe	Tshibveledzwa tsha ṭitheretsha : Nganeapfufhi • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ṭitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, vhubvumbwedzi, puloto, khuḡano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalo: • U rangela u vhalo (u ḡivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u ṭhindula mbudziso, u fanyisa, u ṭhambanyisa, u ṭhaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḡa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza U vhalo/ṭalela u itela u pfesesa (zwiṭirathedzhi) • U sikima • U sikena • U vhalo wo tou fombe • Mbuno na kuhumbulele kwa ene muṇe • U humbulela ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḡowealeho nga u sedza zwipida zwo a vhumabaho	U ṛwala maanea a ṭhaluso/mbuletshedzo Milayo ya pharagirafu: • Fhungo ṭa ṭhoho ya pharagirafu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo ya u ṭmekanya pharagirafu • U ṭanganya u itela u ṭmekanya • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mathungo zwo ṭhambanaho U sedza kha maitele a u ṛwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṛkedza U ṛkedza maanea u itela u lingwa	U shuma na/nga maipfi: thangi, mitshila, mudzi, maiti U shuma na/nga mathungo: fhungodavhitsinde (ṭi ḡimisaho nga ṭothe), fhungodavhitsinde (ṭi sa ḡimisi nga ṭothe) Ṭhalutshedzo dza maipfi: ppanywa (sinonimi) Ndongazwiga na mupeleṭo: Kushumisele kwa dikishinari, mupeleṭo, milayo ya mupeleṭo

U LINGA HA FOMAḐA HA THEMO YA 1		
MUSHUMO WA 1: ORAḐA	MUSHUMO WA 2: U ḐWALA	MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1
U dovha u anetshela tshiḑori/nyambedzano ya tshirendo/ muffindulano/ tshigwada/phaneḑe	Maanea a mbuletshedzo (ḑhaluso) /nganetshelo Vhurifhi vhu si ha fomaḑa/tседzuluso (riviḑu) / muffindulano	Tholokanyonḑivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo

GIREIDI YA 7 THEMO YA 2 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshhelesa na U amba U thetshhelesa u itela u pfesesa: • U ṭalutshedza maitele a u thetshhelesa • U Ṇwala notsi • U ḥindula mbudziso U anetshela tshitori • Vhubvumbwedzwa • Kunangele kwa maipfi (dikishini) • Luambo lwa muvhili	Tshibveledzwa tsha jitheretsha sa nganea ya vhaswa/ḡirama • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha jitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, vhubvumbwedzi, puloto, khugano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalala: • U rangela u vhalala (u ḡivhadza tshibveledzwa) • U vhalala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalala (u ḥindula mbudziso, u fanyisa, u ḥambanyisa, u ṭaṭhuvha) U vhalala/ṭalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsho Ṇwalaho na/kana tsha u vhonwa sa khathuni/zwiṭiripi zwa filimu) • U sikima • U sikena • U vhalala wo tou fombe • U humbulela (vhabvumbwedzwa (vhaanewa), nyimele, fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ṭalutshedzo ya maipfi a so ngo ḡowealeho nga u sedza zwipiḡa zwo a vhubbaho • Luambo lwa nyanyuwo	U Ṇwala: Maanea a nganetshelo Milayo ya pharagirafu: • Ḥungo la ṭhoho ya pharagirafu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya pharagirafu • U ṭanganya u itela u ṭmekanya • U shumisa tshaka, vhlupfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo ḥambanaho U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza	U shuma na/nga maipfi: Dzina tserekano, tshiitwa, maṇwe madzina a re na mishumo mivhili maiti, Maṭaluli (maḡadzadzina) : mbambedzo U shuma na/nga mafhungo: ḥungo tswiti, tshitamennde, tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho ḥelaho Ṭalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṭalutshedzo dzi re khagala (jitheraḡa), dzo dzumbamaho, Luambo lwa nyanyuwo Ndongazwiga: tshiithoma (tshitopo), tshiawelo (khoma), tshigagarukela, tshivhudzisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U N'EKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Tholokanyondivho ya u thetshelesa (tshibveledzwa tsho n'wala/ mukumedzo wa mafhungo a TV) • U tšalutshedza maitele a u thetshelesa • U n'wala notsi • U n'wala phindulo Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha oraḷa: Dibeithi (kha u kungedzela) • U nanga tšoho yo teaho • U taṭa nga nḡila i lunzhedzanaho • U shumisa zwithu zwa u tšumanya nga nḡila yone • U shumisa zwivhumbeo zwa luambo na ḡivhaipfi nga nḡila yo teaho • U shumisa luambo lwa nyanyuwo na u kwengweledza • U tevhedza ndaela	U vhala/taṭela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsha u n'wala na/kana tsha u vhone wa khungedzelo) • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela (vhavvumbwedzwa (vhaanewa), nyimele, fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela tšalutshedzo ya maipfi a so ngo ḡowealeho nga u sedza zwipiḡa zwo a vhumba • Luambo lwa u fhuredzela • Luambo lwa fomaḷa/lu si lwa fomaḷa Tshibveledzwa tsha iṭheretsha tshi ngaho sa nganea tšukhu • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha iṭheretsha: sa, vhavvumbwedzwa, vhubvumbwedzi, puloto, khuḡano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhala: • U rangela u vhala (u ḡivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudiso, u fanyisa, u fhambanyisa, u tšatšuvha)	U n'wala zwibveledzwa zwa vhudavhidzani: Khungedzelo/u n'wala zwibveledzwa zwa vhudavhidzani • Thoḡea dza fomethe • Ndivho, tshigwada tsho livhiwaho khatsho na nyimele • U nanga maipfi na u vhumba mafhungo • Elemennde dza u vhone wa sa: lushaka na saizi zwa fonto, tšoho dza mafhungo, zwiga, muvhala) • Luambo lwa u fhuredzela/ • Kwengweledza U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'ekedza	U shuma na/nga maipfi: Madzina vhukuma, mbeu, vthuthi na vthunzhi Maṭaluli: masumbi, vhusshaka U shuma na/nga mafhungo: tshipitshi tsho livhaho na tsho vhihwaho na mafhungo mbumbano Tšalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), tšalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho Mupeleṭo na ndongazwiga: khoḷoni; semi-khoḷoni Kushumisele kwa dikishinari

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Nyambedzano dza tshigwada/kijasi nga ha u ṇea ndaela kana u tevhela maitele • U nanga ṭoho yo teaho • U kovhekana mihumbulo • U sielisana na u thetshelesa nga vhuronwane • U ḑadza kha magake • U shumisa maipfi o teaho u itela uri nyambedzano i bevele phanḑa U amba ho lugiselwaho/ho so ngo lugiselwaho • Kunangele kwa maipfi (dikishini) • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • U shumisa zwiḡa/maipfi zwa u vhidza muambi a tevhelaho kha mukumedzo • U shumisa luambo lwa muvhili nga ndila yo teaho	U vhalo tshibveledzwa tsha ndaela, sa ndaela/maitele a zwithu • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha jitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, vhubvumbwedzi, puloto, khuḑano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalo: • U rangela u vhalo (u ḑivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanya, u ṭaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḑa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwithanza) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • jimudi • thero na mulaedza	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi: ndaela • Ṭhoḑea dza fomethe, tshitaila • Vhatanganedzi vha maḡungo, ndivho na nyimele • U ṭumekanya pharagirafu • U nanga maipfi na tshivhumbeo tsha maḡungo U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza U Ṇwala ndaela	U shuma na/nga maipfi: Thangeladzina - dza madzina, fhethu na kutshimbilele Liḑadzadzina (liṭaluli) ja mbalo U shuma na/nga maḡungo: Maambwaita na maambwaitwa Ṭhalutshedzo dza maipfi: maidioma na mirero Mupeleṭo na ndongazwiḡa: tshifhandi, luḡala (aposiṭirofi)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U ita nyedziselo ya ḡirama • U dzhia mushumo wau • U shumisa luambo lwo teaho • U tevhedza milayo • U shumisa luambo lwa muvhili nga ṇḑila yo teaho Nyedziselo ya ṭhodiso • U dzudzanya mbudziswa • U tevhedza milayo • U shumisa luambo lwo teaho • U vhiga mawanwa	U vhala tshibveledzwa tsha ḡitheretsha: sa ḡirama • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḡitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, vhubvumbwedzi, puloto, khuḑano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhala: • U rangela u vhala (u ḡivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhaṭhuvha)	U Ṇwala ḡirama tsedzuluso Milayo ya pharagirafu: • Fhungo ḡa ṭhoho ya pharagirafu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya pharagirafu • U ṭanganya u itela u ṭumekanya • U shumisa tshaka, vhlapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	U shuma na/nga maipfi: maiti a no ṭfukisela na a sa ṭfukiseli U shuma na/nga mafhungo: maambwaitwa; tshifhinga tsha zwino; tshipitsi tsho livhaho na tsho vhwigwaho Ṭhalutshedzo dza maipfi: ṭfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṭhalutshedzo dzi re khagala (ḡitherajala), dzo dzumbamaho Mupeleṭo na Ndongazwiga: kholoni; zwigdevhe; tshivhudzisi; tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo)
U LINGA HA FOMALA HA THEMO YA 2				
9-10	MUSHUMO WA 1: ORALA	MUSHUMO WA 2: U ṆWALA	MUSHUMO WA 3: MILINGO YA VHUKATI HA ṆWAHA	
	Tholokanyondivho ya u thetshelesa/dibeithi/khaseledzo/tshipitsi tshi so ngo lugselwaho/tsho lugiselwaho/nyambedzano nga ha u ṇea ndaela	ḡitheretsha: Mbudziso dza phindulo ṭfufhi	Milingo ya vhukati ha Ṇwaha Bambiri ḡa 2: Tholokanyondivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na ḡitheretsha Bambiri ḡa 3: U Ṇwala: Maanea mathihi na tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshithihi	

GIREIDI YA 7 THEMO YA 3 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Tholokanyondivho ya u thetshelesa nga ha u ḑadza fomo/mbudziswa • U ita ṇḑowḑowe ya maitele a u thetshelesa • U ṇwala notsi • U ḑindula mbudziso Zwivhumbeo zwo ḑhambanaho zwa ḑhudavhidzani ha oraḑa kha u shumisa mbudziswa kana fomo Nyambedzano ya foramu/phanele • U nanga ṭhoho • U kovhekana mihumbulo • U sielisana na u thetshelesesa nga ḑhuronwane • U ḑadza kha magake • U shumisa maipfi o teaho u itela uri khaseledzo i bvele phanḑa	U vhalala tshibveledzwa nga ḑhudi ha mbudziswa na uri i ḑadzwa hani • Maḑhungo a ṭḑeaho • Kushumisele kwa luambo • Tsaino Maitele a u vhalala: • U rangela u vhalala (u ḑivhadza tshibveledzwa) • U vhalala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalala (u ḑindula mbudziso, u fanyisa, u ḑhambanyisa, u ṭhaṭhuvha) U vhalala/ṭalela u itela u pḑesesa • U sikima • U sikena • U nweledza • U ḑhona nga iṭo ḑa muhumbulo • U humbulela • Ṭhalutshedzo dza maipfi	Zwibveledzwa zwa ḑhudavhidzani zwi ngaho sa u ḑadzwa ha mbudziswa kana fomo: • U tevhedza ndaela • U ḑea maḑhungo a re one hu si na u lenga • U shumisa luambo lwo teaho U sedza kha maitele a u ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	U shuma na/nga maipfi: maḑina zwao; makateli; maḑadzisi (maḑadzaliṭi) a maitele na a tshifhinga; maṭaluli (maḑadzadzina) U shuma na/nga maḑhungo: ḑhungodavhi ḑa dzina; ḑhungodavhi ḑa ḑitaluli na ḑhungodavhi ḑa ḑiḑadzisi; maḑhungo mbumbano na maḑhungo tserekano Ṭhalutshedzo dza maipfi: pḑanywa (sinonimi), maḑhambanyi (antonimi) Nḑongazwiga: tshivhudzisi; elipisisi; maḑanzi; tshifhandi, ṭhukhufhadzo ya dzina (abriviesheni) - inishiaḑzesheni, akhironimi, kilḑudi, ṭhirankhesheni

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa ḍirama (Mufhindulano/ Inthaviyu) • U dzudzanya mbudziswa • U tevhedza milayo • U shumisa luambo lwo teaho • U ṇwala notsi • U vhiga mawanwa Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha orala U ita ṭitambwa U shandukisa lushaka lwa ṭitheretsha u ya kha luṇwe lushaka • U thoma mufhindulano • U tamba nga ṇḍila ine ya dzudza ndivho na tswikelelo dza tshiṭori tsha u thomathoma kana vhukumakuma • U ita uri vhubvumbudzwa hu tendisee hu tshi khou shumiswa zwithu zwo leluwaho - U shumisa zwithu zwine zwa nga bvisela khagala fethuvhupo na tshifhinga	Tshibveledzwa tsha ṭitheretsha, sa ḍirama ya vhaswa/ḍirama ya radio • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ṭitheretsha: sa, vhabvumbudzwa, vhubvumbedzi, puloto, khuḍano, siangane, fethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalo: • U rangela u vhalo (u ḍivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figura dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), pfanapheledzo (raimi), mufvetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga ṇḍa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza	Zwibveledzwa zwilapfu, tsumbo, Mufhindulano/ Inthaviyu yo tou ṇwalwaho • Ṭhodea dza fomethe, tshitaila • Vhaṭanganedzi vha mathungo, ndivho na nyimele • U nanga maipfi • Kushumisele kwa luambo kwo teaho U sedza kha maitele a u ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	U shuma na/nga maipfi: madzina vhukuma, vthuthi na vthunzhi Maṭaluli (maḍadadzina) : mbambedzo U shuma na/nga mathungo: mathungo tserekano a re na fhungodavhi ṭa vhusaka; tshipitshi tsho livhaho na tshi so ngo livhaho. Ṭhalutshedzo dza maipfi: mudzi wa maipfi Ndongazwiga: kholoni; zwiḍevhe; tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo); luṇala (aposiṭirofi); tshivhudzisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U NŴALA NA U NĚKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha orala Nyedziselu: kutshimbedzele kwa muṭanganano • Mavulele/kuḍivhadzele kwavhuḍi • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • Kushumisele kwa luambo • U shumisa luambo lwa muvhili nga nḍila yo teaho • Magumo avhuḍi Tholokanyondivho ya u thetshelesa (tshibveledzwa tsho nwalaho/ mukumedzo wa mafhungo a TV) • U ṭalutshedza maitele a u thetshelesa • U nḵwala notsi • U ḥindula mbudziso	U vhalo tshibveledzwa nga ha u nḵwala nḍivhadzo/adzhenda na minetse • Vhashelamulenzhe • Kushumisele kwa luambo • Fomethe • U ita mushumo Maitele a u vhalo: • U rangela u vhalo (u ḍivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u ḥindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanya, u ṭaṭhuvha) U vhalo/ṭalela u itela u pfesesa tshibveledzwa tsho nḵaliwaho/tsha u vhone/ḡirafu • U tshimbidza maṭo nga nḥa u itela u wana muhumbulo muhulwane (U sikima) • U tshimbidza maṭo nga nḥa u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho (U sikena) • U humbulela • U humbulela ṭalutshedzo ya maipfi a so ngo ḍowealeho na zwifanyiso • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mihumbulo ya ene muṇe	Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani, tsumbo, nḍivhadzo/adzhenda na minetse • U ḍivha vhaṭanganedzi mafhungo, nḍivho na u nḵwala • U dzhia tsho ya tshitaila, kuvhonele kwa zwithu na fomethe ya u nḵwala • U nanga maipfi na zwivhumbeo zwa luambo U sedza kha maitele a u nḵwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nḵekedza	U shuma na/nga maipfi: Masala: a vhusaka, masumbi, masumbavhuṇe U shuma na/nga mafhungo: tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhelaho; tshipitshi tsho livhaho na tsho vhwahaho; Maambwaita na maambwaitwa Ṭhalutshedzo dza maipfi: Mitshila ya maṭi (masikwa) Ndongazwiga: luṇala (aposiṭirofi); maleḡere danzi; tshiawelo (khoma); tshitoma (tshitopo); kholoni

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha mafhungo a tshifhinga tshetsho o disendekaho atikili dza gurannda na magazini • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • U shumisa luambo lwa u nyanyula/kwengweledza/fhuredzela • U shumisa maipfi/ngafhadzo u vhidza muambi a tevhelaho (khiyu) • U tevhedza milayo • U shumisa luambo lwa muvhili nga ndila yo teaho • Mathomo na magumo a re na mutsindo • Ndivho, tshigwada tsho livhiwaho khatsho na nyimele U vhalela ntha ho lugiselwaho/hu so ngo lugiselwaho - gurannda • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • U shumisa ndongazwiga nga ndila i pfadzaho • U shumisa luambo lwa muvhili nga ndila yo teaho	U vhalatalela u itela u wana mafhungo (u shumisa tshibveledzwa sa atikili dza gurannda/atikili dza magazini/zipitshi zwo nwalwaho • U tshimbida mafo nga ntha u itela u wana muhumbulo muhulwane (u sikima) • U tshimbida mafo nga ntha u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho (u sikena) • U humbulela • Mbuno na kuvhonele kwa ene mune • Kuvhonele kwa muhwali • U humbulela thalutshedzo ya maipfi a so ngo dowealeho na zwifanyiso • Luambo lwa fomala/lu si lwa fomala • Thalutshedzo dzo livhaho/dzo dzumbamaho • Figara dza muambo U n'wala tholokanyondivho	Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu/zipufufhi: atikili ya bammhiri • Thoqea dza fomethe, tshitaila • Vhatanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • U nanga maipfi na zwivhumbeo zwa luambo U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekeda U n'wala atikili ya gurannda	U shuma na/nga maipfi: madzina ngelekanyo (khumbulelwa); madzina a zwi fareaho Thangeladzina Maṭaluli (maḍadzadzina) : mbambedzo U shuma na/nga mafhungo: Nzudzanyo ya u lunzhedzana (u tevhekana); nzudzanyo u ya nga ndeme, pharagirafu ya mbuleishedzo, luambo lwa u kwengweledza na lwa nyanyuwo; u dzhia sia na luvhengela mbiluni; u sedza nga ito lithi (siteriothaiphi); mbudziso dzi sa toḍi phindulo Thalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), thalutshedzo dzi re khagala (itheraḷa), dzo dzumbamaho (figarethivi) Ndongazwiga: zwigdevhe; tshigagarukela; tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo); tshivhudzisi; elipisisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Tholokanyondivho ya u thetshelesa ho sendekwaho kha u nea masia • U ita ndowendowe ya maitele a u thetshelesa • U riwala notsi • U riwala phindulo Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha oral, tsumbo, u nea masia/ndaela • U shumisa luambo lwo teaho • Mafhungo mapfufhi a takadzaho • Zwidodombedzwa	Tshibveledzwa tsha jitheretsha sa nganea ya vhaswa/Nganeapfufhi/ qirama/radio qirama • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha jitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, vhubvumbwedzi, puloto, khuḁano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalo: • U rangela u vhalo (u divhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u thaḁuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḁa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • kuḁwalele • thaḁutshedzo yo dzumbamaho • jimudi • thero na mulaedza	U riwala nganetshelo/maanea a thaḁuso/mbuletschedzo • Thaḁea dza fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa ene muḁe • Vhaḁanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • U nanga maipfi na zwivhumbeo zwa luambo U sedza kha maitele a u riwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza	U shuma na/nga maipfi: dzina tserekano Masala - masumbavhuḁe, a vhusshaka, a khumelamurahu Maḁaluli (maḁadzadzina) : mbambedzo U shuma na/nga mafhungo: u thaḁuvha pharagirafu, fhungo tswititi, tshitatamennde, tshifhinga tsho fhelaho; tshifhinga tsha zwino Thalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), thaḁutshedzo dzi re khagala (jitheraḁa), dzo dzumbamaho Mupeleḁo na Ndongazwiga: tshithoma (tshitopo); tshiawelo (khoma); kholoni, semi kholoni

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10		U vhalo na ṭalela u itela u pfese, tshibveledzwa tsho ṇwalwaho/ṭsha u vhoṇwa • U tshimbida maṭo nga ṇṭha u itela u wana muhumbulo muhulwane • (u sikima) • U tshimbida maṭo nga ṇṭha u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho • (u sikena) • U humbulele • Mbuno na kuvhonele kwa ene muṇe • Kuvhonele kwa muṇwali • U humbulele ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḑowealeho na zwifanyiso • Mbuno na kuhumbulele kwa ene muṇe • Ṭhalutshedzo yo livhaho na yo dzumbamaho		
U LINGA HA FOMAḐA HA THEMO YA 3				
MUSHUMO WA 1: ORAḐA		MUSHUMO WA 2: U ṆWALA		
Nyedziselo - matshimbidzele kwa muṭangano/u vhalo ho lugiselwaho/hu so ngo lugiselwaho/u ṇea masia/nyambedzano ya foramu/phaneḑe		Maanea a mbuletshedzo/nganetshelo Adzhenda na minetse		
		MUSHUMO WA 3: THESITE YA 3		
		Tholokanyondivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo KANA Ḑitheretsha		

GIREIDI YA 7 THEMO YA 4 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U ṁba Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho U ḡvhadza muambi/dzindivhuho/u anetshela tshitori • U nanga ṭhoho yo teaho • U dzudzanya mafhungo nga ṇḡila i ṭumekanaho • U ṭalusa ḡvhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo • Mathomo na magumo avhuḡi Mbonalo na milayo (thekiniki dza u amba phandḡa ha vḡathu, tshivhumbeo) U vḡalela ṇṭha • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • U tevhedza ndongazwiga nga ṇḡila i pfadzaho • U shumisa luambo lwa muvhili nga ṇḡila yo teaho	Tshibveledzwa tsha iṭheretsha, sa ṇḡanea ya vḡaswa/ṇḡaneapfufhi/ḡirama • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha iṭheretsha: sa, vḡabvumbwedzwa, vḡubvumbwedzi, puloto, khuḡano, siḡangane, fṡethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vḡala: • U rangela u vḡala (u ḡivḡadza tshibveledzwa) • U vḡala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vḡala (u ḡindula mbudziso, u fanyisa, u ḡambanyisa, u ṭaṭhuvḡa) U vḡala/ṭalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsha u ṇṭwala na u vḡonwa) • U tshimbidza maṭo ṇṭha u itela u wana muhumbulo muhulwane • (u sikima) • U tshimbidza maṭo ṇṭha u itela u wana zwidombwedzwa zwi tikedzaho • (u sikena) • U humbulela • U humbulela (u inifera) ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḡowealeho na zwifanyiso • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mbuno na kuhumbulele kwa ene muṇḡe • U humbulela na u pendela • Mihumbulo ya ene muṇḡe	Tshibveledzwa tsha vḡudavḡidzani vḡulapfu/vḡupufuhi, tsumbo, u ṇḡe masia • Ṭhoḡea dza fomethe, tshitala • Vḡaṭanganedzi vḡa mafhungo, ṇḡivḡho na ṇṭimele • U nanga maipfi na na zwivhumbeo zwa luambo U sedza kḡa maitele a u ṇṭwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vḡalulula u itela u khakhulula na u ṇḡekedza	U shuma na/ṇḡa maipfi: dzina tserekano; Maṭaluli (maḡadzadzina) : mbambedzo; Thangeladzina - tswititi (ipfi iṭhili), mbumbano (maipfi mavhili), tserekano (maipfi mararu na u ḡhira), thangeladzina U shuma na/ṇḡa mafhungo: fhungo tswititi; mafhungo mbumbano; mafhungo tserekano; fhungodavḡitsinde ḡa ḡḡadzadzina (ḡitaluli) na ḡḡadzajiti (ḡḡadzisi); Ṭhalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi); mafḡambanyi (antonimi); ṭhalutshedzo dzi re khagala (iṭheraja); kḡa ṇṭimele; dzo dzumbamaho; maṭaluli (maḡadzadzina); maḡadzisi (maḡadzajiti); Ndongazwiga: semikhoḡoni; zwiṭangi; tshithoma (tshitopo); luḡala (aposiṭrofi)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	Zwiṭirathedzhi zwa U thetsheshelela na U amba Tholokanyondivho ya u thetsheshelela (tshibveledzwa tsho ṁwalwaho/ mukumedzo wa mafhungo a TV) • U ṭalutshedza maitele a u thetsheshelela • U ṁwala notsi • U ṁwala phindulo Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha oraḷa Nyambedzano ya dibeithi/tshigwada: U amba nga ha e-meili/phosiṭara/u ṁwala kha dayari/mabambiri a u diṭhadza (fuḷaya) • Mbonalo na milayo • U pulana, u ṭoḷisisa, u dzudzanya na u ṁekedza	U vhalo tshibveledzwa tshi ngaho sa dayari/e-meili/mabambiri a u diṭhadza (fuḷaya) • Fomethe • Kushumisele kwa luambo • Vhaṭanganedzi vha mafhungo Maitele a u vhalo: • U rangela u vhalo (u diṭhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u ṁindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhaṭhuvha) Vhurendi/foḷukuloo • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), pṁanapheledzo (raimi), mṁtevhettsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga ṁṁḍa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ṁdima (zwitanza) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ḷimudi • thero na mulaedza	Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu/zwipfufhi, tsumbo, e-meili, phosiṭara/u ṁwala dayari/mabambiri a u diṭhadza (fuḷaya) • Ṭhoḍea dza fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa ene muṁe • Vhaṭanganedzi vha mafhungo, ṁdivho na nyimele • U nanga maipfi, ṭhalusa yo khwaṭhaho • Tshivhumbeo tsha fhungo, vhulapfu na tshaka U sedza kha maitele a u ṁwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ṁdovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṁekedza U bveledza tshithihi tsha zwibveledzwa tshi re afho ṁṭha-	U shuma na/nga maipfi: masala - zwivhudzisi - masumbi, makateli; maiti, maṭaluli (maḍadadzina) : mbambedzo Thangi, mitshila na mudzi. U shuma na/nga mafhungo: tshipitshi tsho livhaho; mbudziso na u ṁindula hu si na u lenga; ḷipfanisi ḷa ṁefhungo na ḷiti; zwitatenṁnde zwo ṭukufhadzwaho; mbudziso dzi si na phindulo Ṭhalutshedzo dza maipfi: mafambanyi (antonimi); ṭhalutshedzo dzi re khagala (ḷitheraḷa); dzo dzumbamaho; kha nyimele Ṇdongazwiga: zwigevhe; tshivhudzisi; tshiawelo (khoma); tshigagarukela; fonto

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	Zwiṭirathedzhi zwa U thetsheslesa na U amba Tholokanyondivho ya u thetsheslesa • U ṭalutshedza maitele a u thetsheslesa • U Ṇwala notsi • U ḥindula mbudziso Tshipitshi tsho lugiselwaho • U shumisa thounu, luvhilo na u shandukisa ipfi (inthonesheni) • U shumisa luambo lwa u fhuredzela/nyanyuwo/kwengweledza/fhuredzela • U shumisa maipfi/ngafhadzo ya u vhidza muambi ane a khou tevhela • U tevhedza milayo • U shumisa luambo lwa muvhili nga ṇḍila yo teaho • Mathomo a kungaho na magumo o dziaho • Ndivho, tshigwada tsho livhiwaho khatsho na nyimele	U vhalo tshibveledzwa tsha ṭitheretsha sa nganea ya vhaswa/nganeapfufhi/ḍirama/foḷukuloo • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ṭitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, vhubvumbedzi, puloto, kuḡano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Vhurendi: Zwiendo zwo randelwaho • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithiyimu) • tshivhumbeo tsha nga ṇḍa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwitanza) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza U sengulusa tshirendo: • Mitaladzi, maipfi, zwitanza, ṭhumanyo, rifureini, kuṇwalele, ndongazwiga • Ṭhalutshedzo: dzo dzumbamaho na dzi re khagala	Ndovhololo na ndugiselo ya maanea a mulingo Tshifhinga tsha ndugiselo: • Ṭhoḡea dza fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa ene muṇe • Vhaṭanganedzi vha mafhungo, ndivho na nyimele • U nanga maipfi U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	U shuma na/nga maipfi: maiti matikedzi; maiti, Maṭaluli (maḡadzadzina) : mbambedzo U shuma na/nga mafhungo: u dzhia sia; u sedza nga ṭṭo ṭithihi (siteriothaiphi); luvhengelambiluni; tshitatamennde tsha nyanyuwo na tsha u fhuredzela; mbudziso dzi si na phindulo Ṭhalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), kha nyimele Ndongazwiga: tshithoma (tshitopo); tshiawelo (khoma); tshigagarukela; tshivhudzisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	Ndovhololo na ndugiselo ya mulingo: U amba: - Tshipitshi tsho lugiselwaho/dibeithi/ inthaviyu/nyambedzano - U vhala ho lugiselwaho - U vhala hu so ngo lugiselwaho U thetshelesa - U thetshelesa u itela u pfesesa	Ndovhololo na ndugiselo ya mulingo: U vhala: - U vhala ho lugiselwaho - U vhala tholokanyondivho - Manweledzo - Ṭitheretsha: - Nganea/Nganeapfufhi/fohlukuloo - ḑirama/ngudo ya filimu - Zwirendo	Ndovhololo na ndugiselo ya mulingo: U Ṇwala: Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani	U shuma na/nga maipfi: Masala a vhunzhi; masala a khumelamurah; tsinde U shuma na/nga mafhungo: fhungo tswititi, fhungo mbumbano, fhungo tserekano; tshitatamennde; ṭipfanisi ṭa ṇefhungo na ṭiti; mavhudzisi; khanedza; khanganyisi Ṭhalutshedzo dza maipfi: pṭanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṭhalutshedzo dzi re khagala (ṭitherala), dzo dzumbamaho Ndongazwiga
MISHUMO YA U LINGA HA FOMALA YA MAFHELONI A ṆWAHA YA THEMO YA 4				
9-10	MUSHUMO WA 1: ORALA	MUSHUMO WA 2: MULINGO WA MAFHELONI A ṆWAHA		
	U vhalela ṇṭha/Dibeithi/nyambedzano ya tshigwada/tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho/tsho lugiselwaho	Bambiri ṭa 1: Orala Bambiri ṭa 2: Tholokanyondivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo Ṭitheretsha (awara 2) Bambiri ṭa 3: U Ṇwala (awara1)		

GIREIDI YA 8 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ጁALEL	U ጁWALA NA U ጁEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	Zwiጁirathedzhi zwa U thetshesela na U amba: Nyambedzano ya zwigwada - u ጁanganyisa mihumbulo; u nanga mihumbulo yo teaho; u tevhékanya mihumbulo U thetshesela u itela u pfesesa - U rekhoda mihumbulo mihulwane na i tikedzaho nga U ጁwala notsi, - U kovhana mihumbulo na tshenzhemo na u sumbedza u pfesesa zwiጁenwa - U ጁalisa thekiniki dza u kwengweledza/fhuredzela - U fhindula mbudziso	Tshibveledzwa tsha ጁitheretsha u fana na nganeapfhuጁhi dza vhaswa - U amba nga ጁጁha nga ha mbonalo dza ndeme sa vhabvumbwedzwa, vhubvumbwedzi, puloto, khudano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli na thero Maitele a u vhala Zwiጁirathedzhi zwa musi u sa athu u vhala U ጁivhadza vhagudi kha: Mbonalo dza zwiጁiveledzwa - madzina a dzibugu, ጁhoho, khepusheni, nyolo, Zwipiጁa zwa bugu -siaጁari ጁi re na dzina ጁa bugu, zwi re ngomu, ndima, guጁosari, indekisi, aphendisi, futhinoti, nz. Maitele a u vhala: - U rangela u vhala (u ጁivhadza tshibveledzwa) - U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) - Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ጁaጁhuvha)	U ጁwala maanea: Maanea a nganetshelo/u vhuጁisa muhumbulo - U nanga maipfi, - Vhudipfi ha muጁwali na tshitaila tshawe - U ጁea ጁhalutshedzo yo khwaጁhaho - Thounu - Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho - Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo nga ጁጁila i ጁmekanaho - U ጁekedza maanea u itela u lingwa U sedza kha maitele a u ጁwala - U pulana - U ita mvetomveto - U ita ndovhololo - U dzudzanya - U vhalulula u itela u khakhulula na u ጁekedza U ጁwala maanea hu tshi tevhelwa ngona ya maitele a u ጁwala	U shuma na/nga maipfi: Maጁadzisi (maጁadzajiti) - a fhethu na digirii U shuma na/nga mafhungo: ጁipfanisi la ጁefhungo na ጁiti; tshivhumbeco tsha fhungo; maturase na mafhungodavhitsinde; thinwaipfi dza muambo ጁhalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ጁhalutshedzo i re khagala, ጁhalutshedzo yo dzumbamaho Ndongazwiga: tshithoma (tshitopo); tshiawelo (khoma); tshivhudzisi; zwiጁevhe; tshigagarukela

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ȚALEL	U NŴALA NA U NĖKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	ZwiȚirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba: U thetshelesa kha tshipitshi nga muphuresidennde/muraȥo wa tshitshavha a ȥhoniȥhiwaho • U amba nga ha mbonalo dza tshipitshi tsho lugiselwaho • U ȥalusa na u ȥalutshedza kushumisele kwa luambo • U ȥalusa na u ȥalutshedza mbonalo dza kha tshipitshi Tshipitshi tshi logiselwaho • U nanga ȥhoho yo teaho • U dzudzanya mafhungo nga nȥila i lungekanaho • U ȥalusa ȥivhaiȥfi na zwiȥhumbeo zwa luambo zwo teaho • U dzudzanya mathomo na magumo a re na mutsindo • U ita nȥowenȥowe • U nȥekedza	U vhalu tshipitshi • U ȥivha na u amba nga mbonalo dza ndeme • U sengulusa kushumisele kwa luambo • U ȥivha na u amba nga kushumisele kwa nyanyuwo na kwa u fhuredzela kwa luambo • U sengulusa mathomo na magumo Maitele a u vhalu: • U rangela u vhalu (u ȥivhadza tshibveledzwa) • U vhalu (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalu (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ȥaȥhuvha) Zwiȥirathedzhi zwa u vhalu: U vhalu na tshigwada, U vhalu nga tshigwada, U vhalu mugudi e eȥhe U vhalu/nȥekedza ha tshibveledzwa tsha u nȥalwa/vhonwa u itela u pȥesesa • U sikima na u sikena • U vhalu wo tou fombe • Ndivho na tahigwada tsho livhiwaho khatsho • U humbulela (u inifera) ȥhalutshedzo na u dzhia tsheo • ȥivha luambo lwa u fhuredzela • ȥhuȥhuwedzo ya u nanga kana u siedza kha ȥhalutshedzo ya tshibveledzwa • Nȥila ine luambo na zwiȥanyiso zwa vhunga ngayo vhuȥi na maime • Zwi ȥiswaho nga kushumisele kwa lushaka na saizi zwa fonto, ȥhoho na khepusheni kha ȥhalutshedzo	U nȥwala tshipitshi U sedza kha maitele a u nȥwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nȥekedza U nȥwala tshipitshi: • U ȥalutshedza ȥhoȥea dza tshibveledzwa kha u nȥwala maanea a nganetshelo • U ȥivha vha ȥanganedzaho mafhungo vho livhiwaho khavho • U humbula nga ha tshitaila, ndivho na fomethe • U shumisa maiȥfi o teaho • U ȥivhadza mveledziso na mathakheȥhakhe • Magumo	U shuma na/nga maiȥfi: Madzina - mbumbano, dzherandi, ȥhukhufhadzo, matitilidzi Maiti Thangeladzina Maȥaluli (maȥadzadzina) : mbambedzo U shuma na/nga mafhungo: ȥifurase ȥa ȥiti; fhungodavhitsinde ȥa ȥiti; fhungo ȥa ȥhoho; ȥifurase ȥa dzina; fhungodavhitsinde ȥa ȥiȥadzadzina na ȥiȥadzisi (ȥiȥadzaiȥiti); matanganyi; luambo lwa nyanyuwo na u fhuredzela ȥhalutshedzo dza maiȥfi: pȥanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ȥhalutshedzo dzi re khagala, ȥhalutshedzo dzo dzumbamaho Ndongazwiga: tshigagarukela; tshivhudzisi; tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo) ȥhukhufhadzo ya dzina (abriviesheni) - inishiaȥizesheni, akhironimi, ȥiȥipudi, ȥhirankhesheni, afesisi, photmanthia

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALEL	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba: Nyambedzano nga zwigwada nga ha tshibveledzwa tsha u vhone, tsha u pfa, tsha u vhone na u pfa na tshi shumisaho ṇḍila nṇzhi • U sima ṇḍivho ya siangane • U anganyela ṇḍivho ya tshibveledzwa • U ṭoḡa ṭhalutshedzo • U pfesesa tshibveledzwa • U ṇwala notsi • U pfesesa mulaedza Tholokanyondivho ya u thetshelesa (mubvumo thedzi) • U rekhoda mihumbulo mihulwane na i tikedzaho nga U ṇwala notsi, mutevhe wa u ṭola, manweledzo, u anetshela hafhu U vhumba hafhu nyimele: • U tendelana na vesheni/ṇhindulo yo vhone waho • U edzisela zwo iteaho kha ṇṭha mbili, ṇz.	Tshibveledzwa tsha ṭitheretsha, sa ṇganea/ṇganeapfufhi/ḡirama • Mbonalo dza ṇdeme dza tshibveledzwa tsha ṭitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, vhubvumbwedzi, puloto, khugano, siangane, fethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalo: • U rangela u vhalo (u ḡivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u ṇhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ṇdeme dza tshirendo • Tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), ṇfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga ṇṇḡa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ṇdima (zwitanza) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza	Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani Marifhi (a vhone/ṇani/a si a fomaḡa) • Mbonalo dza tshibveledzwa • Kushumisele kwa luambo • Redzhiṭara na tshitaila • Marangaphaṇḡa na magumo U ṇwala vhurifhi ho ḡisendekaho kha zwinyanyuli zwa u vhone U sedza kha maitele a u ṇwala • U ṇwana • U ita mvetomveto • U ita ṇdovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	U shuma na/ṇga maipfi: maḡadzisi (maḡadzajiti) a maitele, a tshifhinga; dzinaḡiti; dzherandi Maṭaluli (maḡadzadzina) : mbambedzo U shuma na/ṇga mafhungo: tshivhumbeo tsha fhungo; fhungodavhi ḡa ḡitaluli na fhungodavhi ḡa ḡḡadzisi na mafurase; khaṇedza; tshitatamenṇde Ṭhalutshedzo dza maipfi: ṇfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), ṭhalutshedzo i re khagala, ṭhalutshedzo yo dzumbamaho Ṇdongazwiga: tshithoma (tshitopo), tshiawelo (khoma)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALEL	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6		U vhala/ṭalela u itela u pfesesa (zwiṭirathedzhi) • U sikima na u sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela (inifera) ṭhalutshedzo na magumo • U ḑivha luambo lwa u fhuredzela • Ṭhuṭhuwedzo ya u nanga kana u siedza kha ṭhalutshedzo ya tshibveledzwa • U humbulela ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḑowealeaho nga u sedza zwipiḑa zwa ipfi • Mbuno na kuhumbulele kwau		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ጁALEL	U ጁWALA NA U ጁEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	Zwiጁirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho kha atikili ya magazini kana gurannጁa • U dzudzanya mathungo nga nጁila i lungekanaho • U ጁalusa ጁivhaipfi na zwiwhumbeo zwa luambo • U ጁindula tshibveledzwa • Mathomo na magumo a re na mutsindo Nyambedzano ya foramu/tshigwada atikili ya gurannጁa/magazini • Mbonalo dza tshibveledzwa • Milayo na tshivhumbeo zwa tshibveledzwa • Kunangele kwa maipfi • Ridzhisiጁa na tshitaila	U vhalatiki ya gurannጁa kana ya magazini • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ጁitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, vhubvumbwedzi, puloto, khuጁano, siangane, ጁethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalatiki: • U rangela u vhalatiki (u ጁivhadza tshibveledzwa) • U vhalatiki (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalatiki (u ጁindula mbudzi, u fanyisa, u ጁhambanyisa, u ጁthathuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), ጁfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nጁa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, kuጁwalele (ጁaiphogirafi) • ጁthalutshedzo yo dzumbamaho • ጁimudi • thero na mulaedza	Zwibveledzwa zwa vጁudavhidzani Muvhigo/atikili ya magazini • Mbonalo dza tshibveledzwa • Kushumisele kwa luambo na tshitaila • Marangaphanጁa na magumo • Ridzhisiጁa U ጁwala muvhigo/atikili ya magazini yo ጁisendekaho kha zwiwinyuli zwa u vጁonwa U sedza kha maitele a u ጁwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ጁekedza	U shuma na/nga maipfi: manyanyu/ maaravhi U shuma na/nga mathungo: ጁhongo tswitti; tshifinga tsha zwino; tshifinga tsho ጁhelaho; maጁaluli (maጁadadzina) na maጁadzisi (maጁadajiti); u dzhia sia; luvhengelambiluni; u sedza nga iጁo ጁithi (siteriothaiphi) Thalutshedzo dza maipfi: mirero; kha nyimele; i re khagala (ጁitheraጁa); yo dzumbamaho Ndongazwiga: tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo); zwiጁevhe; tshigagarukela; luጁala, (apostirofi); elipisizi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALEL	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba: Orala: Inthaviyu/u dadza muvhigo wa mbudziswa/nyambedzano ya tshigwada • U ita thodiso nga ha thoho • U dzudzanya zwishumiswa nga ngila i lunzhekanaho - u tikedza nga tsumbo • U talusa na u nanga divhaipfi, milayo na zwivhumbeo zwa luambo zwo teaho • U dzudzanya mathomo na magumo a re na mutsindo U thetshelesa u itela u pfesesa • U rekhoda mihumbulo mihulwane na i tikedzaho nga u n'wala notsi, • U kovhana mihumbulo na tshenzhemo na u sumbedza u pfesesa zwitenwa • U talusa thekiniki dza u kwengweledza/fhuredzela • U fhindula mbudziso	U vhalu muvhigo wa thodiso • Mbonalo dza ndeme dza muvhigo • Fomethe • Kushumisele kwa luambo Maitele a u vhalu: • U rangela u vhalu (u divhadza tshibveledzwa) • U vhalu (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalu (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u thathuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithiyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnda tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, • tshivhumbeo • thalutshedzo yo dzumbamaho • jimudi • thero na mulaedza	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, muvhigo wa thodiso • Ndivho, tshigwada tsho livhiwaho khatsho na fomethe • Milayo ya pharagira • Matanganyi a thumanyo • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho • Tshitaila tsha foma U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekeda U n'wala muvhigo wa thodiso	U shuma na/nga maipfi: : Maiti; maiti matikedzi U shuma na/nga mafhungo: tshitatamennde; tshivhumbeo tsha fhungo; tshifhinga tsha zwino na tsho fhelaho; u dzhia sia; luvhengelambiluni na u sedza nga ito lithi (siteriothaiphi); Thalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi), kha nyimele; i dzi re khagala; dzo dzumbamaho Ndongazwiga

U LINGA HA THEMO YA 1		
MUSHUMO WA 1: ORALA	MUSHUMO WA 2: U N'WALA	MUSHUMO WA 3: THESISHE YA 1
Nyambedzano ya tshigwada - zwibveledzwa zwa u vhonwa/tholokanyondivo ya u thetshelesa/tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho/tsho lugiselwaho/nyambedzano ya foramu/tshigwada/inthaviyu	Maanea a nganetshele/a u vhuisa muhumbulo Muvhigo wa gurannda/atikili ya magazini	Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na tholokanyondivo

GIREIDI YA 8 THEMO YA 2 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba: U thetshelesa u itela u pfesesa: • U thetshelesa ndaela/masia • U Ṇwala notsi • U ḥindula mbudziso Tshaka dzo ḥambanaho dza vhudavhidzani ha oraḷa, tsumbo, u Ṇekedza mafhungo ḥu so ngo lugiselwaho/tshipitshi U ṇea masia: • Mbonalo dza tshibveledzwa • Kushumisele kwa luambo na milayo • Luambo lwa u shumisa zwiṭiḑa zwa muvhili	U vhalo tshibveledzwa tsha mafhungo a re na zwa u vhonwa, tsumbo, mapa, tshigandaedzi, zwikalo • Fomethe • Kushumisele kwa luambo • Mbonalo Maitele a u vhalo: • U rangela u vhalo (u ḑivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u ḥindula mbudziso, u fanyisa, u ḥambanyisa, u ṭaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu), kuṇwalele (thaiphogirafu) • ṭalutshedzo yo dzumbamaho • ḷimudi • thero na mulaedza U vhalo/ṭalela tshibveledzwa tsha u vhonwa • U sikena • U vhalo wo tou fombe • U humbulela • U ita manweledzo (u shumisa mapa wa muhumbulo)	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, Masia/Ndaela • Fomethe i re yone • U dzudzanya magudiswa (mapa wa muhumbulo) • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Milayo ya pharagirafu • U bvola phanḑa hu lunzhedzanaho ha pharagirafu hu itisaho uri hu vhe na u ṭumekana • Maṭanganyi u itela ṭhumanyo • Milayo ya luambo U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u Ṇekedza U Ṇwala tashibveledzwa tsha ndela	U shuma na/nga maipfi: Maṭaluli (maḑadzadzina) : mbambedzo; madzina vḥukuma na madzina zwao; maṭanganyi U shuma na/nga mafhungo: mafhungo a ṭoho; tshitatamennde; zwifhinga; zwitatennde zwiḥulwane na zwi tikedzaho; mafhungo tswititi na mafhungo mbumbano Ṭalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi); maḥambanyi (antonimi); kha nyimele Ndongazwiga na mupeleto: kupelele: tshithoma (tshitopo), tshiawelo (khoma)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba: Nyambedzano ya phanele/foramu: • U sumbedza mishumo • U sielisana ha vhaambi • U ṭalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisiṭa zwo teaho Dibeithi • U sumbedza mishumo • U guda milayo ya tshibveledzwa • U sielisana ha vhaambi • U ṭalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisiṭa zwo teaho • U ita ṇḑowendowe	Tshibveledzwa tsha ḷitheretshasa theḷevishini yo rekhodiwaho/radio/u edzisele kokotolo nyambedzano ya foramu • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa • Kushumisele kwa luambo • Fomethe • Vhashelamulenzhe Maitele a u vhala: • U rangela u vhala (u ḡivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga ṇḑa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, kuṇwalele (thaiphogirafi) • ṭalutshedzo yo dzumbamaho • ḷimudi • thero na mulaedza	U Ṇwala mufhindulano Milayo ya pharagirafu • Fomethe • Mafhungo a marangaphanda • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Thevhekano na ṭhumanyo • Kunangele kwa maipfi na ndongazwiga Milayo ya luambo U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza U Ṇwala mufhindulano	U shuma na/nga maipfi: Maiti U shuma na/nga mafhungo: tshifhinga tsha zwino; tshifhinga tsho fhelaho; luambo lwa nyanyuwo na u fhuredzela; tshivhumbeo tsha fhungo; khanedza; mavhudzisi Ṭalutshedzo dza maipfi: dzi re khagala; pfanywa (sinonimi); mafhambanyi (antonimi) Ndongazwiga na mupeleṭo: milayo ya kupeleṭeṭe

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		U vhala/ṭalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsho ṇwalwaho/tsha u vhonwa sa khathuni/ zwipiḑa zwa fijiṃu) • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela (vhabvumbbedzwa, nyimele, fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḑowealeaho nga u sedza zwipiḑa zwo a vhumabaho • Luambo lwa nyanyuwu		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ጁALELA	U ጁWALA NA U ጁEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	Zwiጁirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Tholokanyondivho ya u thetshelesa • Maitele a u thetshelesa • U ጁwala phindulo Inthaviyu • U funza mbonalo na milayo • U ita pulane na ጁoጁisiso • Kha hu nangwe tshitaila, ridzhisiጁa na divhaipfi • Kha hu sielisanwe • Kha hu shumiswe thekiniki dza u kwengweledza	Tshibveledzwa tsha ጁitheretsha, tsumbo, ጁirama/ጁitambwa • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ጁitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khudano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalo: • U rangela u vhalo (u ጁivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ጁaጁhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pጁanapheledzo (raimi), mtevhettsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nጁda tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, kuጁwalele (ጁaiphogirafi) ጁhalutshedzo yo dzumbamaho • ጁimudi • thero na mulaedza Tholokanyondivho ya u vhalo: Inthaviyu • U sikima na u sikena • U vhalo wo tou fombe • U humbulela • U humbulela ጁhalutshedzo ya maipfi a so ngo ጁowealeho nga u sedza zwipiጁa zwo a vhumbarho • Mbuno na kuvhonele kwau • kuvhonele kwa muጁwali • ጁhalutshedzo yo dzumbamaho	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, Inthaviyu ya u ጁwala • Mbonalo na fomthe i re yone • U dzudzanya magudiswa (mapa wa muhumbulo) • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho Milayo ya pharagirafu • U bvela phanda hu lunzhedzanaho ha pharagirafu hu itisaho uri hu vhe na u ጁumekana • Maጁanganyi a ጁumanyo • Milayo ya luambo U sedza kha maitele a u ጁwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ጁekedza U ጁwala mufhindulano	U shuma na/nga maipfi: Maጁadzisi (maጁadzajiti) a fhethu, maጁadzisi a tshipikepke (firikhwentisi) U shuma na/nga mafhungo: nzudzanyo i re yone; mavhudzisi; matatathino; tshivhumbeo tsha fhungo; ጁimudi; maambwaita na maambwaitwa ጁhalutshedzo dza maipfi: ጁhalutshedzo dzo dzumbamaho; ጁhalutshedzo dzi re khagala; kha nyimele; phani Ndongazwiga na mupeleጁo: ጁhukhufhadzo ya dzina; tshivhudzisi; tshigagarukela; tshithoma (tshitopo); tshiawelo (khoma)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Tholokanyondivho ya u thetshelesa (tshibveledzwa tshi si tsha fikishini, tsumbo, atikili ya guranḋa) • U thetshelesa u itela u pfesesa • U Ṇwala notsi • U fhindula mbudziso Nyambedzano ya tshigwada: • U sumbedza mishumo • U sielisana ha vhaambi • U ṭalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhiṣiṭa zwo teaho	Tshibveledzwa tsha ṭitheretsha, tsumbo, nganea/nganeapfufhi ya vhaswa • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ṭitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḡano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalala: • U rangela u vhalala (u ḡivhadza tshibveledzwa) • U vhalala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga ḡḡa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, kuṆwalele (thaiphogirafi) • ṭalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza	U Ṇwala riviya ya tshiṭori/nganea • Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa • Mbonalo na milayo • Kunangele kwa maipfi • Ridzhiṣiṭa • Vha ṭanganedzaho mafhungo • Thounu U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ṭa mvetomveto • U ṭa ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u Ṇekedza	U shuma na/nga maipfi: Thangi na mitshila U shuma na/nga mafhungo: tshivhumbeo tsha fhungo; tshaka dza mafhungo; zwifhunga; tshitatamennde; ṭitatathino; mirero Ṭalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi); pharonimi Ndongazwiga na mupeleṭo: Akhironimi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8		Zwiṭirathedzhi zwa vhalu u itela u pfesesa • Ndivho na vha ṭanganedzaho mafhungo vho livhiwaho khavho • U humbulelela • U amba mihumbulo yau • U ṭhambanyisa vhukati ha mbuno na kuvhonele kwau • Phindulo tswii na khumbulelwa		
U LINGA HA THEMO YA 2				
9-10	MUSHUMO WA 1: ORAḽA	MUSHUMO WA 2: U N'WALA	MUSHUMO WA 3: MILINGO YA VHUKATI HA N'WAHA	
	Tholokanyondivho ya u thetshelesa/u nea masia/nyambedzano ya foramu/ phaneḽe/dibeithi	Inthaviyu/tshibvledzwa tsha ndaela/ tshedzuluso	Bammбири ḽa 1: Oraḽa Bammбири ḽa 2: Tholokanyondivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na ḽitheretsha Bammбири ḽa 3: U n'wala	

GIRIEDI YA 8 THEMO YA 3 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Tholokanyondivho ya u thetshelesa (u shumisa muvhigo wo rekhodiwaho) • U thetshelesa muḥindulano • U ṇwala notsi - Luambo na maanḑa - Thounu - Ḳimudi - Mathomo na magumo a re na mutsindo • U ḥindula mbudziso Nyambedzano ya tshigwada/ muḥindulano: • U sumbedza mishumo • U sielisana ha vhaambi • U ṭalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhiṣiṭa zwo teaho • U ṇekedza	Tshibveledzwa tsha ḷitheretsha, tsumbo, ḑirama/ḷitambwa • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḷitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, nyito, muḥindulano, puloto, khuḑano, siangane, ḥethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalala: Zwiṭirathedzhi zwa musi u sa athu u vhalala • Mbonalo dza zwiḥveledzwa - madzina a bugu, ṭhoho, khepusheni, nyolo, • Zwipiḑa zwa bugu - siaṭari ḷa dzina ḷa bugu, zwi re ngomu, ndima, guḷosari, indekisi, aḥendisi, futhinoti, nz. Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/ zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḑa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, • kuṇwalele (thaiphogirafi) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ḷimudi • thero na mulaedza	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu, tsumbo, muḥindulano/ riviyo • Fomethe i re yone • Ndivho na vha ṭanganedzaho mafungo vho livhiwaho khavho • Ndunzhendunzhe ya mafungo • U shumisa maṭanganyi u itela uri hu vhe na ṭhumanyo • U shumisa mafungo a re na tshaka, vḥulapfu na zwiḥhumbeo zwo ḥthambanaho U sedza kha maitele a u ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	U shuma na/nga maipfi: Mataluli (maḑadzadzina) : mbambedzo, madzina vḥukuma na madzina zwao U shuma na/nga mafungo: tshifhinga tsha zwino; mavhudzisi; tshitatamennde; maipfi a khelusaho muambi kha tshipitshi/nyambedzano; tshipitshi tsho livhaho na tsha u vḥiga; tshifhinga tsho ḥthelaho Ṭhalutshedzo dza maipfi: mathambanyi (antonimi); pḥanywa (sinonimi); pharonimi; kha nyimele; ḷitheraja Ndongazwiga na mupeleṭo: kupeleṭele: tshithoma (tshitopo), tshiawelo (khoma); zwiḑevhe

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		Zwiṭirathedzhi zwa u vhalu u itela u pfesesa • Ndivho na vha ṭanganedzaho mafhungo vho livhiwaho khavho • U humbulela • U amba mihumbulo yau • U fhambanyisa vhukati ha mbuno na kuvhonele kwau • Phindulo tswii na khumbulelwa		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U NŴALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa u itela u ptesesa: • U thetshelesa u vhalwa ha luŵwalo lu ya ho kha nyanqadzamafhungo • U nŵala notisi - Kushumisele kwa luambo - Ridzhisita - Milayo - U sumbedzana notisi Nyambedzano dza tshigwada • U fanyisa na tshenzhemo yau ya vhutshilo • U shumisa mafhungo u bva kha tshibveledzwa u ffindula mbudziso • U amba nga ha ndeme dza mvelele, mikhwa na matshilisano u bva kha tshibveledzwa • U shela mulenzhe kha nyambedzano ya tshigwada - U stelisana - U sa bva nnda ha ũhoho - U vhudzisa mbudziso	U vhalatiki ya gurannda/magazini nga ha zwithu zwa matshilisano zwa musalauno • Fomethe • Mbonalo dza zwibveledzwa • Kushumisele kwa luambo • Thounu • U tevhékanya Maitele a u vhalatiki: • U rangela u vhalatiki (u divhadza tshibveledzwa) • U vhalatiki (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalatiki (u ffindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u thaũhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhar), pfanaphelédzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnda tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, kuŵwalele (thaiphogirafi) • ũthalutshedzo yo dzumbamaho • ũmudi • thero na mulaedza	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: vhurifhi vhu yaho kha gurannda Milayo ya pharagiragirafu • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho na vha ũanganedzaho mafhungo vho livhiwaho khavho • Nzudzanyo i lunzhedanaho ya mafhungo • U shumisa matanganyi u itela ũhumanyo • U shumisa mafhungo a tshaka, vhlupfu na zwivhumbeo zwo fhambanaho U sedza kha maitele a u nŵala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekeda U nŵala vhurifhi vhu yaho kha gurannda	U shuma na/nga maipfi: Maũadzisi (maũadzaũiti) a maitele, fhethu, digiriri; Thangeladzina U shuma na/nga mafhungo: fhungo tswititi; mafhungombumbano na mafhungotserekano; tshivhumbeo tsha fhungo; luambo lwa nyanyuwo na lwa fhuredzela; Mbuno na kuhumbulele kwau; u dzhia sia, luvhengelambiluni na u sedza nga iũi ũithi (siteriothaiphi). Thalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi); pharonimi Ndongazwiga na mupeleto: kupeleto; tshiawelo (khoma); tshithoma (tshitopo); elipisisi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U N'EKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		KANA Litambwa la lut a luthihi U shumisa • tholokanyondvho i bvaho kha bugupfarwa nthihi fhedzi • tshibveledzwa tsha jitheretsha tshithihi fhedzi • U latutshedza puloto, puloto thukhu, mveledziso ya vhabvumbwedzwa, khudano na u fhindula nga nyito • U divha thero, • Jimudi na thounu		
5-6	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho • Zwikili zwa u amba phanda ha vathu • U pulana, u fodzisa na u dzudzanya • U nekeda: thounu, ipfi, kubulele, kutshimbidzele kwa mafo na zwipida zwa muvhili, nz. • Kushumisele kwa luambo: divhaipfi • Tshitaila na ridzhisita Tshipitshi tshi logiselwaho • U ita ndowendowe ya zwikili zwi re afho ntha • U amba nga tshipitshi tsha vhañwe • U thetshelesa tshipitshi u bva kha murafo wa tshitshavha a divhaleaho • U amba nga ha tshipitshi	Tshibveledzwa tsha jitheretsha sa nganea/nganeaptufhi/qirama dza vhaswa • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha jitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khudano, sianganu, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalu: • U rangela u vhalu (u divhadza tshibveledzwa) • U vhalu (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalu (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u thañhuvha)	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: vhurithi ha foma/vhu si ha foma • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo ya mathungo i lunzhedzanaho • U shumisa matanganyi u itela thumanyo • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mathungo zwo fhambanaho U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekeda U n'wala vhurithi	U shuma na/nga maipfi: Mataluli (madadzadzina); madadzisi (madadzajiti); thukhufhadzo ya dzina (abrivesheni); mudzi, thangi na mitshila U shuma na/nga mathungo: fhungo tswititi; mathungo tserekano; tshifhinga tsho fhelaho tsha khou; tshifhinga tshi qaho tsha tsha kha kha q; tshivhumbeo tsha fhungo; luambo lwa nyanyuwo na u shumisela lwa fhuredzela; mbuno na kuhumbulele kwau; u dzhia sia, luvhengelambiluni na u sedza nga ito jithihi (siteriothaiphi). Ndongazwiga na mupeleto: milayo ya kupeletele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6		Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḑa tsha tshirendo, mitaladzi, maipfi, zwitanza, • kuḥwalele (thaiphogirafi) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza U vhalatḑalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsha u ḥwalwa kana tsha u vhonwa sa khathuni/zwipidḑa zwa fijiimu) • U sikima • U sikena • U vhalo wo tou fombe • U humbulela (vhabvumbudzwa, nyimele, fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḑowealeho nga u sedza zwipidḑa zwo a vhumbaḥo • Luambo lwa nyanyuwo		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	Zwitirathedzini zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa u itela u wana mafhungo • U thetshelesa tshibveledzwa tsha mafhungo • U thetshelesa zwi no khou ṇekedzwa, kushumisele kwa luambo, thempho na ipfi • U thetshelesa tshiṭori • U ita nyambedzano na mudzulatsini U anetshela tshiṭori • U nanga tshiṭori • U pulana na u ita ṭhodisiso • U nanga tshitaila, ridzhisita na ḡivhaipfi • U amba tshiṭori	Tshibveledzwa tsha ṭitheretsha, sa, nganeapfufhi, nganea • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ṭitheretsha: sa, vhabvumbwedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḡano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalo: • U rangela u vhalo • (u ḡivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhathuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḡa tsha tshirendo, mitaladzi(vese), maipfi, zwitanza, • kuṇwalele (thaiphogirafi) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza	U ṇwala tshibveledzwa tsha ṭitheretsha: nganeapfufhi • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanao ya mafhungo • U shumisa maṭanganyi u itela ṭhumanyo • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwiivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho U sedza kha maitele a u ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza U sika tshiṭori tshau u tshi tevhela maitele a u ṇwala o bulwaho Tshiṭori tsha khwinesa tsho anḡadziwaho/vhwalwaho kijasini.	U shuma na/nga maipfi: Madzina vhukuma na madzina zwao. Thangeladzina na maiti a mafurase o fhambanaho U shuma na/nga mafhungo: zwiifhinga; mafhungo; mirero na maidaoma; fhungodavhi ṭa ṭitaluli na ṭa ṭḡadzisi Ṭhalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi); mafhambanyi (antonimi) Ndongazwiga na mupeleṭo: kupeleṭele; elḡipisi ndongazwiga kha ṭhukhufhadzo ya dzina (abriviesheni)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8		Tholokanyonḑivho ya u vhala: (tshibveledzwa tshi bva kha tshibveledzwa tsha ḷitheretsha tsho randelwaho) • U sikima, u sikena, u vhona nga ḷito ḷa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U humbulela • Ṭhalutshedzo dza maipfi • Kuvhonele kwa muṇwali • Mbuno na kuhumbulele kwau • Ṭhalutshedzo yo dzumbamaho		
9-10	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa kha tshibveledzwa tsho vhalwaho ṇṭha kha nganeapufhi • Tshibveledzwa tsho rekhodiwaho tshi a tambiwa • Zwikili zwa u vhala zwo teaho zwi a sumbedzwa vhagudi • U shumisa ndongazwiga zwo teaho kha tshibveledzwa tshi vhalwaho • Mavulele na mavalele a re na mutsindo U vhalwaho ṇṭha ho lugalwaho • Kha hu nangwe tshibveledzwa tshine tsha ḑo vhalwaho ṇṭha • U shumisa zwikili zwa u vhala zwo teaho, sa thounu, volumu, thempo, ipfi, kuungele, kuelele • U ita ṇḑowendowe • Kha hu vhalwe tshibveledzwa	U vhala tshibveledzwa tsha ḷitheretsha, sa, nganeapufhi, nganea • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḷitheretsha: tsumbo, siangane, tshifinga, fhethuvhupo, muanetsheli, Maitele a u vhala: • U rangela u vhala (u ḑivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhaṭhuvha)	U ṇwala maanea: Maanea u ṭata/mbuletshedza • U nanga maipfi, • Vhuḑipfi na tshitaila zwa muṇwali • U ṭalutshedza ho khwaṭhaho • Thounu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo i lunzhezdanaho • U ṇekedza maanea u itela u lingwa	U shuma na/nga maipfi: Dzina zwaḷo, dzina mbumbano na dzina tserekano, thangeladzina na maiti a mafurase o fhambanaho U shuma na/nga mafhungo: pharagirafu dza mvulatswinga; pharagirafu dza vhukati dza u ṭalutshedza, pharagirafu dza u pendela; tshivhumbeo tsha fhungo; tshaka dza mafhungo Ṭhalutshedzo dza maipfi: ppanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi) Ndongazwiga na mupeleṭo: kupeleṭele; ndongazwiga dzo fhambanaho

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ĤALELA	U ĤWALA NA U ĤEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10		Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnda tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, zwitanza, • kuñwalele (thaiphogirafi) • ĥalutshedzo yo dzumbamaho • ĭimudi • thero na mulaedza U vhala/ĥalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsho ĥwalwaho/tsha u vhonwa sa khathuni/zwipiĥa zwa fijiĥu) • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela (vhabvumbedzwa, nyimele na fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ĥalutshedzo ya maipfi a so ngo ĥowealeho nga u sedza zwipiĥa zwo a vhumbaĥo • Luambo lwa nyanyuwo	U sedza kha maitele a u ĥwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ĥekedza U ĥwala maanea hu tshi tevhelwa ngona ya maitele a u ĥwala	
MISHUMO YA U LINGA HA FOMALA THEMO YA 3				
	MUSHUMO WA 1: ORALA		MUSHUMO WA 2: U ĤWALA	MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1
	Mufhindulano/Tshipitshitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho/u anetshela tshitori/u vhala ho lugiselwaho		Maanea a ĥaluso/u ĥaĥa Vhurifhi vhu si ha fomaĥa/mufhindulano	Tholokanyondivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo

GIREIDI YA 8 THEMO YA 4 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U N'KEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa u itela u pfesesa (tsumbo, u thetshelesa kha tshibveledzwa tsho n'walwaho/tsha u pfa na u vhonwa) • U ṭalusa mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • U n'wala notsi • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo khathihi na u sumbedza u pfesesa zwiṭeṭwa • U ṭalusa thekiniki dza u kwengweledza/fhureledzela musi zwo tea • U fhindula mbudziso U haseledza: Nyambedzano yo di sendekaho kha atikili ya gurannda/magazini • U sumbedza mishumo • U sielisana ha vhaambi • U ṭalutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisita zwo teaho	U vhalala atikili ya gurannda/magazini • Fomethe • Kushumisele kwa luambo • Mbonalo dza tshibveledzwa • U tevhhekanya Maitele a u vhalala: • U rangela u vhalala (u divhadza tshibveledzwa) • U vhalala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhathuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figura dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnda tsha tshirendo, mitaladzi(vese), maipfi, zwitanza, • kuṭwalele (thaiphogirafi) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • jimuḍi • thero na mulaedza	Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu tsumbo, atikili ya gurannda/magazini • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhezdanaho ya mafhungo • U shumisa maṭanganyi u itela ṭhummyo • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'kedza U n'wala atikili ya gurannda/magazini	U shuma na/nga maipfi: Vhuthihi na vhumzhi; mbeu; ṭhukhufhadzo U shuma na/nga mafhungo: Tshipitshi tsho livhaho na tsha u vhwigwa; mavhudzisi; Mbuno na kuhumbulele kwau; tshivhumbeo tsha fhungo; khanganyiso; maambwaita na maambwaitwa; dzinaṭiti/dzherandi Ṭhalutshedzo dza maipfi: pfanywa (sinonimi); mafhambanyi (antonimi); litatathino, ṭhalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho Ndongazwiga na mupeleṭo: zwigdevhe; kupeleṭele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U N'EKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		U vhalatalela u itela mafhungo u tshi shumisa (tshibveledzwa tsha u n'walwa/vhonwa/ tshibveledzwa tshi shumisaho n'qila n'zhi dza vhudavhidzani) • U vhalwa wo tou fombe • U ita mahumbulelwa (Iniferentsi) • U humbulela • U vbona nga ito la muhumbulo • Thalutshedzo dza maipfi • Mbuno na kuhumbulele kwau U n'wala manweledzo		
3-4	Zwiitathedzhi zwa U thetshesela na U amba Dibeithi • U sumbedza mishumo • U guda milayo ya tshibveledzwa • U sielisana ha vhaambi • U talutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisita zwo teaho • U ita nqowendowe Nyambedzano ya tshigwada : • U sumbedza mishumo • U sielisana ha vhaambi • U talutshedza kuhumbulele kwau na u swikelela kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisita zwo teaho	Tshibveledzwa tsha iitheretsha sa/nganea/nganeapfufhi/qirama pfufhi • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha iitheretsha: sa, vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khugano, siangane, fhetuvhuppo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalwa: • U rangela u vhalwa (u divhadza tshibveledzwa) • U vhalwa (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalwa (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u thathuvha)	U n'wala tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: u n'wala kha dayari • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa matanganyi u itela thumanyo • U shumisa tshaka, vhulapfu na zwiivhumbeco zwa mafhungo zwo fhambanaho	U shuma na/nga maipfi: Maqadzisi - maqadzisi a vhatu na a vhusaka Mamudi - Mamudi a thendelo Mamudi a ndaela Mamudi a gonelo Masala vhusakuma U shuma na/nga mafhungo: Zwiifinga; tshaka dza mafhungo; tshipitshi; maambwaita na maambwaitwa; tshivhumbeco tsha fhungo; tshipitshi tsho livhaho na tsha u vhwigwa; mavhudzisi; mbuno na kuhumbulele kwau; khanganyiso dzinaqiti/dzherandi Thalutshedzo dza maipfi: thalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho Ndongazwiga na mupeleto: kupelele; ndongazwiga

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḡḡa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, zwitanza, • kuṇwalele (thaiphogirafi) • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza Tholokanyondivho ya u vhala: (tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa) • U sikima, u sikena, u vhona nga ṭṭo ṭa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ṭa mahumbulelwa (Iniferentsi) • Ṭhalutshedzo dza maipfi • Kuvhonele kwa muṇwali • Mbuno na kuhumbulele kwau • Ṭhalutshedzo yo dzumbamaho U Ṇwala pharagirafu kana manweledzo a maitele a zwiga	U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ṭa mvetomveto • U ṭa ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u ṭela u khakhulula na u Ṇekedza U Ṇwala kha dayari	

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa kha tshibveledzwa tše tsha vhaletwa nṭha - Tshibveledzwa tsho rekhodiwaho tshi a tambwiwa - Zwikili zwa u vhalo zwo teaho zwi a sumbedzwa vhaudi - U shumisa ndongazwiga kha tshibveledzwa tshine tsha khou vhalwa - Mathomo na magumo (mavulele na mavulele) Mufhindulano wo ḍisendekaho kha tshibveledzwa tsho vhaletwaho nṭha - U nanga ṭhoḥo - U ita ndovhololo ya milayo ya ndongazwiga - Maipfi a khelusaho muambi kha nyambedzano u itela u omelela kha mufhindulano - Mishumo ya vthane vha khou shela mulenzhe - Mathomo na magumo (mavulele na mavulele) - U ita ṇḍowendowe - U ṇekedza	Tshibveledzwa tsha iṭheretsha, tsumbo, ḍirama/iṭambwa Maitele a u vhalo: - U rangela u vhalo (u ḍivhadza tshibveledzwa) - U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) - Nga murahu ha u vhalo (u fhindula mbudziṣo, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭaṭhuvha) Vhurendi - Mbonalo dza ndeme dza tshirendo - tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), pṭanaphelleldo (raimi), mufvetsindo (rithyimu) - tshivhumbeo tsha nga nṇḍa tsha tshirendo, mitaladzi(vese), maipfi, zwitanza, - kuṇwalele (ṭhaiphogirafi) - ṭhalutshedzo yo dzumbamaho - iṭmudi - thero na mulaedza Tholokanyondivho ya u vhalo, tsumbo, mufhindulano - Ndivho, tshigwada tsho sedzwaho khatsho na nyimele - U ṭalutshedza thero/mulaedza - U humbulela - U amba mihumbulo yau - ṭhalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho - Siangane ya matshilisano na politiki na ya mvelele ya tshibveledzwa na muṇwali	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, muvhigo wa dzhenala. - Fomethe i re yone - Ndivho - U dzhia sia and luvhengelambiluni - U fhuredzela - U sedza nga iṭo iṭhihi (siteriothaiphi) - Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho - Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo - U shumisa maṭanganyi u itela ṭhumanyo - U shumisa tshaka, vhulapfu na zwivhumbeo zwa mafhungo zwo fhambanaho U sedza kha maitele a u ṇwala - U pulana - U ita mvetomveto - U ita ndovhololo - U dzudzanya - U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza U ṇwala muvhigo wa dzhenala u tshi tevhelela ngona ya maitele a u ṇwala	U shuma na/nga maipfi: : Masala vhusshaka; vṭhuthihi na vṭhunzhi U shuma na/nga mafhungo: Maitele a zwithu; u fanyisa (vhambedza) /u fhambanya pharagirafu dza mvulatswinga; pharagirafu dza vṭhukati dza u ṭalutshedza, pharagirafu dza u pendela; mafhungo; tshipitshi; maambwaitwa na maambwaitwa; u dzhia sia na luvhengela mbiluni Ṭhalutshedzo dza maipfi: pṭanywa (sinonimi), mafhambanyi (antonimi) Ndongazwiga na mupeleṭo: zwiḍevhe; kupeleṭele; ndongazwiga (ndovhololo)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	U lugisela mulingo U amba: - Tshipitshi tsho lugiselwaho/dibethi// inthaviyu/nyambedzano - U vhala ho lugiselwaho - U vhala hu so ngo lugiselwaho U thetshesesa - U thetshesesa u itela u pfesesa	U lugisela mulingo U vhala - Tholokanyonḑivho ya u vhala - Manweledzo - Ḳitheretsha: - Nganea/nganeapfufhi/foḷukujoo - Ḑirama/ngudo ya filimu - Zwirendo	U lugisela mulingo U Ṇwala: - Maanea - Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu	U shuma na/nga maipfi: ndovhololo U shuma na/nga mafhungo: ndovhololo Ṭhalutshedzo dza maipfi: ndovhololo Ṇdongazwiga na mupeleṭo: ndovhololo
MISHUMO YA U LINGA HA FOMALA NA MLILINGO YA MAFHELELONI A ṆWAHA THEMO YA 4				
9-10	MUSHUMO WA 1: ORALA	MUSHUMO WA 2: MILINGO YA MAFHELELONI A ṆWAHA		
	Dibethi/khaseledzo/nyambedzano ya tshigwada/mufhindulano	Bambiri ḷa 1: Orala Bambiri ḷa 2: Tholokanyonḑivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na Ḳitheretsha (awara 2) Bambiri ḷa 3: U Ṇwala (awara 1)		

GIREIDI YA 9 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	Zwṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Nyambedzano/ khaseledzo nga zwigwada: (U thetshelesa/ṭalela kha khungedzelo na u amba nga hayo) • Thounu • Luvhilo • U shumisa luambo lwa u nyanyuwa na u fhuredzela • Saizi ya fonto • Luambo lwa muvhili Tholokanyondivho ya u thetshelesa: khungedzelo • U rekhoda mihumbulo mihulwane na i tikedzaho nga u Ṇwala notsi • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo zwi sumbedzaho u pfesesa khontseputi • U ḡivha thekiniki ya u kwengweledza/ fhuredzela • U fhindula mbudziso	U vhalat/ṭalela u itela u pfesesa (tshibveledzwa tsha u vhonwa tshi ngaho sa, khungedzelo/phosiṭara/ khathuni/zwipiga zwa filimu) • U tshimbida maṭo nga nṭha u itela u wana muhumbulo muhulwane (U sikima) • U tshimbida maṭo nga nṭha u itela u wana zwidombedzwa zwo khetheaho (U sikena) • U vhalat wo tou fombe • U humbulela/ita iniferentsi (vhabvumbwedzwa, fhethuvhupo, mulaedza) • Luambo lwa nyanyuwo • Luambo lwa muvhili • U shumisa zwiḡa zwa u vhalat na fonto • U rangela u vhalat • U vhalat (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalat (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭathuvha)	Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani: khungedzelo/phosiṭara • Fomethe i re yone • Ndivho • Mbonalo dza tshibveledzwa • Kushumisele kwa luambo • Ridzhiṭa U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u Ṇekedza U Ṇwala khungedzelo/phosiṭara	U shuma na/nga maipfi: • Mupeleṭo na phetheni dza mupeleṭo • Ṭhukhufhadzo dza maipfi (abriviesheni) U shuma na/nga mafhungo: • Tshivhumbeo tsha fhungo, madzina, maṭaluli, masala • Mapfanisi • Mafhungo tswiti Divhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		Tshibveledzwa tsha ṭiteretsha sa nganea/nganeapfufhi/ḡirama dza vhaswa • U rangela u vhala (U ḡivhadza tshibveledzwa) - U wanulusa mbonalo dza ṭitheretsha dzi ngaho sa dzina ṭa bugu ṭhoho, zwifanyiso, saizi ya fonto, lushaka lwa fonto - U ṭḡḡisisa/wanulusa zwipiḡa zwa bugu sa khavara, siaṭari ṭa dzina ṭa bugu, indeksisi, ndima, guḡosari • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u ḡhindula mbudziso, u fanyisa, u ḡhambanyisa, u ṭhaṭhuvha) Zwiṭirathedzhi zwa u vhala • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U nweledza • U vhona nga ṭḡo ṭa muhumbulo • U humbulela ṭhalutshedzo na mafhedziselo		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa kha u vhalwa ha tshibveledzwa • U qivha na u nea muhumbulo nga ha: - Kushumisele kwa ipfi - Kushumisele kwa inthonesheni na luvhilo - U shumisa zwiga zwa u vhalwa - Kuthomele na kufhedzele • U amba nga mbonalo dzi re afho ntha U vhalwa ntha ho lugiselwaho • U shumisa zwikili zwa u amba zwo teaho sa thounu, volumu, luvhilo, mambwaita na mambwaitwa, u bvisa ipfi, u bula ipfi, u elela • Vhagudi vha nanga tshibveledzwa tshavho tsha u vhalwa vha vhalwa kilasini	Tshibveledzwa tsha literetsha sa nganea/nganeapfufhi/ dirama dza vhaswa • U amba zwaho nga ha mbonalo dza ndeme sa, vhabvumbwedzwa, vhubvumbwedzi, puloto, khudano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalwa • U rangela u vhalwa (U qivhadza tshibveledzwa/u humbutela zwiwo) - Siangane/fhethuvhupo - U tanganyisa mihumbulo nga ha thero • U vhalwa (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalwa (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u thathuvha)	U n'wala vhurifhi ha u takalela/ livhuwa thuso kana tsivhudzo yo tangedzwaho • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisita • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa matanganyi u itela u tumekanya • U shumisa tshaka dza mafhungo dzo fhambanaho, vhulapfu na zwivhumbeo	U shuma na/nga maipfi: • Mupeleto na phetheni dza mupeleto • Thukhufhadzo dza maipfi • (abrivesheni), • u pfufhifhadza, akhironimi • Midzi, thangi na mitshila, madzina tserekano na madzina zwao U shuma na/nga mafhungo: • Madzina, mataluli, masala • Ndongazwiga • Zwifhinga; tshipitshi tsho livhaho na tsho vhwigwaho; tshivhumbeo tsha fhungo; lipfanisi U shumisa luambo nga ndila ya vhudzivha: Maidioma na mirero; Matatathino/ Mananadzi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḡa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṭanza), • kuṇwalele • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza U vhalatṭalela tshibveledzwa tsha u vhoneṇa/midia nṇzhi (zwiṭirathedzhi) • U sikima • U sikena • Luambo lwa muvhili • U humbulela ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḡowealeho na zwifanyiso (khathuni) nga u sedza zwipiḡa zwo a vhumbaho - U bvisela khagala - U humbulela	U sedza kha maitele a u ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza U ṇwala vhurifhi ha u takalela/ livhuwa thuso kana tsivhudzo yo ṭanganedzwaho	

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U NŴALA NA U NĚKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshesha na U amba U thetshesha khaseledzo ya lutingo/mufhindulano vhukati ha mutanganedzi wa ṭingo na ane a khou thusiwa zwi tshi elana na khanedzano i kwamaho khonṭhiraka • Thounu • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisija • Milayo U edzisela mufhindulano vhukati ha murengi na murengisi na phambano dzi iteaho musu khonṭhiraka yo ambiwaho nga hayo i tshi khou konḡa i tshi ya phanḡa. • Kushumisele kwa luambo • Thounu • Luambo lwa muvhili • U tendisea Mukumedzo	U vhalo khonṭhiraka vhukati ha murengisi na murengi • Fomethe • Kushumisele kwa luambo • Luambo lwa khonṭhiraka • Ndeme ya tsaino • U dovholola arali hu na u sa tendelana Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), pfanapeheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithiyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḡa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṭanza), • kuṇwalele • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza U vhalo/ṭalela khonṭhiraka u itela u pfesesa (Zwiṭirathedzhi) • U sikima • U sikena • Kushumisele kwa luambo • Luambo lwa khonṭhiraka, tsumbo, muṇwalo wavhudi, khanedzano, tshifhinga tsho tetselwaho khonṭhiraka • U humbulela ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḡowealeho nga u sedza zwipida zwo a vhumabaho	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: u nṱala muvhigo nga ha mawaniwa kha khanedzano vhukati ha murengisi na murengi • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisija • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṭanganyi u itela u ṭmekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhlapfu na zwivhumbeo U sedza kha maitele a u nṱala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nṱekedza U nṱala muvhigo hu tshi tevhelwa ngona ya maitele kha u nṱala	U shuma na/nga maipfi: maṭanganyi U shuma na/nga mafhungo: Tshivhumbeo tsha fhungo; tshaka dza mafhungo; tshipitshi tsho livhaho na tsho vhwahaho; zwivhumbeo zwa mbudziso; u bvisela muhumbulo khagala ṭhalutshedzo dza maipfi: Maidioma na mirero Ndongazwiga na mupeleṭo: Phetheni dza mupeleṭo; ṭhukhufhadzo dza maipfi (abriviesheni) - ṭhukhufhadzo nga u shumisa maṭegere a u thoma (inishiaizesheni), akhironimi, pfufhifhadzo ya dzina (ṭhirankhesheni), afesisi, phothimanteau Divhaipfi kha nyimele: Luambo lwa maṇwalo a khonṭhiraka na zwa milayo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	Zwiṭṭirathedzhi zwa U thetshesela na U amba Tholokanyondivho ya u thetshesela (mufhindulano) • U thetshesela mufhindulano • U n'wala notsi - Luambo na maanda - Thounu - Limudi - Kuthomele na kufhedzele • U fhindula mbudziso Orala: Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho • U nanga ṭhoho yo teaho • U dzudzanya mafhungo nga nḡila i ṭumekanaho • U ḡivha ḡivhaipfi na tshivhumbeo tsha luambo zwi re zwone • Marangaphanda na magumo zwo teaho • U shumisa zwishumiswa zwi vhonwaho, zwi thetsheswaho khathihi na u vhonwa hune zwa vha zwo tea	Tshibveledzwa tsha ḡitheretsha tshi ngaho sa nganeapfufhi, nganea dza vhaswa/nganea • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḡiteretsha: tsumbo, vhabvumbwedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, kuḡano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalala • U rangela u vhalala (U ḡivhadza tshibveledzwa) • U vhalala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḡa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṭanza), • kuṭwalele • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ḡimudi • thero na mulaedza	U n'wala maanea: Maanea a nganetshele/ṭhaluso/u vhuisa muhumbulo • U nanga maipfi • Mambwaita na mambwaitwa na tshitalla zwa vhuṇe • ṭhaluso ya maanda yo khwaṭhaho • Thounu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo yo ṭumekanaho • U nekedza maanea u itela u linga U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza U n'wala maanea hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u n'wala	U shuma na/nga maipfi: Maiti U shuma na/nga mafhungo: Tshipitshi tsho livhaho na tshi so ngo livhaho ṭhalutshedzo dza maipfi: Maidioma na mirero Ndongazwiga na mupeleṭo: Phetheni dza mupeleṭo; akhironimi.

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8		Tholokanyondivho ya u vhala: (tshibveledzwa tshi bvaho kha ṭitheretsha yo randelwaho) • U sikima, u sikena, u vhona nga ṭito ṭa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ṭita mahumbulelwa (iniferentsi) • Ṭhalutshedzo ya maipfi • Kuvhonele kwa muṭwali • Mbuno na kuvhonele kwau • Ṭhalutshedzo yo dzumbamaho		
9-10	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa muvhigo wa guranḍa • Tshivhumbeo • Mbonalo • Kushumisele kwa luambo • Thounu • Ridzhiṣiṭa • Kuthomele na kufhedzele U amba nga ha mawanwa U Ṇekedza muvhigo wa oraṭa • Kushumisele kwa luambo • Ridzhiṣiṭa • Thounu • Luambo lwa muvhili • Kuthomele na kufhedzele	U vhala muvhigo wa guranḍa/ magazini Zwiṭirathedzhi zwa u vhala • U vhala wo tou fombe • Mbonala dza tshibveledzwa tsumbo, puloto, mubvumbedzwa, thethuvhupo, muanetsheli, ṭimudi, thero, kuvhonele kwa vhaanetsheli • U humbulela ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḍowealeho nga u sedza zwipiḍa zwo a vhumaho • Ṭhalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho Maitele a u vhala • U rangela u vhala (U ḍivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u ṭhindula mbudziṣo, u fanyisa, u ṭhambanyisa, u ṭhathuvha)	Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani: • Zwi ngaho sa muvhigo/inthaviyu • Ṭhoḍea dza tshaka dza zwibveledzwa na mishumo • Fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa zwithu • Vhaṭanganedzi vha mafhungo vho livhiwaho khavho, ndivho na nyimele • U nanga maipfi • Tshivhumbeo tsha fhungo, vhulapfu na tshaka • Milayo ya pharagirafu	U shuma na/nga maipfi: Mamudi - Mamudi a thendelo Mamudi a ndaela; Mamudi a gonele; Mamudi a tsumbo; U shuma na/nga mafhungo: Mafhungo tswitiṭi; Mafhungombumbano; Mafhungotserekano; Mambwaita na mambwaitwa, khagala; Zwifhinga Ṭhalutshedzo dza maipfi: Maidioma na mirero Ṭhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho, Ḍṭitheresheni, Asonentsi, Ṭifanyamuthu/ ṭiedzamuthu Ndongazwiga na mupeleṭo: phetheni dza mupeleṭo; zwiḍevhe; lunanga (aposiṭirofi)

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10		Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḑa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṭanza), • kuṇwalele • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza U vhalaṭalela u itela u pfesesa (u shumisa muvhigo wa guranḑa) • U sikima • U sikena • U vhala wo tou fombe • U humbulela/u ita iniferentsi • (vhabvumbedzwa, fethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo ḑowealeaho nga u sedza zwipida zwo a vhumbaro • Luambo lwa nyanyuwo • U fhindula mbudziso	U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u Ṇekedza U Ṇwala maanea hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u Ṇwala	
U LINGA HA THEMO YA1				
MUSHUMO WA 1: ORALA		MUSHUMO WA 2: U ṆWALA		
U vhala ho lugiselwaho/khaseledzo		Tholokanyondivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo		

GIREIDI YA 9 THEMO YA 2 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	U Ṇwala na U Ṇekedza U thetshesesa tshitori: • u ḑivha muhumbulo muhulwane na i tikedzaho • kushumisele kwa luambo • ridzhisiṭa • u fhindula mbudziso Nyambedzano ya foramu/tshigwada: mvelele • U sumbedza mishumo • Vhaambi vha amba vha tshi sielisana • U ṭalutshedza kuvhonele kwau u swika kha thendelano • U shumisa luambo, tshitaila na ridzhisiṭa zwo teaho • U Ṇekedza	U vhala tshibveledzwa tsha jitheretsha, tsumbo, ḑirama/nganeapfufhi/fojukuḑoo Zwitirathedzhi zwa u vhala • U vhala wo tou fombe • Mbonalo dza tshibveledzwa tsumbo, puloto, vhabvumbwedzwa, fhethuvhupo, muanetsheli, jimudi, thero, kuvhonele kwa vhaanetsheli • U humbulela ṭhalutshedzo na zwifanyiso zwa maipfi a so ngo ḑowealeaho nga u sedza kha zwipiḑa zwa maipfi • Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na tshitaila Maitele a u vhala • U rangela u vhala (u ḑivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhaṭhuvha)	Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani: U Ṇwala mafhungo kha dayari/ndayotewa/phojisi • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisiṭa • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṭanganyi u itela u ṭumekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwivhumbeo U sedza kha maitele a u Ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u Ṇekedza U Ṇwala mafhungo kha dayari/ndayotewa/phojisi hu tshi tevhelwa ngona ya maitele kha u Ṇwala	U shuma na/nga maipfi: Midzi, thangi na mitshila Masala U shuma na/nga mafhungo Tshaka dza mafhungo; Nyangaredzo, Tshipitshi tsho livhaho/tshi so ngo livhaho; mambwaita na mambwaitwa; zwifhinga Ṭhalutshedzo dza maipfi: Maidioma na mirero; Ṭhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho Ndongazwiga na mupeleṭo: Zwiḑevhe; phetheni dza mupeleṭo; abriviesheni

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḡa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṭanza), • kuṇwalele • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ṭimudi • thero na mulaedza U vhalatṭalela tshibveledzwa u ṭela u wana mathungo: Wiji na thesitamennde • U vhalatṭalela na U ṭalela wo tou fombe • ndivho ya tshibveledzwa • kushumisele kwa luambo • vhabvumbwedzwa, siangane na fhethuvhupo • mulaedza na thero • u nweledza tshibveledzwa Manweledzo • Fomethe • Kushumisele kwa luambo • Tshivhumbeo		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U NŴALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa u itela u pfesesa: kha nganeavhutshilo/u rekhoda tshipitshi tsho edziselwaho • U ṭalutshedza zwiṭirathedzhi zwa maitele a u thetshelesa • U ḥindula mbudziso nga u tou nṵwala U vhala hu so ngo lugiselwaho • U shumisa mambwaita na mambwaitwa, thounu na luvhilo nga nḍila yo teaho • Ndongazwiga kha u vhala • Luambo lwa muvhili • Vhuṭumani na vhatshetshelesi	U vhala tshibveledzwa, tsumbo, ḍirama/nganeapfufhi/foḷukuḷoo • U sedza ho khetheaho kha mbonalo dza tshibveledzwa tsha ḷitheretsha • U sumbedza u pfesesa mveledziso ya puloto na khḍano, vhubvumbedzi, maṭhakheni, siangane, ḥethuvuhupo, mushumo wa muanetsheli, thero, kufhedzele na maḥedziselo Maitele a u vhala • U rangela u vhala (u ḍivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u ḥindula mbudziso, u fanyisa, u ḥambanyisa, u ṭaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḍa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṭanza), • kuṇwalele • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • ḷimudi • thero na mulaedza	U nṵwala: Tsedzuluso ya tshibveledzwa (tshibveledzwa tsho vhalwaho tshi so ngo lugiselwa) dokhumenthari • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhiṣiṭa • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṭanganyi u itela u ṭumekanya • U shumisa tshaka dzo ḥambanaho dza mafhungo, vhlapfu na zwiṭhumbeo U sedza kha maitele a u nṵwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekeda U nṵwala tsedzuluso kana tsedzuluso (riviya) /dokhumenthari hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u nṵwala	U shuma na/nga maipfi: Maiti Midzi, thangi na mitshila U shuma na/nga mafhungo: Maḥungotserekano; Nyangaredzo, Tshipitshi tsho livhaho/tshi so ngo livhaho Ṭhalutshedzo dza maipfi: Maidoma na mirero Ndongazwiga na mupeleṭo: Zwiḍevhe; Phetheni dza mupeleṭo; Abriviesheni

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		U vhalatḑalela tshibveledzwa, tsumbo, atikili dza guranḑa/atikili dza magazini u itela u wana mafhungo na u pfesesa Zwiṭirathedzhi zwa u vhala u itela u pfesesa ndima kha bugupfarwa • U sikima na u sikena • U vhala wo tou fombe • Ndivho na tshigwada tsho livhiwaho khatsho • U humbulela ṭhalutshedzo na kufhedzele • Mbuno na kuhumbulele kwau • U ṇea muhumbulo wau • Ṭhalutshedzo ya maipfi a so ngo dowealeho • U ḑivha luambo lwa u fhuredzela U nweledza tshibveledzwa		
5-6	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa tshibveledzwa tsha oraḑa, tsumbo, inthaviyu/tshipitshi/u anetshela tshiṭori u itela u pfesesa • U Ṇwala notsi nga tshifhinga tsha u thetshelesa • U thetshelesa nga ḑila ya vhudzivha Nyambedzano ya tshigwada/nyambedzano ya foramu • U ita nyambedzano yo ḑisendekaho kha tshibveledzwa tsha oraḑa • U amba nga u sielisana • Maipfi a shumiwaho kha u khelusa vhatshu kha tsho ye vha vha vho i lavhelela • Milayo	U vhala tshibveledzwa tsha iṭheretsha, tsumbo, ḑirama/nganeapfufhi/foḑukuḑoo • U sedza ho khetheaho kha mbonalo dza tshibveledzwa tsha iṭheretsha • U sumbedza u pfesesa mveledziso ya puloto na khudano, vhubvumbedzi na maṭhakheni, siangane, fhethuvhupo, mushumo wa muanetsheli, thero, kufhedzele na mafhedziselo Maitele a u vhala • U rangela u vhala (u ḑivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhatshuvha)	U Ṇwala tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: ḑivhadzo, adzhenda na minetse • U nanga maipfi, • Mambwaita na mambwaitwa na tshitalla zwa vhuṇe • Ṭhaluso ya maanda yo khwaṭhaho • Thounu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo i ṭumekanaho • U ṇekedza maanea u itela u linga	U shuma na/nga maipfi: Midzi, thangi na mitshila Maṭaluli Thangeladzina U shuma na/nga mafhungo Pharagirafu ya ṭhalutshedzo; pharagirafu ya mathomele/mvulatswinga; pharagirafu ya mafhedzele/kufhedzele; Zwiifhinga; tshivhumbeo tsha fhungo; tshaka dza mafhungo Ṭhalutshedzo dza maipfi: Maidioma na mirero Ndongazwiga na mupeleṭo: Phetheni dza mupeleṭo.

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6		Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhar), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnda tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiŋanza), • kuŋwalele • ŋhalutshedzo yo dzumbamaho • ŋimudi • thero na mulaedza U vhalatšalela u itela u pfesesa (u shumisa tshibveledzwa tsho ŋwalwaho na/kana tshi vhone waho sa khathuni/zwipida zwa fijimu) • U sikima • U sikena • U vhalo wo tou fombe • U humbulela/u ita iniferentsi (vhabvumbwedzwa, fhethuvhupo, mulaedza) • U humbulela ŋhalutshedzo ya maipfi a so ngo dowealeho nga u sedza zwipida zwo a vhumbeo • Luambo lwa nyanyuwo U dovholola tshivhumbeo tsha manweledzo	U sedza kha maitele a u ŋwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ŋekedza U ŋwala ndivhadzo, adzhenda na minetse hu tshi tevhezwa ngona ya maitele kha u ŋwala	

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
U LINGA KHA THEMO YA 2				
9-10	MUSHUMO WA 1: ORALA	MUSHUMO WA 2: U ṆWALA	MUSHUMO WA 3: MILINGO YA VHUKATI HA ṆWAHA	
	U vhala hu so ngo lugiselwaho/nyambedzano ya tshigwada/foramu	Tsedzuluso/dokhumenthari/ngivhadzo/adzhenda na minetse	Bambiri ja 1: Oraja Bambiri ja 2: Tholokanyondivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (awara 2) Bambiri ja 3: U Ṇwala (awara 1) Bambiri ja 4: U fhindula zwi bvaho kha Litheretsha (awara 1)	

GIREIDI YA 9 THEMO YA 3 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U NŴALA NA U NĖKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	Mufhindulano/nyambedzano U thetsheslesa nyimele ya nyambedzano vhukati ha vhathu vhavhili (mufhindulano) • Tshivhumbeo na mveledziso ya mihumbulo • U shumisa zwikili zwa nyambedzano u itela u swika kha thendelano. U ita nyambedzano yo disendekaho kha u pfesesa wiji na thesitamennde • Kushumisele kwa luambo • U fhuredzela (u manipuleitha) • U amba nga u sielisana • U vula na u vala • Thendelano •	U vhalala wiji na thesitamennde zwo pfufihadziwaho • Vhashelamulenzhe • Datumu • Ndaka (ifa) • Vhalalaifa • Luambo lwa jinhwalo • U shumisa wiji Maitele a u vhalala • U rangela u vhalala (u divhadza tshibveledzwa) • U vhalala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u thathuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnda tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiŵanza), • kuŵwalele • thalutshedzo yo dzumbamaho • jimudi • thero na mulaedza	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: U nŵala wiji na thesitamennde • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisita • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa matanganyi u itela u tumejanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwivhumbeo U sedza kha maitele a u nŵala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nkedza U nŵala wiji na thesitamennde	U shuma na/nga maipfi : Madzina a zwi kwameaho na a ngelekanyo Maŵaluli Matanganyi na zwiŵtanganyi U shuma na/nga mafhungo: Tshipitshi; zwifhinga; tshaka dza mafhungo; tshaka dza pharagiraŵa; Mambwaita na mambwaitwa; Mafhungodavhi na mafurase. Thalutshedzo dza maipfi: Pharonimi, phojiseimi; homonimi Ndongazwiga na mupeleto: Phetheni dza mupeleto

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		U vhalu u itela u pfesesa na zwiṭirathedzhi zwa u vhalu: tshibveledzwa tsha u vhone - khathuni • U sikima u itela u wana muhumbulo muhulwane • U sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho • U humbulela • U humbulela (Iniferentsi) ṭhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḑowealeaho na zwifanyiso • U sedzulusa u itela u ṭuṭuwedza u pfesesa • Zwi ḑiswaho nga u nanga na u siedza kha ṭhalutshedzo • Zwi ḑiswaho nga zwi shumiswa zwa luambo lwo dzumbamaho na lwa u fhuredzela (rithoriki) • Masiandaitwa a thekiniki ya u tou vhone		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa inthaviyu • U țanđavhudza kushumele • Kushumisele kwa luambo • Luambo na maanda U amba nga ha ĩiwalovhuņe sa țhođea ya u tholwa/ țanganedzwa - Mařhungo - U elana na mushumo - Vhane vha nga kwamiwa (refiri) - Vhutumani na vhurifhi vhu fhelekedzaho khumbelo ya mushumo	U vhalo tshibveledzwa tsha ĩitheretsha, tsumbo, Nganea/nganea ya vhaswa/nganeapfufhi • U sedza ho khetheaho kha mbonalo dza tshibveledzwa tsha ĩitheretsha • U sumbedza u pfesesa mveledziso ya puloto na khugano, vhubvumbedzi na mařhakheni, siangane, fřethuvhupo, mushumo wa muanetsheli, thero, kufhedzele na mařhedziselo Maitele a u vhalo • U rangela u vhalo (U ĩivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u ĩhindula mbudziso, u fanyisa, u řhambanyisa, u řařhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (ĩmedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mtevvhetsindo (řithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nņđa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maĩpfĩ, ndima (zwĩțanza), • kuřwalele • řhalutshedzo yo dzumbamaho • ĩimudi • thero na mulaedza	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: tsumbo, Vhurifhi vhu fhelekedzaho khumbelo ya mushumo na ĩiřwalovhuņe • řhođea dza fomethe, tshitaila • Vhařtangadzi vha mařhungo vho ĩivhiwaho khavho, ndivho na nyimele • U nanga maĩpfĩ. zwiga, muvhala • Tshivhumbeo tsha řhungo, vhułapfu na tshaka • U nangwa ha zwĩthu (elemennde) zwa u vřonwa na zwa nyolo U sedza kha maitele a u řwala • U pulana • U ĩta mvetomveto • U ĩta ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u ĩtela u khakhulula na u řekedza U řwala vhurifhi vhu fhelekedzaho khumbelo ya mushumo na ĩiřwalovhuņe	U shuma na/nga maĩpfĩ : Mařtaluli U shuma na/nga mařhungo : Třhipitřhi; zwĩřinga; třhaka dza mařhungo; třhaka dza pharagirařu; Mambwaita na mambwaitwa; Mařhungodavhi na mařurase řhalutshedzo dza maĩpfĩ: Přanywa Mařhambanyi Homonimi Phoĩřsemi Ndongazwiga na mupeleřo: Phetheni dza mupeleřo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4		Tholokanyondivho ya u vhala (zwiṭirathedzhi) (U shumisa zwibveledzwa zwa u vhone na zwa u Ṇwalwa) Zwiṭirathedzhi • U sikima u itela u wana muhumbulo muhulwane • U sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho • U humbulela • U humbulela (Iniferentsi) ṭhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḑowealeaho na zwifanyiso • Zwi ḑiswaho nga u nanga na u siedza kha ṭhalutshedzo • Zwi ḑiswaho nga zwishumiswa zwa luambo lwo dzumbamaho na lwa u fhuredzela (rithoriki) • Masiandaitwa a thekiniki dza u tou vhone		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa dibeithi kha radio/thelevishini • Vhashelamulenzhe • U shumisa Mambwaita na mambwaitwa • Luvhilo • U ṅekedza ṽkumedzwa (mosheni) na u ṽ imelela • U ṅekedza khanedzo ya ṽkumedzwa • Thendelano • U ṽwala notsi • U amba na u kovhekana notsi U dzhenelela kha dibeithi • Milayo ya dibeithi • Kushumisele kwa luambo • U ṅekedza ṽkumedzwa (mosheni) na u ṽ imelela • U ṅekedza khanedzo ya ṽkumedzwa • Vhashelamulenzhe • Thendelano	U vhalo tshibveledzwa tsha ṽlitheretsha, tsumbo, ṅganea/ṅganeapfufhi/fojukuṽoo tsumbo, ṅgano dza vhalali, ṅgano dza tsiko, ṅgano dza phukha • Mbonalo dza tshibveledzwa tsha ṽlitheretsha sa tshivhumbeo, vhabvumbwedzwa, fhethuvhupo, puloto, khuṽano, zwiṽga, lupfumo lwa mibvumo, imedzhari, u rangela u ṽalela, u vhuisa muhumbulo Maitele a u vhalo • U rangela u vhalo (U ṽivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṽhaṽvuhva) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mufvetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga ṽṽṽ tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṽanza), • kuṽwalele • ṽhalutshedzo yo dzumbamaho • ṽimudi • thero na mulaedza	U ṽwala maanea: Maanea a ṅganetshelo/ṽhaluso/u vhuisa muhumbulo • U ṽnanga maipfi • Ipfi na tshitaila zwa vhuṽṽṽ • ṽhaluso ya maanda yo kwhaṽhaho • Thounu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo yo ṽmekanaho • U ṽekedza maanea u itela u linga U sedza kha maitele a u ṽwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṽekedza U ṽwala maanea hu tshi tevhedzwa ṽgona ya maitele kha u ṽwala	U shuma na/ṽnga maipfi: Maṽganyani na zwiṽganyani U shuma na/ṽnga mafhungo: Tshipitshi; tshaka dza mafhungo; tshivhumbeo tsha fhungo; Mambwaita na mambwaitwa; zwiṽfinga; tshaka dza pharagirafu. ṽhalutshedzo dza maipfi: ṽhalutshedzo dzi re khagala, ṽhalutshedzo dzo dzumbamaho, Aṽlitheresheni, asonentsi, khontsonetsi, ṽifanyamuthu/ṽiedzamuthu, onomatopia, phani Ndongazwiṽga na mupeleṽo: Phetheni dza mupeleṽo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6		U vhala/ṭalela u itela u pfesesa (zwibveledzwa zwa u vhone na zwa u ṇwalwa) Zwiṭirathedzhi • U sikima u itela u wana muhumbulo muhulwane • U sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho • U vhala wo tou fombe • U humbulela • U humbulela • (Iniferentsi) ṭhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḑowealeho na zwifanyiso • Zwi ḑiswaho nga u nanga na u siedza kha ṭhalutshedzo • Zwi ḑiswaho nga zwishumiswa zwa luambo lwo dzumbamaho na lwa u fhuredzela (rithoriki) • Masiandaitwa a thekiniki dza u tou vhone • Khumbulelwa ya muniwali na mafhedzisele U nweledza tshibveledzwa		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ĤALELA	U NĪWALA NA U NĒKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U thetshelesa tshipitshi tsha mudivhalea wa henefho kha tshitshavha • Kushumisele kwa luambo • U dzhia sia na u vha na luvhengelambiluni • U sedza zwithu nga ito iithihi (siteriothaiphi) • Thounu • Luambo na maanda • U fhindula mbudziso Tshipitshi tsho lugiselwaho Vhagudi vha ita tshodisiso sa nyito ya ndugiselo • Milayo ya mukumedzo • Luambo lwa muvhili • Kuthomele na kufhedzele • Kushumisele kwa luambo	U vhalo tshibveledzwa tsha iitheretsha, tsumbo, Nganea/nganea ya vhaswa/nganeapfufhi • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha iitheretsha: sa vhabvumbwedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḱano, siangane, fthethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalo • U rangela u vhalo (U dīvhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fambanyisa, u tshathuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figura dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nḱa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṭanza), • kuṇwalele • tshatshedzo yo dzumbamaho • iimudi • thero na mulaedza	Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani, tsumbo, garaṭa ya thambo, u tangedza thambo • Thoḱea dza Fomethe, tshitaila, kuvhonele kwa zwithu • Vhaṭanganedzi vha maṭhongo vho livhiwaho khavho, ndivho na nyimele • U nanga maipfi, tḱhaluso ya maanda yo khwaṭhaho • Tshivhumbeo tsha fhungo, vhulapfu na tshaka U sedza kha maitele a u nḱwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nḱekedza U ola garaṭa ya thambo na u tangedzwa hayo	U shuma na/nga maipfi: Mataḱuli U shuma na/nga maṭhongo : Pharagiraṭu ya tḱhaluso/mbuletshedzo; pharagiraṭu ya u nanga; pharagiraṭu ya u vhekanya Tshatshedzo dza maipfi: Makateli Ndongazwiga na mupeleṭo: Phetheni dza mupeleṭo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
7-8		U vhala/ṭalela u itela u pfesesa (zwibveledzwa zwa u vhone na zwa u Ṇwalwa) • U sikima u itela u wana muhumbulo muhulwane • U sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwi tikedzaho • U vhala wo tou fombe • U humbulela • U humbulela (Iniferentsi) ṭhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḑowealeaho na zwifanyiso • Mihumbulo muhulwane na i tikedzaho • Kuvhonele kwau • Manweledzo • Zwi ḑiswaho nga u nangwa kana u siedzwa ha ṭhalutshedzo • Zwi ḑiswaho nga zwishumiswa zwa luambo lwo dzumbamaho na lwa u fhuredzela (rithoriki) • Masiandaitwa a thekiniki dza u tou vhone • Khumbulelewa ya muṆwali na mafhedzisele		

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10	Zwitirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U anetshela tshiṭori • U dzhela nṭha: zwikili zwa u amba, thounu, mubulo wa ipfi, thempho, inthonesheni, u ṭanganyisa maṭo na vthatshelesi, kuimele, ngathadzo • Milayo na mbonalo dza tshiṭori Mufhindulano : U ita nyedziselo ya mufhindulano • Kushumisele kwa luambo • U amba nga u sielisana • Luambo lwa muvhili • Mbonalo dza tshibveledzwa	Tshibveledzwa tsha iṭheretsha, sa ḍirama • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha iṭheretsha: sa vhabvumbwedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḍano, siangane, fethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalo • U rangela u vhalo (U ḍivhadza tshibveledzwa) • U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhalo (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figura dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheledzo (raimi), mufvetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nṇḍa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṭanza), • kuṇwalele • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • iimudi • thero na mulaedza	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, mufhindulano • U nanga maipfi • Ipfi na tshitaila zwa vhuṇe • Ṭhaluso ya maanda yo khwaṭhaho • Thounu • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mapa wa muhumbulo u itela u dzudzanya mihumbulo yo ṭumekanaho • U ṇekedza maanea u itela u linga U sedza kha maitele a u ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza U ṇwala adzhenda na minetse hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u ṇwala	U shuma na/nga maipfi: Maiti, mavhudzisi, masumbi, masala a sa gumi U shuma na/nga mafhungo: Maitele a zwithu, nzudzanyo ya zwikhala, nzudzanyo u ya nga ndeme, pharagirafu ya mafhedzele/kufhedzele Ṭhalutshedzo dza maipfi: Makateli Ndongazwiga na mupeleṭo: Phetheni dza mupeleṭo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
9-10		Tholokanyonḑivho ya u vhala: (tshibveledzwa tshi bvaho kha ṭitheretsha yo randelwaho) • U sikima, u sikena, u vhona nga ṭṭo ṭa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ṭita mahumbulelwa (iniferentsi) • Ṭhalutshedzo ya maipfi • Kuvhonele kwa muṇwali • Mbuno na kuvhonele kwau • Ṭhalutshedzo yo dzumbamaho		
U LINGA HA THEMO YA 3				
	MUSHUMO WA 1: ORAḒA	MUSHUMO WA 2: U ṆWALA	MUSHUMO WA 3: THESITE YA 2	
	Tshipitshi tsho lugiselwaho/nyedziselo/ dibeithi/nyambedzano ya ṭinwalovhuṇe/ wiji/thesitamende	Maanea a ṭhaluso/nganetshelo/u vhuisa muhumbulo/u ṭaṭa/ Vhurifni ha u fhelekedza khumbelo ya mushumo na ṭinwalovhuṇe	Tholokanyonḑivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo	

GIREIDI YA 9 THEMO YA 4 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2	Tholokanyondivho ya U thetshelesa • U nyanyuwa nga nqila ya vhudzivha kha zwibveledzwa zwo fhambanaho • U thetshelesa u itela u wana mafhungo o khetheaho • U thetshelesa na u diphina nga ngano dza phukha na dzinwe tshaka dza zwibveledzwa • U fhindula mbudziso Matshimbidzele a mutangano • Vhashelamulenzhe • Milayo ya matshimbidzele a mutangano • U amba nga u sielisana • Kushumisele kwa luambo • Khanedzano kha mutangano • Kuthomele na kufhedzele	Tshibveledzwa tsha jitheretsha, tsumbo, nganeapfufhi, nganea ya vhaswa/nganea • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha jitheretsha: sa vhabvumbedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuqano, siangane, fhetuvhupho, muanetsheli, thero Maitele a u vhala • U rangela u vhala (U qivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u thaṭhuvha) Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nṅa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṭanza), • kuṛiwalele • ṭhalutshedzo yo dzumbamaho • jimudi • thero na mulaedza	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu, tsumbo, vhurifhi ha khumbelo ya mushumo (fomaṭa) • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṭanganyi u itela u ṭmekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwivhumbeo U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza U n'wala vhurifhi ha khumbelo ya mushumo	U shuma na/nga maipfi: Maipfi U shuma na/nga mafhungo: Tshipitshi tsho livhaho na tshi so ngo livhaho, Mambwaita na mambwaitwa Ṭhalutshedzo dza maipfi: Mbudziso ine tendela phindulo dzo fhambanaho (ambigwifhi), tshumiso ya maipfi nga nqila yo qowelaho fhedzi yo khakheaho (kijitshi), tshumiso ya maipfi ane naho a bvisiwa a si thithise muhumbulo (ridandentsi), ndovhololo ya maipfi a ambaho zwifhu zwitshini, (thothojodzhi), luambo lwa tshitarani (silehe), luambo lune lwa shumiswa kha tshiimiswa tsha heneho (dzhagani) Ndongazwiga na mupeleṭo: Phetheni dza mupeleṭo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U ṬALELA	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
1-2		Tholokanyondivho ya vhala: (tshibveledzwa tshi bvaho kha ṭitheretsha yo randelwaho) • U sikima, u sikena, u vhona nga ṭito ṭa muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ṭita mahumbulelwa (iniferentsi) • Ṭhalutshedzo ya maipfi • Kuvhonele kwa muṆwali • Mbuno na kuvhonele kwau • Ṭhalutshedzo yo dzumbamaho		
3-4	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Tholokanyondivho ya u thetshelesa (u shumisa mufhindulano wo rekhodiwaho) • U thetshelesa kha mufhindulano • U Ṇwala notsi - Luambo na maanḑa - Thounu - Ṭimudi - Kuthomele na kufhedzele • U thindula mbudziso	Tshibveledzwa tsha ṭitheretsha tshi ngaho sa, nganeapfufhi, nganea dza vhaswa/nganea • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ṭitheretsha: sa vhabvumbwedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khugano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhala • U rangela u vhala (U ḑivhadza tshibveledzwa) • U vhala (mbonalo dza tshibveledzwa) • Nga murahu ha u vhala (u thindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhaṭhuvha)	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, e-meiji:- • Fomethe i re yone • Ndivho • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Kushumisele kwa luambo • Ridzhisṭa • Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo • U shumisa maṭanganyi u ṭela u ṭumekanya • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwivhumbeo	U shuma na/nga maipfi: Masala vhukuma, dzinaṭṭiti U shuma na/nga mafhungo: Maitele a zwithu, nzudzanyo ya zwikhala, nzudzanyo u ya nga ndeme, pharagirafu ya mafhedzele/kufhedzele Ṭhalutshedzo dza maipfi: U sedza sia ṭithi, u vha na luvhengela mbiluni, u dzhia sia, nyanyuwo Ndongazwiga na mupeleṭo: Phetheni dza mupeleṭo Abriviesheni -inishiaṭaizesheni, akhironimi, kilipidi, pfufhifadzo ya dzina (ṭhitrankhesheni), afesisi, phothimanteau

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
3-4	Nyambedzano ya foramu/phanele/tshigwada • Vhashelamulenzhe • Milayo ya foramu/nyambedzano • U amba nga u sielisana • Kushumisele kwa luambo • U hanedzana kha nyambedzano • Kuthomele na kufhedzele Zwigwada zwi amba nga tthoho dza mathungo maswa a takadzaho.	Vhurendi • Mbonalo dza ndeme dza tshirendo • tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheleledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) • tshivhumbeo tsha nga nnda tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiŋanza), • kuŋwalele • tthalutshedzo yo dzumbamahao • tthimudi • thero na mulaedza Tholokanyondivho ya u vhala/talela: (tshibveledzwa tsha u vhone kana midia nnzhi sa khathuni kana khungedzelo) • U sikima, u sikena, u vhone nga ito la muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ita mahumbulelwa (iniferentsi) • Tthalutshedzo ya maipfi • Kuvhonele kwa muŋwali • Mbuno na kuvhonele kwau • Tthalutshedzo yo dzumbamahao	U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza U n'wala e-meji hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u n'wala	

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U NŴALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6	Zwiṭirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba U edzisela nyimele - Nyimele i sumbedzwa nga ṇḁila i re khagala - Vhabvumbwedzwa vha fhambanywa nga ṇḁila i re khagala - Luambo lwo tea nyimele ine ya khou sumbedzwa - Nyedziselo i sumbedzwa zwiitisi zwa nyito kha nyimele yo khetheaho Khaseledzo - U humbula nga ha nyimele na ṭhoho zwo teaho - U amba nga ha milayo - Luambo na maanda - Luambo lu khelusaho vhathu kha mafhungo (disikhoso maka)	Tshibveledzwa tsha ḵitheretsha tshi ngaho sa, nganeaptufhi, nganea dza vhaswa/nganea - Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa tsha ḵitheretsha: sa vhabvumbwedzwa, nyito, mufhindulano, puloto, khuḁano, siangane, fhethuvhupo, muanetsheli, thero Maitele a u vhalo - U rangela u vhalo (U ḁivhadza tshibveledzwa) - U vhalo (mbonalo dza tshibveledzwa) - Nga murahu ha u vhalo (u fhindula mbudziso, u fanyisa, u fhambanyisa, u ṭhathuvha) Vhurendi - Mbonalo dza ndeme dza tshirendo - tshivhumbeo tsha nga ngomu tsha tshirendo, figara dza muambo/zwifanyiso zwa muhumbulo (imedzhari), pfanapheledzo (raimi), mutevhetsindo (rithyimu) - tshivhumbeo tsha nga ṇḁa tsha tshirendo, mitaladzi (vese), maipfi, ndima (zwiṭanza), - kuṇwalele - ṭhalutshedzo yo dzumbamaho - ḵimudi - thero na mulaedza	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, u ṇwala ngaevhutshilo/dayari/garata ya thambo - Fomethe i re yone - Ndivho - Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho - Kushumisele kwa luambo - Ridzhiṣiṭa - Nzudzanyo i lunzhedzanaho ya mafhungo - U shumisa maṭanganyi u itela u ṭumekanya - U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo, vhulapfu na zwiivhumbeo U sedza kha maitele a u ṇwala - U pulana - U ita mvetomveto - U ita ndovhololo - U dzudzanya - U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza U ṇwala ngaevhutshilo/dayari/garata ya thambo hu tshi tevhedzwa ngona ya maitele kha u ṇwala	U shuma na/nga maipfi: Maiti, madzina U shuma na/nga mafhungo: ṭhalutshedzo: zwiitisi na zwi zwi ḁisaho ṭhalutshedzo dza maipfi: ṭsudzuluo ya ṭhalutshedzo, u shumisa luambo u itela ndivho dzo khetheaho, makateli Ndongazwiga na mupeleṭo: Phetheni dza mupeleṭo

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA	U VHALA NA U TALELA	U N'WALA NA U NEKEDZA	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO
5-6		Tholokanyondivho ya vhala: (tshibveledzwa tshi bvaho kha litheretsha yo randelwaho) • U sikima, u sikena, u vhona nga ito la muhumbulo • U vhala wo tou fombe • U ita mahumbulelwa (iniferentsi) • Thalutshedzo ya maipfi • Kuvhonele kwa muñwali • Mbuno na kuvhonele kwau • Thalutshedzo yo dzumbamaho U n'wala mbuno kana manweledzo a phagirafu		
7-8	Zwiñirathedzhi zwa U thetshelesa na U amba Ndovhololo	U vhala na U talela: Ndovhololo ya mbonalo dza ndeme, milayo na zwivhumbeo	U n'wala: Ndovhololo ya zwibveledzwa zwa u tou n'wala Ndovhololo ya ngona ya maitele ya u n'wala	U shuma na/nga maipfi: Ndovhololo U shuma na/nga mafhungo: Ndovhololo Thalutshedzo dza maipfi: Makateli Ndongazwiga na mupelejo: Phetheni dza mupelejo.
MISHUMO YA U LINGA HA FOMALA NA YA MAFHELONI A N'WAHA A THEMO YA 4				
9-10	MUSHUMO WA 1: ORALA	MUSHUMO WA 2: MULINGO WA MAFHELONI A N'WAHA		
	Dibetithi/inthaviyu/khaseledzo/tshipitshi tsho lugiselwaho/tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho/ nyambedzano ya foramu/phanelo/tshigwada/tholokanyondivho ya u thetshelesa/kutshimbidzele kwa mutangano	Bambiri la 1: Orala Bambiri la 2: Tholokanyondivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (awara 2) Bambiri la 3: U n'wala (awara1) Bambiri la 4: U thindula zwi bvaho kha Litheretsha (awara 1)		

KHETHAKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA HAYANI

4.1 MARANGAPHANḌA

U linga ndi maitele o pulaniwaho ane a ḑo dzula a tshi khou itea hu tshi topolwa, u kuvhanganya na u ḑalusa mafhungo nga ha kushumele kwa vhagudi, hu tshi khou shumiswa zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa u linga. Zwi dzhia maga maḑa: u bveledza na u kuvhanganya vhuḑanzi ha tswikelelo; u ḑalusa vhuḑanzi; u rekhoda mawanwa na u shumisa mafhungo aya u pfesesa na u ḑo thusa kha mveledziso ya mugudi u itela u khwinisa maitele a u guda na u funza.

U linga hu tea u katela maitele oḑhe mavhili ane a si vhe fomaḑa (U linga ha vhadededzi) na ha fomaḑa (U linga ha u guda). Kha nzulele dzoḑhe idzi mbili vhagudi vha tea u vhiḑelwa murahu tshifhinga tshoḑhe u khwaḑhisedza tshenzhemo ya u guda.

U linga kha Nyambo ndi maitele a bvelaho phanḑa nahone a tikedzaho nyaluwo na mveledziso ya vhagudi. Ndi Tshipiḑa tsha ndeme kha u guda na u funza sa izwi tshi tshi ḑekedza muvhigo wa u funza na u guda. Hu tea u dzheniswa kha u funza na u guda vhudzuloni ha u tou shumiswa naho sa tshipiḑa tshi re thungo. Zwiḑwe hafhu, u linga ho vanganyiwaho ha zwiteḑwa zwa luambo zwo fhambanaho hu tea u shumiswa. Tsumbo, ri nga thoma nga tshibveledzwa tsha u vhala ra ita thesite ya tholokanyonḑivho. Mbudziso dzi lingaho ḑivho ya luambo dzi nga ḑi vhudziswa zwo ḑisendeka nga tshibveledzwa tshenetsho tshithihi. Nga murahu ha u vhala tshibveledzwa vhagudi vha nga vhudziswa uri vha fhindule kha tshibveledzwa nga u tou, tsumbo, u ḑwala vhurifhi nga ha zwithu zwo ambiwaho nga hazwo kha tshibveledzwa kana u ḑwala dziḑwe phindulo dza vhusiki kha mafhungo a tshibveledzwa. U pendela nyito iyi, nyambedzano i tea u itwa nga ha ḑhoho nahone nga ḑila iyi ri vha ri tshi khou funza zwikili zwoḑhe zwa luambo kha nyito nthihi i elelaho yo vanganaho.

U linga zwikili zwo fhambanaho zwa luambo zwi so ngo vhone sa nyito i re thungo, hone sa nyito nthihi yo vanganaho. Ruburiki dza u linga dzi teaha u thusa kha uri zwikili zwo fhambanaho zwa luambo kha mushumo wo ḑewaho zwi funzwe.

Zwikili zwa U thetshesela zwa vhagudi, vhukoni ha oraḑa, u kona u fhindula mbudziso, u dzhenelela kha nyambedzano na zwikili zwa u rekhoda zwo tou ḑwalwaho ho teaho zwi tea u sedzwa ḑuvha ḑiḑwe na ḑiḑwe.

Ndi zwa ndemevho, uri u pfesesa ha vhagudi kha zwine vha khou vhala hu lingwe nahone hu si tou vha vhukoni ha u ḑivha kana u humbula maipfi. U linga ha u vhala hu teaha u itwa tshifhinga tshoḑhe nahone hu si tou vha u linga ha tshifhinga tshithihi fhedzi. U linga ha U vhala ha fomaḑa hu tea u sedza kha u vhalela ḑḑha khathihi na nyito ine ya u thusa u vhona uri vhagudi vho pfesesa zwingafhani, tsumbo, u dovha u anetshela tshitori kana u fhindula mbudziso.

U lingwa ha mushumo wa U ḑwala hu ḑo sedza nga maanḑa kha vhukoni ha mugudi ha u wana ḑhalutshedzo na u vhona uri dzo ḑwalwa nga ḑila yone u gumafhi, tsumbo, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi re zwone, mupeleḑo na ndongazwiga. U linga hoḑhe hu tea u vhona uri u guda luambo ndi maitele nahone vhagudi vha nga si bveledze tshibveledzwa tshi re tshone tshoḑhe nga luthihi. Ngauralo zwipiḑa zwo fhambanaho zwa maitele a u ḑwala zwi tea u lingiwa.

Musi hu tshi ḑewa mushumo wa fomaḑa, hu ḑo vha na u sedza kha tshikili tsho khetheaho, tsumbo, U thetshesela na U amba kana U vhala kana U ḑwala. Honeha, ngauri u guda luambo ndi maitele o vanganaho, zwikili zwi fhiraho tshithihi zwi ḑo shumiswa. Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi tea u lingwa zwi kha nyimele. Zwi tea u khwaḑhisedzwa uri u linga a hu itwi kha mushumo wa u ḑwala fhedzi, honeha hu tendelavho na mushumo wa u ita na wa oraḑa. Ndi zwa ndeme u linga zwine vhagudi vha zwi pfesesa nahone hu si zwine vha nga tou zwi

rwela ngomani, honeha kha hu lingwe zwikili zwi re kha nyimele nga ḡḡila dzoṭhe, tsumbo, vhagudi vha nga peleṭa maipfi avho oṭhe nga ḡḡila yone nga tshifhinga tsha thesite nga Ḳavhuṭanu, honeha vha a kona na u shumisa eneo maipfi mathihi e vha peleṭa nga ḡḡila yone musi vha tshi ḡwala/rekhoda mafhungo kana tshiṭori zwa vhone vhaṇe?

U funzwa na u lingwa ha nyambo hu tea u ita mbetshelwa ya u katela vhagudi vhoṭhe na zwiṭirathedzhi zwi tea u wanala u itela u thusa vhagudi vhoṭhe u swikelela kana u bveledza zwibveledzwa zwa luambo. Vhaṇwe matshudeni vha tshenzhemaho zwithithisi zwa u guda vha nga balelwa u kona dziṇwe dza ndeme sa zwe dza nekedziswa zwone kha Tshitatamennde tsha Pholisi ya Kharikhulamu na u Linga.

Mbekanyamushumo ya u linga i tendela u linga ha samethivi, hune ha nga dzhia tshivhumbeo tsha thesite kana mulingo, mafheleloni a themo iṇwe na iṇwe. Mushumo une u linga ha khou itwa khawo u tea u vha wo itiwa kha themo. Zwiteṇwa zwa u linga zwi tea u vhekanywa kha vhuimo ho fhambanaho ha kuhumbulele na kupfesesesele u itela uri i vhe ya vhukuma i shumiseaho.

4.2 U LINGA HU SI HA FOMAḲA KANA HA ḐUVHA ḲIṆWE NA ḲIṆWE

U linga ha vhugudisi hu na ndivho ya u kuvhanganya mafhungo tshifhinga tshoṭhe nga ha vhukoni ha mugudi vhune ha nga shumiswa kha u khwinisa u guda havho.

U linga hu si ha fomaḲa ndi mushumo wa Ḑuvha Ḳiṇwe na Ḳiṇwe wa u lavhelesa mvelephanḡa ya vhana. Izwi zwi itwa nga ndavheleso, nyambedzano, tsumbedzo dza u ita, khoniferentsi dza mudededzi na vhana, u ṭangana hu si ha fomaḲa Ḳiḡasini, n.z. U linga hu si ha fomaḲa hu leluwa u fana na u ima nga tshifhinga tsha ngudo, u lavhelesa fano kana u amba na vhana uri u guda hu khou bvela hani phanḡa. U linga hu si ha fomaḲa hu tea u shumiswa u vhiga mawanwa na u thusa u pulana kufunzele, fhedzi a hu tei u rekhodiwa. Zwi so ngo vhone zwi zwine zwa vha thungo na mishumo ya u guda i no khou itea Ḳiḡasini. Vhagudi kana vhadededzi vha nga kona u koreka iyi mishumo ya u linga.

Hu ḡewa tsivhudzo ya uri kha vhege mbili dza u thoma dza themo dzi shumiswe u linga ha muteo ha vhagudi. Hu tea u shumiswa nyito dzo ḡekedzwaho kha vhege mbili dza u thoma dza pulane ya u funza u itela u linga uhu. Izwi zwi ḡo thusa u karusa vhagudi kha zwine vha ḡo zwi ṭoḡa musi hu tshi bvelwa phanḡa.

U ḡilinga na u linga khonani zwi dzhenisa vhagudi kha ndingo. Izwi ndi zwa ndeme sa izwo zwi tshi tendela vhagudi u guda na u vhuisa mihumbulo nga ha vhukoni havho. Mvelele dza mishumo ya u linga i si ya fomaḲa dza Ḑuvha Ḳiṇwe na Ḳiṇwe a dzi rikhodiwi lwa fomaḲa nga nḡani ha musi arali mudededzi a tshi ṭoḡa u ita zwenezwo zwa u linga. Mvelele dza mishumo ya u linga i si ya fomaḲa dza Ḑuvha Ḳiṇwe na Ḳiṇwe a dzi dzhielwi ṇṭha kha u phasisa na kha ṭhanziela.

4.3 U LINGA HA FOMAḲA

Mishumo yoṭhe ya u linga ine ya ita mbekanyamushumo dza u linga dza fomaḲa dza ḡwaha dzi dzhiwa sa u linga ha fomaḲa. Mishumo ya u linga ya fomaḲa i a korekiwa na u rekhodiwa lwa fomaḲa nga mudededzi lwa u phasisa na ṭhanziela. Mishumo yoṭhe ya u linga ya fomaḲa i tea u modareithiwa u itela u khwaṭhisedza vhunzani (maimo a ṇṭha) na u vhona uri maimo o teaho o swikelelwa.

U linga ha fomaḲa hu ḡea mudededzi ḡḡila ya sisitemethiki ya u ṭhaṭhuvha yavhuḡi ine vhagudi vha khou bvelela ngayo kha Gireidi ya na kha thero. Tsumbo ya u linga ha fomaḲa ndi thesithe, milingo. Mishumo ya u ita, thandela, u ḡekedza ha oraḲa, tsumbedzo, kushumele, n.z. Mishumo ya u linga ya fomaḲa i vha Tshipiḡa tsha Mbekanyamushumo ya u linga ya ḡwaha woṭhe kha Gireidi ya iṇwe na iṇwe na thero.

Ndivho ya u dizaina Mbekanyamushumo ya u Linga ndi u itela u shumea, u tendisea, u luga na u lingana ha u linga nga u ŋea tsumbandila i re khagala kha lushaka lwa nyito na phesenthe dzo avhelwaho tshikili tshiŋwe na tshiŋwe ngomu kha luambo. I dovha ya shuma u sedza kha u linga, zwi amba ndila ine mishumo ya tea u sedzwa ngayo.

Kha u linga ha fomaŋa, hu shumiswa memorandamu, ruburiki, mutevhe wa u sedzulusa na zwikalo zwa phimo khathihi na zwiŋwe zwishumiswa zwo teaho u itela u sedza, u linga na u rekhoda vhuimo ha u pfesesa na zwikili zwa vhagudi. Kha hu nangiwe tshishumiswa tsha u linga tsho teaho tsha lushaka lwa mushumo wo itwaho. Tsumbo, rubiriki i khwine kha memorandamu kha u linga maanea a vhusiki. Memorandamu wo tea kha thesite ya mupeleto kana kha nyito ya u vhalela u pfesesa.

4.3.1 Thodea dza u linga ha fomaŋa kha Luambo lwa Hayani

Mishumo ya u linga ya fomaŋa i tea u linga zwipiḁa zwo fhambanaho zwa zwikili zwa luambo u itela uri zwipiḁa zwa ndeme zwi lingwe kha themo na ŋwaha wa tshikolo. Vhadededzi vha tea u vhona uri nangoho hezwi zwiteŋwa zwo lingiwa nga ndila i si ya fomaŋa khathihi na u vhiga murahu kha vhagudi murahu ha musu vha tshi nga lingiwa lwa fomaŋa.

U linga hothe hune ha itwa kha Vhuimo ha Nṱha ndi ha nga ngomu kha Vundu.

Mbekanyamushumo ya u Linga ya Fomaŋa ya Gireidi ya 7-9 i na mishumo ya u linga ya fomaŋa ya fumi na nthihi (11), ine ya vhumba phesenthe dza ḁana (100%). U linga hune ha itwa tshikoloni ndi phesenthe dza fuiṇa (40%), ngeno mulingo wa mafhelo a ŋwaha hu phesenthe dza furathi (60%).

U Linga ho Teiwaho Tshikoloni (LTT) (40%)

Vhuimo ha Nṱha vhu na mishumo ya u linga ya fumi (10) ya fomaŋa ya u linga ho teiwaho tshikoloni. Mishumo ya u linga ya fomaŋa yo dzudzanywa nga ndila i tevhelaho:

- Gireidi ya 7 - mishumo ya oraḁa 4, mishumo ya u tou ŋwalwa 2, thesite 3 na mulingo wa Fulwi 1
- Gireidi ya 8 - mishumo ya oraḁa 4, mishumo ya u tou ŋwalwa 3, thesite 2 na mulingo wa Fulwi 1
- Gireidi ya 9 - mishumo ya oraḁa 4, mishumo ya u tou ŋwalwa 3, thesite 2 na mulingo wa Fulwi 1

Mulingo wa mafhelo a ŋwaha (60%)

Mulingo wa mafhelo a ŋwaha wo vhumbwa nga mishumo ya oraḁa na ya u tou ŋwalwa. Mushumo wa oraḁa, une wa vha Bammbiri ḁa 1, u na phesenthe dza 20.8%. Phesenthe dzi tea u shuṇwa u bva mishumo ya oraḁa miṇa (4) yo itwaho vhukati ha ŋwaha. Mishumo ya u tou ŋwalwa, ine ya tea u itwa fhasi ha nyimele ine ya langwa, yo vhumbwa nga mabammbiri mavhili (2) kha Gireidi ya dza 7 na 8; ngeno kha Gireidi ya 9 hu mambammbiri mararu (3).

Gireidi dza 7 & 8

- Bammbiri ḁa 2 - Thelokanyondivho na luambo kha nyimele na u fhindula mbudzo u bva kha ḁitheretsha
- Bammbiri ḁa 3 - U tou ŋwala (maanea a ḁitheretsha na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani)

Gireidi ya 9

- Bammbiri 1a 2 - Tholokanyondivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo
- Bammbiri 1a 3 - U tou ṛwala (maanea a 1itheretsha na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani)
- Bammbiri 1a 4 - U fhindula mbudziso dzi bvaho kha 1itheretsha

4.3.2 Zwivhumbeo zwa mishumo nga themo

Zwivhumbeo zwa u linga zwo shumiswaho zwi tea u elana na vhuimo ha murole na mveledziso ya vhagudi. Nḡila ine mishumo iyi ya dizainiwa ngayo i tea u katela magudiswa a thero nahone ya katela mishumo yo fhambanaho yo dizainiwaho u swikelela ndivhotiwa ya thero. I tea u ḡisendeka kha nḡivho na zwikili zwo itwaho kha yeneyo themo. Kha hu shumiswe pulane dza themo kha Gireidi inḡwe na inḡwe u nanga lushaka lwa mushumo na tshigwada tsha zwikili zwi 1oḡeaho kha Tshipiḡa tshiṛṛwe na tshiṛṛwe tsha mishumo ya u linga ha fomaḡa. Tsumbo, arali wa setha tshibveledzwa tsha vhusiki kha Gireidi ya 7, Themo ya 1 nahone wa 1oḡa uri vhagudi vha ṛwale tshirendo, u nga lavhelela fhedzi 'vha tshi ṛwala mafhungo a vhlupfu vhu no eḡana ane a raima', vhunga zwi tshi ḡo vha zwi zwone zwe wa funza. Arali wa setha tshibveledzwa tsha mafhungo kha themo ya u thoma, vha ḡo tea u ṛwala vha tshi shumisa fureme yo teaho. Zwi ḡi nga na kha U thetshesela na U amba, u nga si humbele vhagudi nyambedzano pfufhi kha Gireidi ya 7, Themo ya 1, vhunga izwi zwi tshi nga funzwa fhedzi nga murahu.

U linga ha fomaḡa hu tea u dzhieḡa nḡha vhuimo ha kuhumbulele na kupfesesele kwa vhagudi hunzhi sa zwo sumbedzwaho afho fhasi. Tshaka dza mbudziso dzo fhambanaho dzi ngaho sa mbudziso dza phindulo dza u tou nanga, mbudziso dzi konḡaho dzi 1oḡaho phindulo nthihi, mbudziso dza mbambedzo na dzi livhaho dzi tea u shumiswa.

Thebuḡu ya 1

VHUIMO HA KHOGINITHIVI	NYITO	PHESENTHEDZHI YA MUSHUMO
Mbudziso dzi re khagala (Vhuimo ha 1)	Mbudziso dzi no amba nga mafhungo a re khagala ngomu kha tshibveledzwa. • U amba zwithu/vhathu/elemeṇṇde ... • U amba mbuno/vhungane/ndivho/mihumbulo ... • U ḡivha vhungane/vhathu/zwiitisi... • Tevhekanyani ndivho/mbuno/vhungane ... • U 1alutshedza fhethu/vhathu/muanea ... • U amba hafhu nga zwo iteaho/ephisodo/tshenzhemo • Mbudziso dzine dza 1oḡa u sengulusa, u 1anganya na u vhekanya mafhungo. • U nweledza mbuno khulwane/mihumbulo/vhuḡi na vhuṛvi	Maimo a 1 na 2: 40%
U dzudzanyulula (Vhuimo ha 2)	• U kuvhanganya elemeṇṇde dzi no fana/zwiitisi • U amba zwi no fana/phambano ... • U ṛea muhangarambo ...	

VHUIMO HA KHOGINITHIVI	NYITO	PHESENTHEDZHI YA MUSHUMO
U humbulela/ Iniferentsi (Vhuimo ha 3)	Mbudziso dzine dza ṭoḑa mugudi a tshi shumisa tshenzhemo yawe kha mafhungo a re khagala kha tshibveledzwa. • U ṭalutshedza muhumbulo muhulwane ... • U vhambedza mihumbulo/vhuvha/nyito ... • Ndi ifhio ndivho/vhuvha/ṭhuṭhuwedzo/vhungane ha muṅwali (kana mubvumbedzwa) ... • U ṭalutshedza zwiitisi/mvelelo dza... • Ndi ifhio nzumbululo ya nyito/zwo ambiwaho/vhuvha (n.z.) nga ha muṭalutshedzi/muṅwali/mubvumbedzwa • Ḳimethafore/Ḳifanyisi/tshivhumbeo zwi kwama hani kupfesesese kwaṅu ... • Ndi zwifhio, zwine wa humbula uri zwi ḑo vha mvelelo (n.z) zwa nyito/nyimele ...	Vhuimo ha 3: 40%
U ṭhaṭhuvha (Vhuimo ha 4)	Mbudziso hedzi dzi amba nga khaṭhulo ho sedzwa ndeme. Dzi dzenisa khaṭhulo nga ha vhungoho, fulufhedzea, mbuno na kuvhonele, vhundeme, kupfalele na kuhumbulele na mafhungo sa u ṭoḑa na u ṭanganedzea ha tsheo na nyito u ya nga ha ndeme ya kutshilele. • U humbula uri zwe zwa bvelela ndi zwa ndeme/ngoho/zwi a konadzea ...? • U ṭaṭa ha muṅwali ndi ha ndeme/u pfala/a vhu hanedzei... • U amba/wa ṅea mihumbulo nga ṅila ya vhudzivha nga ha nyito/ndivho/tshiitisi/vhuvha • /mahumbulwa/masiandaitwa... • U tendelana na muhumbulo/tshitatamennde/ndavheleso/ṭhaluso • Nga kuvhonele kwau, muṅwali/muṭalutshedzi/mubvumbedzwa u kha ngoho a tshi humbulela/imelela uri (u tikedza phindulo yau/u ṅea vhungane ha phindulo yau) • U vha hone na u ṭanganedzea ha vhuvha/kutshilele na nyito ya mbvumbedzwa. U ṅea thikhedzo kha phindulo yau. • Nyito/vhuvha/zwiitisi zwa mubvumbedzwa zwi sumbedza mini nga ha ene muṅe musu ho sedzwa matshilele a ṭanganedzeaho? • U amba nga ṅila ya vhudzivha/u ṅea mahumbulwa nga ha ndeme ya khaṭhulo kha tshibveledzwa • Mbudziso idzi dzo livhiswa kha u sedza u kwamea ha ndeme na ha muhumbulo wa mugudi nga tshibveledzwa. Dzi livha kha kufhindulele ku no nyanyula kwa magudiswa, u ḑibadekanya na vhaanewa na zwiwo na u mangala kushumisele kwa luambo nga muṅwali (sa u nanga maipfi na imedzhari).	Maimo a 4 na 5: 20%
U takalela (Vhuimo ha 5)	• U amba nga ha phindulo yau kha zwibveledzwa/tshiwo/nzulele/khuḑano/thaidzo ... • U a pfela vhuṭungu mubvumbedzwa? Ndi nyito/tsheo ye na vha ni tshi ḑo vha no i dzhia arali no vha ni kha nzulele i no fana na iyo? • Ambani ni ṅee maipfi nga kushumisele kwa luambo nga muṅwali • Ambani nga ha kushumisele kwa tshitaila/mathomo/mafhelelo/imadzhari/Ḳimethafore/kushumisele kwa thekiniki ya vhurendi/zwishumiswa zwa zwibveledzwa nga muṅwali ...	

4.4 MBEKANYAMUSHUMO YA U LINGA

Mbekanyamushumo ya u linga yo dzudzanywa/dizainiwa uri i anḑadze mishumo ya u linga ya fomaḷa kha thero dzoṭhe tshikoloni u buḑekanyana na themo yoṭhe. Mbekanyamushumo ya u Linga (ML) i tea u itwa nga tshikolo i tshi sumbedza datumu ine mushumo wa ḑo itwa ngayo.

Ṭhōḑea dza thero

Ṭhōḑea dza u ita mushumo dzi ṇewa nga phesenthe. Hune mbekanyamushumo ya sumbedza 20 phesenthe ya tshikili tsha luambo, zwi amba uri kha u avhelwa ha maraga ha u fhedzisela ha tshenetsho tshikili tsha luambo hu tea u vha 20 phesenthe ya maraga dzoṭhe, tenda hu si vhe maraga dza 20. Zwikolo a zwo ngo kalelwa nomboro ya maraga dzo avhelwaho kha tshikili tsha luambo, tenda tshileme tsha tshikili tsha luambo tshiṇwe na tshiṇwe tsha sedzwa kha mushumo muṇwe na muṇwe zwi tshi ya nga phesenthe yo avhelwaho kha mbekanyamushumo ya u linga. Tsumbo, kha Gireidi ya 8, thesite i kwamaho ṇḑivho ya luambo i nga sethwa ya vha maraga dza 50 kana u fhira, tenda tshileme tsha u fhedzisela tshi si fhire tshileme tsho sumbedzwaho kha mbekanyamushumo ya u linga.

Thebuḽu dzi tevhelaho dzi ṇea nyangaredzo ya ṭhōḑea ya Mbekanyamushumo ya u Linga ya themo iṇwe na iṇwe kha Luambo lwa Hayani:

Thebuḽu dza Mbekanyamushumo ya Mishumo ya U linga ya Fomaḽa**GIREIDI YA 7**

MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA YA THEMO YA 1		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	MUSHUMO WA 2: U ṆWALA	MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1
U vhala ho lugiselwaho/nyambedzano	Maanea a u ṭalutshedza/anetshela Vhurifhi vhu si ha fomaḽa/riviyu/ nyambedzano (mufhindulano)	Tholokanyonḑivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA YA THEMO YA 2		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	MUSHUMO WA 2: THESITE 2	MUSHUMO WA 3
U thetshesela u itela u pfesesa/ ṭhōḑisiso/ḽitambwa (u edzisela)/ ndaela/maitele	ḽitheretsha: U fhindula mbudziso dza nyimele (dzi bva ho kha ḽitheretsha)	Mulingo wa vhukati ha ṇwaha Bambiri ḽa 2: Tholokanyonḑivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ḽitheretsha Bambiri ḽa 3: U ṇwala: Maanea mathihi na tshibveledzwa tshumiswa
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA YA THEMO YA 3		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	MUSHUMO WA 2: U ṆWALA	MUSHUMO WA 3: THESITE YA 3
U thetshesela u itela u pfesesa/u vhala ho lugiselwaho/hu so ngo lugiselwaho/ nyambedzano (mufhindulano)	Maanea a u ṭalutshedza/anetshela adzhenda na minetse	Tholokanyonḑivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo KANA ḽitheretsha
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḽA NA YA MAFHELO A ṆWAHA		
MUSHUMO WA 1: ORAḽA	MUSHUMO WA 2: MULINGO WA MAFHELO A ṆWAHA	
Dibeithi/inthaviyu/nyambedzano/tshipitshi tsho lugiselwaho/ tshi so ngo lugiselwaho	Bambiri ḽa 1: Oraḽa Bambiri ḽa 2: Tholokanyonḑivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ḽitheretsha (Awara 2) Bambiri ḽa 3: U ṇwala (Awara 1)	

GIREIDI YA 8

MISHUMO YA U LINGA YA FOMAĻA THEMO YA 1		
MUSHUMO WA 1: ORAĻA	MUSHUMO WA 2: U NĴWALA	MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1
U haseledza ha tshigwada/tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho/u haseledza ha foramu	Maanea a u anetshela/rifulekithivi Atikili/muvhigo wa gurannċa	Tholokanyondivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAĻA YA THEMO YA 2		
MUSHUMO WA 1: ORAĻA	MUSHUMO WA 2: U NĴWALA	MUSHUMO WA 8: MULINGO WA VHUKATI HA NĴWAHA
U thetshesela u itela u pfesesa /u haseledza ha foramu/phanele/sumbandila	Inthaviyu/tshibveledzwa tsha ndaela/riviyu ya tshiċori	Bammbiri ĳa 1: Oraĳa Bammbiri ĳa 2: Tholokanyondivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ĳitheretsha Bammbiri ĳa 3: U nĴwala
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAĻA YA THEMO YA 3		
MUSHUMO WA 1: ORAĻA	MUSHUMO WA 2: U NĴWALA	MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1
U vhala ho lugiselwaho/nyambedzano	Maanea a u ĳalutshedza/ĳaĳa khani Vhurifhi vhu si ha fomaĳa/nyambedzano (mufhindulano)	Tholokanyondivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAĻA NA MULINGO WA MAFHELO A NĴWAHA YA THEMO YA 4		
MUSHUMO WA 1: ORAĻA	MUSHUMO WA 2: MULINGO WA MAFHELO A NĴWAHA	
Dibeithi/inthaviyu/nyambedzano/tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho	Bammbiri ĳa 1: Oraĳa Bammbiri ĳa 2: Tholokanyondivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ĳitheretsha (Awara 2) Bammbiri ĳa 3: U nĴwala (Awara 1)	

GIREIDI YA 9

MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḐA YA THEMO YA 1		
MUSHUMO WA 1: ORAḐA	MUSHUMO WA 2: U ḐWALA	MUSHUMO WA 3: THESITE YA 1
U vhala ho lugiselwaho/nyambedzano	Maanea a u ḑalutshedza/anetshela Vhurifhi vhu si ha fomaḐa/nyambedzano (mufhindulano) /riviya	Tholokanyonḑivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḐA YA THEMO YA 2		
MUSHUMO WA 1: ORAḐA	MUSHUMO WA 2: U ḐWALA	MUSHUMO WA 3: MULINGO WA VHUKATI HA ḐWAHA
U vhala ho lugiselwaho/nyambedzano	Riviya/dokhumenthari/nḑivhadzo/ adzhenda na minetse	Bammbiri ḑa 1: OraḐa Bammbiri ḑa 2: Tholokanyonḑivho (U pfesesa), Luambo (Awara 2) Bammbiri ḑa 3: U Ḑwala (Awara 1) Bammbiri ḑa 4: U fhindula mbudziso u bva kha ḑitheretsha (1 hr)
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḐA YA THEMO YA 3		
MUSHUMO WA 1: ORAḐA	MUSHUMO WA 2: U ḐWALA	MUSHUMO WA 3: THESITE YA 2
U vhala ho lugiselwaho/nyambedzano	Maanea a u ḑalutshedza/u anetshela/ vhuisa muhumbulo/u ḑaḑa khani Vhurifhi ha u fhelekedza KV	Tholokanyonḑivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḐA NA MULINGO WA MAFHELO A ḐWAHA YA THEMO YA 4		
MUSHUMO WA 1: ORAḐA	MUSHUMO WA 2: MULINGO WA MAFHELO A ḐWAHA	
Dibeithi/inthaviyu/nyambedzano/tshipitshi tsho lugiselwaho/ tshi so ngo lugiselwaho	Bammbiri ḑa 1: OraḐa Bammbiri ḑa 2: Tholokanyonḑivho (U pfesesa), Luambo (Awara 2) Bammbiri ḑa 3: U Ḑwala (Awara 1) Bammbiri ḑa 4: U fhindula mbudziso u bva kha ḑitheretsha (Awara 1)	

Mishumo ya U linga ya Fomaḽa nga Gireidi

Thebuḽu 1: Gireidi ya 7

U LINGA HA FOMAḽA		
VHUKATI HA ṼWAHA	MULINGO WA MAFHELO A ṼWAHA	
40%	60%	
U LINGA HO TEIWAHO TSHIKOLONI (LTT) -	MABAMMBIRI A MULINGO WA MAFHELO A ṼWAHA	
40%	39.2%	20.8%
Mishumo ya U linga ya fumi (10) - Mishumo ya oraḽa miṇa (4) - Mishumo ya u ṛwala mivhili (2) - Thesite tharu (3) - Mulingo muthihi (1) (vhukati ha ṛwaha)	Milingo ya u tou ṛwalwa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyongḽivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3: U ṛwala	Mishumo ya U linga ya Oraḽa: Bammbiri ḽa 1 U thetshesesa U amba U vhalala Mishumo ya oraḽa yo itwaho vhukati ha ṛwaha i vhumba Tshipiḽa tsha u linga tsha mafhelo a ṛwaha.

Thebuḽu 2: Gireidi ya 8

U LINGA HA FOMAḽA		
VHUKATI HA ṼWAHA	MULINGO WA MAFHELO A ṼWAHA	
40%	60%	
U LINGA HO TEIWAHO TSHIKOLONI (LTT)	MABAMMBIRI A MULINGO WA MAFHELO A ṼWAHA	
40%	39.2%	20.8%
Mishumo ya U linga ya fumi (10) - Mishumo ya oraḽa miṇa (4) - Mishumo ya u ṛwala miraru (3) - Thesite mbili (2) - Mulingo muthihi (1) (vhukati ha ṛwaha)	Milingo ya u tou ṛwalwa Bammbiri ḽa 2: Tholokanyongḽivho (U pfesesa), kushumisele kwa luambo na ḽitheretsha Bammbiri ḽa 3: U ṛwala	Mishumo ya U linga ya Oraḽa: Bammbiri ḽa 1 U thetshesesa U amba U vhalala Mishumo ya oraḽa yo itwaho vhukati ha ṛwaha i vhumba Tshipiḽa tsha u linga tsha mafhelo a ṛwaha.

Thebuḽu 3: Gireidi ya 9

U LINGA HA FOMAḽA		
VHUKATI HA ṼWAHA	MULINGO WA MAFHELO A ṼWAHA	
40%	60%	
U LINGA HO TEIWAHO TSHIKOLONI (LTT)	MABAMMBIRI A MULINGO WA MAFHELO A ṼWAHA	
40%	39.2%	20.8%
Mishumo ya U linga ya fumi (10) - Mishumo ya oraḽa miṇa (4) - Mishumo ya u ṛwala miraru (3) - Thesite mbili (2) - Mulingo muthihi (1) (vhukati ha ṛwaha)	Milingo ya u tou ṛwalwa Bammbiri ḽa 2: Thelokanyonḑivho (U pfesesa) na kushumisele kwa luambo Bammbiri ḽa 3: U ṛwala Bammbiri ḽa 4: U fhindula mbudziso u bva kha ḽitheretsha	Mishumo ya U linga ya Oraḽa: Bammbiri ḽa 1 U thetshesela U amba U vhala Mishumo ya oraḽa yo itwaho vhukati ha ṛwaha i vhumba Tshipiḑa tsha u linga tsha mafhelo a ṛwaha.

Fomethe ya mabammbiri a mulingo - Gireidi ya 7-9

FOMETHE YA MABAMMBIRI A MULINGO (MULINGO WA VHUKATI NA MAFHELO A ṼWAHA)					
GIREIDI YA 7	%	GIREIDI YA 8	%	GIREIDI YA 9	%
Bammbiri ḽa 1: Oraḽa: U vhalela ṇṭha, U thetshesela na U amba	30	Bammbiri ḽa 1: Oraḽa: U vhalela ṇṭha, U thetshesela na U amba	30	Bammbiri ḽa 1: Oraḽa: U vhalela ṇṭha, U thetshesela na U amba	30
Bammbiri ḽa 2: U tou ṛwalwa U ṛwala - Maanea (20) na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (10)	30	Bammbiri ḽa 2: U tou ṛwalwa U ṛwala - Maanea (20) na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (10)	30	Bammbiri ḽa 2: U tou ṛwalwa U ṛwala - Maanea (20) na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (10)	30
Bammbiri ḽa 3: U tou ṛwalwa U vhalela u pfesesa (thelokanyonḑivho) (15) Luambo kha nyimele (15) U fhindula mbudziso u bva kha ḽitheretsha (10)	40	Bammbiri ḽa 3: U tou ṛwalwa U vhalela u pfesesa (thelokanyonḑivho) (15) Luambo kha nyimele (15) U fhindula mbudziso u bva kha ḽitheretsha (10)	40	Bammbiri ḽa 3: U tou ṛwalwa U vhalela u pfesesa (thelokanyonḑivho) (10) Luambo kha nyimele (15) Maṇweledzo (Samari) (maraga dza fumi (10) dzine dza tea u shandulelwa kha phesenthe ṭhanu (5%))	30
				Bammbiri ḽa 4: U fhindula mbudziso u bva kha ḽitheretsha (10) • Vhurendi • Ngano • Zwiṭori Zwipfufhi • Nganea • Ḑirama (Iushaka luṇwe na luṇwe lu avhelwa maraga dza fumbili (20) dzine dza tea u shandulelwa kha phesenthe dza fumi (10%)	10

Zwivhumbeo zwa u linga zwo shumiswaho zwi tea u elana na miṇwaha ya vhagudi na maimo a nyaluwo. Nyolo/dizaini

ya mishumo iyi i tea magudiswa kha thero na u dzhenisa mishumo yo fhambanaho u itela u swikelela zwipikwa.

U linga ha fomaḽa hu tea u thusa kha tshivhalo, maimo a u ḽivha na vhukoni ha vhagudi sa zwe zwa sumbedziswa afha fhasi:

4.5 U REKHODA NA U VHIGA

U rekhoda ndi maitele ane mudededzi a ṽwala vhuimo ha vhukoni ha mugudi kha mushumo wa u linga wo tiwaho. Hu sumbedza vhukoni ha mugudi kha u swikelela ṽḽivho sa zwe zwa randelwa kha Kharikhulamu na Tshitatamennde tsha Pholḽisi tsha U linga. Rekthodo ya vhukoni ha mugudi i tea u ṽea vhuṽanzi ha nyaluwo ya u pfesesa ya mugudi kha Gireidi ya na u lugela u aluwa kana u phasela kha Gireidi ya i tevhelaho. Rekthodo ya vhukoni ha mugudi i tea u shumiswa u khwaṽhisedza mvelaphanda yo itwaho nga mudededzi na mugudi kha maitele a u funza na u guda.

U vhiga ndi maitele a u amba vhukoni ha mugudi kha vhagudi, vhabebi, zwikolo na vhaṽwe vhaḽaramikovhe. Vhukoni ha mugudi vhu nga vḽigwa nga ṽḽila nnzhi dzo fhambanaho. Izwi zwi dzhenisa garaṽa dza mivhigo, miṽangano ya vhabebi, maḽuvha a u dalela zwikolo, khoniferentsi dza vhabebi na vhadededzi, u foinela, marifhi, bambiri ḽa mafhungo a kiḽasi kana tshikolo, nz. Vhadededzi vha Gireidi ya dzoṽthe vha vhiga nga phesenthedzhi u ya nga thero. Vhuimo ha vhukoni ho fhambanaho na phesenthe ya bennde i tshimbilelanaho naho zwo sumbedzwa kha Thebuḽu i re afho fhasi.

KHOUDU NA PHESENTHEDZHI DZA U REKHODA NA U VHIGA

KHOUDU YA U KALA	ṽHALUSO YA VHUKONI	PHESENTHEDZHI
7	Vhuswikeleli ha ṽaledzi	80 - 100
6	Vhuswikeleli ha ṽṽhesa	70 - 79
5	Vhuswikeleli ha ṽṽtha	60 - 69
4	Vhuswikeleli vhu fushaho	50 - 59
3	Vhuswikeleli ho linganelaho	40 - 49
2	Vhuswikeleli ho linganelahonyana	30 - 39
1	U sa swikelela	0 - 29

Vhadededzi vha ḽo rekhoda maraga dzone u ya nga ha mishumo kha bambiri ḽa u rekhodela; na phesenthe u ya nga ha thero kha garaṽa dza muvhigo dza vhagudi.

4.6 U MODEREITHA MISHUMO YA U LINGA

U modereitha zwi amba maitele a u vhona uri mishumo ya u linga ndi yavhuḽi, ndi ya ndeme na u fulufhelea. U modereitha zwi tea u itwa kha vhuimo ha tshikoloni, tshitiṽirikini na vunḽuni. Maitele a u modereitha o anganyelaho na o teaho a tea u itwa u itela uri mushumo u vhe wa vhuimo ha ṽṽtha kha thero dzoṽthe. Izwi zwi tea u itwa lu si ho fhasi ha luthihi nga themo.

4.6.1 U linga ha fomaḽa

- Thesite na milingo zwa Gereidi dza 7 na 8 zwi modareithwa ngomu tshikoloni. Mueletshedzi wa thero u tea u modareitha sambula dza mishumo iyi musi o dalela tshikolo u itela u sedza arali mishumo i kha maimo ṽṽtha na uri yo modareithwa wa heneḽho tshikoloni.

- Thesite na milingo zwa Gireidi ya 9 zwi tea u modareithiwa kha vhuimo ha tshiṭiriki na ha vundu. Maitele aya a ḑo langiwa nga Muhasho wa Pfunzo kha vundu
- Vhaeletshedzi vha thero vha tea u modareitha sambula dza mabambiri a thesite na milingo musi vhagudi vha sa athu u a ṅwala u itela u sedza maimo na u tsivhudza vhadededzi kha u setha mishumo iyi.

4.6.2 Mishumo ya U linga ya Oraḷa

Gireidi dza 7-9

- Mushumo wa oraḷa muṅwe na muṅwe une wa ḑo shumisiwa sa Tshipiḑa tsha Mbekanyamushumo ya U linga i tea u ṅekedzwa ṭhoho ya muhasho kana thero uri i modereithiwe murahu ha musi vhagudi vha tshi nga thoma na u shuma mishumo iyo. Vhadededzi vha tea u linga mishumo ya u linga ya oraḷa.
- Mueletshedzi wa thero kana modereitha o hweswaho uyo mushumo nga vundu u tea u modereitha sambula ya mishumo ya u linga oraḷa musi o dalela tshikolo u itela u khwaṭhisedza maimo a mishumo na moderesheni ye ya itwa ngomu tshikoloni.
- Modereitha o hweswaho vhuḑifhinduleli nga Muhasho wa Pfunzo ya Mutheo a nga modereitha sambula ya mishumo ya oraḷa ya Gireidi ya 9.

4.7 NYANGAREDZO

Liṅwalwa ili ḷi tea u vhalwa na:

4.7.1 *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R - 12;*

4.7.2 *National Protocol for Assessment Grades R - 12.*

GUḌOSARI

a tḡanedzaho mafhungo- --- ndi muvhali, muthetshesesi kana muḡaleli wa zwibveledzwa

akhironimi ---- pfufhifhadzo i buleaho, sa, tshikevha (tshikhriste, kereke, vhagudi). Kha nyambo dza Afurika a hu na tsumbo nnzhi dza akhironimi. Dzo ḡalesa kha English. Tsumbo, SADTU, COPE, AIDS, nz. Hu dzhielwe nzhele uri ANC na HIV a si tsumbo dza akhironimi sa izwi a sa bulei sa ipfi. Leḡere liḡwe na liḡwe li bulwa lo ḡiimisa nga loḡhe

alitheresheni - --- U ita ndovhololo ya themba dzi fanaho, kanzhi dza mathomoni

anaḡodzhi — u wana zwi fanaho kha zwithu zwo ḡowealeho u vhonala zwi sa fani

animesheni - ndi thekiniki ine ha shumiswa zwifanyiso zwo imaho zwi ḡeaho muhumbulo wa uri zwi khou tshimbila

cliché (kilitshi) ---- fhungo kana muhumbulo we wa shumiseswa nga ḡḡila yo kalulaho lune wa xedza ḡhalutshedzo (sa lushaka lwa musengavhadzimu (*rainbow nation*))

figara dza muambo ---- maipfi kana mafurase a shumiswaho nga ḡḡila yo dzumbamaho u itela u pfumisa luambo sa liḡanisi, liḡedzamuthu, liḡmethafore

foniki - vhushaka ha mibvumo na kupeḡeḡele. Foniki i shumiswa kha u vhala na u ḡwala.

fonimi ---- ndi mibvumo yo fhambanaho ya luambo (“ḡala” na “pala” ndi fonimi dza tshivenḡa)

fonto --- muelo kana lushaka lwa maipfi o shumiswaho hu tshi thaiphiwa

u tamba (foregrounding) — ipfi ili li tshi shumiswa kha luambo lwa ḡuvha liḡwe na liḡwe li tshi amba u vhewa ha mubvumbedzwa

homonimi ---- ipfi li fanaho mubvumo na tshivhumbeo na liḡwe hone li tshi amba zwi sa faniho naḡo (tsumbo, o “ḡula” liḡngo na liḡto ḡawe li khou “ḡula”)

khanganyiso (ambiguity) --- ḡhalutshedzo mbili dzi ḡiswaho nga kushumisele kwa ipfi

kharikhatsha ---- u ola mubvumbedzwa nga u tou ḡwala kana u tou edzisela ngeno nyito yazwo yo kalula

khepisheni ---- ḡhoho ya athikili, tshifanyiso na tshinepe, n.z

khudano --- khakhathi i re hone vhukati ha vhaanewa kana vhukati ha vhathu na vhulombo ho vha livhaho

kuhumbulele kwa vhusiki ---- maitele a u humbula nga ha mihumbulo kana nyimele nga ḡḡila ya vhusiki na ḡḡila i so ngo ḡowealeho hu na muhumbulo wa u ḡodou zwi pfesesa khwine na u ḡidzhenisa khazwo nga ḡḡila ntswa nahone ya u khwaḡhisa

kuimele ---- ḡḡila ine muthu a ima ngayo kana u ḡihwala ngayo musi a tshi amba

liḡedzamuthu/liḡfanyamuthu --- afha ndi hune zwiito zwa muthu zwa fanyiswa na zwa tshithu tshi sa tshili

liḡfanyisi --- u vhambedza zwithu nga u shumisa maipfi ane a fanyisa tshithu na tshiḡwe, o hula sa ḡdou.

liḡmethafore ---- ndi musi hu tshi shumiswa tshiḡwe tshithu u amba nga ha tshiḡwe tshine tsha vha na zwi fanaho natsho

ḽimudi — ipfi ḽi shumiswaho kha u sumbedza zwine mubvumbedzwa a vha zwone kana nyanyuwo kha zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwa u ṽwala. ḽi sumbedza zwine mubvumbedzwa a ḽipfisa zwone kana tshiimo tsha muhumbulo wawe. ḽimudi ḽi dovha ḽa amba fhethuvhupo hu bveledzwaho nga thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṽwe-vho

ḽinakisedzi ---- u amba zwithu zwine zwa nga vhaisa nga ṽḽila ya u zwi nakisa

ḽinaṽedzi --- u pima zwithu nga ṽḽila yo fhiraho mpimo

ḽiṽwalo ḽa girafiki/zwifanyiso (*graphic text*) – ḽiṽwalo ḽine mafhungo a ṽekedzwa nga u tou vhona (sa kha diagiramu, girafu, nz)

ḽishandi ---- ndi ipfi ḽine ḽa shanda zwo ambiwaho nga maipfi a u thoma. Nga iṽwe ṽḽila maipfi kana mutaladzi wa vhuvhili, u shanda zwo ambwaho nga mutaladzi wa u thoma

ḽitanganyi --- ipfi ḽi shumiswaho u ṽtanganya matavhi a mafhungo kha mutaladzi

luambo lu nyanyulaho ---- luambo lu karusaho zwipfi zwihulwane

luambo lwa hayani (kha hu sedzwe na luambo lwa u engedza) - luambo lune vhagudi vha lu guda nga u lu shumisa hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha ḽi shumiswa nga ṽḽila hei, zwi amba uri vhagudi vha nga kha ḽi vha na nyambo dza hayani dzi fhiraho luthihi.

luambo lwa u engedza ---- luambo lu gudiwaho lu tshi engedza lwa hayani

luambo lwa u fhuredzela ---- ndi luambo lune kanzhi lwa shumiswa kha u fhuredzela

luambo-tavhi ----- ndi luambo lu shumiswaho nga vhathu vha muvhundu muthihi. Lu fhambana na lune lwa wela kha tshigwada tshithihi nalwo nga maipfi, tshivhumbeo na kubulele

lushaka lwa tshishumiswa tsha ḽitheretsha --- lushaka lune tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tsha ḽitheretsha tsha wela khalwo

luvhengela mbiluni---u sa kona u konḽelela kana u dzula wo ṽea khaṽhulo kha muthu, tshigwada, muhumbulo kana tshiitisi. U sa konḽelela kana u ṽavhanya u fhelelela mbilu muthu zwi tshi bva kha uri wo ḽi dzula wo mu fara nga mbilu

maaravhi --- maipfi ane a shumiswa kha u aravha kana u ḽidzhenisa kha zwithu

mafhambanyi ---- maipfi a re na ṽhalutshedzo dzi hanedzanaho

maimo a u linga ---- ndi luambo, ndivho, zwikili na vhuḽi zwine mugudi a tea u zwi sumbedza mafheloni a gireidi.

maipfi mavhumbwa ---- maipfi o vhumbwaho a tshi bva kha maṽwe kana kha midzi

maipfi o ḽowealeho (*sight words*) – maipfi ane muvhali a a ḽivha nga u tou vhona.

tshibveledzwa a u pfukisela --- lushaka lwa zwi ṽwaliwaho zwi fanaho na marifhi, minetse, ripoto, garaṽa, maambiwa)

maṽhakheni ----- tshipiḽa tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo tshi anzelaho u ḽa magumoni.

maṽhakhe-shandwa ---- musi zwo lavvhumbula ho zwa ṽṽhesa zwa ndeme kana zwi takadzaho zwi so ngo tsha swikhumbula kana zwi shushaho zwa puloto ya zwibveledzwa zwo dzhenhumbula nga zwa madakalo kana mafhungo

o bvaho kha muṭoḡo wa puloto kana zwiwo zwi si na mushumo.

mapa wa muhumbulo---- ndi girafu i imelaho thero kana ṭhoho ine maipfi na mihumbulo mihulwane zwa vha zwo dzudzanywa nga ṇḡila ya girafu

milayo ---- maitele o tendelwaho kana milayo ine ya shumiswa kha luambo

miswaswo (anecdotes) --- u anetshelwa ha zwiwo zwipufhi hu na ndivho ya u mvumvusa kana u bvisela khagala mubvumbedzwa.

moudu/ṇḡila—ndi ngona, maitele ane ngawo mulaedza wa nga pfukiselwa ngayo kha vhathu. Hu na moudu yo fhambanaho ya vhudavhidzani, moudu wa u ṇwala, u amba, u vhona (u katela nyolo). Mafhungo a nga shandukiswa u bva kha moudu uno u ya kha uḡa, sa u shandukisa mulaedza u bva kha nyolo u ya kha phara

muhooyo ---- ndi tshitatamennde kana nyimele ine khayoy muhumbulo mihulwane wa vha wo fhambana na zwine zwa khou ṭoḡo ambwa

muhooyo wa ḡirama ---- afha ndi musi vhaṭaleli vha tshi ḡivha zwinzhi nga ha mubvumbedzwa, zwi tshi katela na zwine zwa ḡo bvelela khae ngeno ene muṇe a sa zwi ḡivhi

muṇwalo wa u pomba (cursive writing) – u ṇwala hu sa ṭhukhuwi hune maḡedere a ṇwalwa tshanda tshi so ngo takulwa

mutaladzi wa u thoma nganetshelo ---- ndi u anetshela kana tshiṭori kana zwiimeleli zwa zwiwo. Zwiwo zwi a imhumbula uri hu vhe na u ṭumana vhukati hazwo

mutevhetsindo ---- mibvumo i re na vhushaka hone i na ṭhalutshedzo dzi sa fani kha vhurendi)

ṇdivho ya mibvumo (phonological awareness) – vhukoni ha u ṭalusa mibvumo ya luambo sa yo fhambanaho na ṭhalutshedzo

ndunzhe-ndunzhe ---- mihumbulo mihulwane i re na vhushaka yo ṭumekanaho. Phara i vha na ndunzhe-ndunzhe musi mitaladzi yoṭhe yo ṭumekana nga ṇḡila i tevhekanaho nahone i tshi sumbedza vhuthihi.

nganetshelo ---- u anetshelwa ha zwiwo nga ṇḡila i tevhekanaho hu tshi khou shumiswa maitele a u tou amba kana u ṇwala

nyedziselo ya zwiitwana (caricature) ----musi mubvumbedzwa a tshi edzisela zwiito zwa muṇwe nga ṇḡila yo kalulaho a na muhumbulo wa u seisa vhathu kana u mvumvusa

nyimele --- tshibveledzwa tshi shumiswa kana u ṭanganedziwa tshi kha nyimele yeneyo

nyolo --- zwibveledzwa zwa vhutsila ha u ola

onomatopia—u shumiswa ha maipfi nga ṇḡila ine a bvisela mibvumo ya zwithu khagala

oxymoron – ndi u ṭanganelana ha mishumo yo imelaho zwo fhambanaho zwo itwa nga khole uri hu bvelele zwi ṭoḡwaho. Kanzhi zwi itiswa nga u shumisa ḡḡadzi ḡi tshi khou ṭalula dzina ḡi ambaho zwo fhambanaho

pfanywa ---- ipfi ḡine ḡa vha na ṭhalutshedzo i fanaho kana i ṭoḡaho u fana na ya ḡiṇwe tsumbo, vheula - palula .

pfufhifhadzo - tshitatamennde tsha muhumbulo tsha u khaledza ipfi

phambana ---- u sedza ḡḡila ine zwithu zwa fambana ngayo

phani ---- u tamba nga maipfi ane a fana kana u elana kha mibvumo

pharanomi ---- maipfi kha luambo ane a vha na vhushaka nge a vha a tshi bva kha mudzi muthihi

pholisemi ---- maipfi a fanaho tshivhumbeo a fambana ḡḡalutshedzo ngeno a tshi sumbedza vhushaka

puloto ---- ndi pulane ya zwibveledzwa nga maanda kha ḡḡirama kana nganea.

puloto ḡḡhukhu ---- ndi nyito i thusanaho na nyito i bvelelaho kha puloto khulwane ya ḡḡirama kana nganea.

raimi (rhyme) – maipfi kana mutaladzi kha tshirendo i no fhela nga mibvumo i no fana hu tshi dzheniswa na pfalandoḡḡhe (*tsumbo*, ine. dzine. vhane)

raimi (rime) – tshipiḡḡa tsha silabulu u bva kha pfalandoḡḡhe ya u thoma u ya phanda (*tsumbo*, m-**apa**), tshine tsha konou raima.

raimi/pfanapheleledzo ---- maipfi kana mitaladzi kha vhurendi zwi fhelaho nga mibvumo mithihi zwi tshi katela na pfala-ndoḡḡhe.

sinthekisi ---- ḡḡila ine maipfi a vhekanywa ngayo musi a tshi vhumba zwivhumbeo zwi hulwane zwa girama

ḡḡhanganedzo nga vhoḡḡhe ---- mulayo une wa ita uri pfunzo i swikelelwe nga vhoḡḡhe khathihi na vhaholefhali

ḡḡhanganyiso (blends, blending) – tshipiḡḡa tsha foniki hune vhagudi vha guda u ḡḡhanganyisa maḡḡedere mavhili kana mararu u bveledza mubvumo (*tsumbo*, ‘fr’ kha ‘Afrika’)

u rangelapfalandoḡḡhe (onset) – tshipiḡḡa tsha silabulu tsho rangelaho pfalandoḡḡhe ya u thoma (*tsumbo*, m –**apa**)

theo (appropriacy)- -- arali luambo lwo tea lu vha lu tshi pfi lwo tea zwi tshi elana na vhupo vhune lwa khou shumiswa khaho

thero ---- muhumbulo muhulwane kha mushumo wa zwibveledzwa

thoni/khalo ---- thoni i bvisela nyanyuwo zwibveledzwani

ḡḡhumanyo --- u ḡḡhumanywa ha mafhungo kana dziphara hu tshi khou shumiswa zwiḡḡhanganyi zwi fanaho na maḡḡhanganyi, masala na U ita ndovhololo.

tshifanyiso tsha muhumbulo ----- maipfi ane musi o shumiswa a ḡḡisa tshiḡḡwe tshifanyiso mihumbuloni yashu

tshiga ---- ndi tshithu tshine tsha imela tshiḡḡwe kha zwibveledzwa tsumbo, luvholela lu imela zwi vhavhaho.

tshigodo ---- ḡḡalutshedzo dzo dzumbamaho kune kwa bula zwo fhambanaho na zwine zwa khou pfiwa hu u itela u pfisa muḡḡwe vhuḡḡungu kana u ita muḡḡwe tshidahela.

u dzhia sia (u sedza sia ḡḡithihi) ---- ḡḡdowelo ya u funa tshithu tshithihi zwi itisaho uri muthu a sa ḡḡee khaḡḡhulo yo teaho

u linga (assessment) – u wana mafhungo nga ha kushumele kwa mugudiswa nga ḡḡila ya fomaḡḡa kana i si ya fomaḡḡa

u linga ha muteo (*baseline assessment*) – u linga ha mathomoni ha u toḡdou ḡivha zwine vhagudiswa vha zwi ḡivha

u linga ha u bvela phanda(*continuous assessment*) – u linga zwine zwa vha tshipiḡa tsha u funza na u bveledza vhagudi nga vhukwamani vhu sa gumi

u ṅwala na tshigwada (*guided writing*) – u ṅwala hune ha vha hone nga murahu ha musu mudededzi o thoma a ṅea pfunzo nga ha zwipiḡa zwa kuṅwalele sa, tshivhumbeo, kushumisele kwa zwiga zwa u vhala, girama kana kuṅwalele.

u simuwa ha vhuṅwali (*emergent literacy/ growing literacy knowledge*) – zwi amba uri vhagudi vha vha na ṅdivho ya maipfi o ganḡiswaho. Vhagudi vha vhona khangiso vha konou ḡivha ṅdivho yadzo, vha guda nga ha bugu na zwiṭori nga u vhalwa nga vhaaluwa na vhagudi vhahulwane. Vha lingedza u ṅwala madzina avho nga u shumisa mihumbulo yavho sa vha konaho u vhala bugu, zwa vha ita uri vha takuwe siani ḡa vhuṅwali.

u vhala na vhagudi (*shared reading*) – nyito ine mudededzi a vhala na vhagudi kiḡasini. Mudededzi u vhala na kiḡasi yoṭhe. Hu nga shumiswa ḡiṅwalo ḡihulwane kana bugu khulu u itela uri mugudi muṅwe na muṅwe a kone u vhona zwine zwa khou vhaliwa.

u vhala na tshigwada (*guided reading*) – u vhala ha mudededzi na tshigwada tshine tsha vha tsho vhumbwa zwo sedza vhukoni. Mudededzi u dededza vhagudi vha tshigwada itsho sa murangaphanda.

u vhambedza --- u linga hu u toḡdou vhona uri zwithu zwi fana ngafhi

vhuḡivhi ha nyambo nnzhi vhu engedzwaho ---musi muthu a tshi guda luambo (kana nyambo) a tshi khou engedza lwawe lwa hayani. Holu luambo a lu khou dzhia vhudzulo ha luambo lwawe lwa hayani, hone lu tou gudwa nalwo. Kha mbekanyamushumo ya pfunzo yo engedza vhugudi ha nyambo mbili; luambo lwa u thoma lu dzula lwo ralo na u tikedziwa, hone luambo lwa u guda ngalwo lu funzwa nalwo. Musi luambo lwa u funza lu tshi vho toḡdou dzhia vhuimo ha luambo lwa u thoma lwa mugudi zwi vhidzwa upfi thuso ya vhuḡivhi ha nyambo mbili

vhuḡi (*aesthetic*)- --- zwi kwamaho lunako kana u takalela lunako

vhuḡivhi-nyengedzo ha nyambo nnzhi (*additive multilingualism*) - u guda dziṅwe nyambo nga ṅṅha ha luambo lwa hayani

zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi tshilaho --- zwibveledzwa zwine zwa shumiswa kha ḡifhasi ḡa vhukuma, sa magazini na dzigurandḡa.

zwiko zwa mafhungo zwinzhi---ṽhanganelo ya moudu nnzhi dzine dza nga katela zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwo ṅwalwaho, thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṅwe-vho.

zwiko---hu wanalaho mafhungo kana zwithu

